

ЮРИДИЧНИЙ ВІСНИК

LAW HERALD

2'2024

Виходить шість разів на рік

Засновник:
Національний університет
«Одеська юридична академія»

Журнал зареєстрований у Комітеті у справах преси та інформації Одеської обласної державної адміністрації 12 листопада 1993 р. Свідоцтво: серія ОД № 189. Перереєстрований Міністерством у справах преси та інформації України 28 липня 1996 р. (Свідоцтво: серія КВ № 2065) та Міністерством юстиції України 25 травня 2010 р. (Свідоцтво: серія КВ № 16683-5255ПР). Перереєстрований Державною реєстраційною службою України 14 листопада 2011 р. (Свідоцтво: серія КВ № 19241-9041 рп).

Президією Вищої атестаційної комісії України включений до наукових видань, у яких можуть публікуватися основні результати дисертаційних досліджень (Постанови від 9 липня 1999 р. – № 1-05/7, від 14 квітня 2010 р. – № 1-05/3, Наказ МОН України від 21.12.2015 р. № 1328 (додаток № 8)).

На підставі Наказу Міністерства освіти і науки України № 409 від 17.03.2020 р. (додаток 1) журнал включений до Переліку наукових фахових видань України в категорії «Б» в галузі юридичних наук (081 «Право», 293 «Міжнародне право»).

Індекс міжнародного центру реєстрації періодичних видань (Париж, Франція): ISSN 1561-4999 (18 березня 1999 р.)

Передплатний індекс: 40318

Головний редактор

С. В. Ківалов

Редакційна колегія:

Ю. Ю. Бальцій

Л. Р. Біла-Тіунова

К. М. Глиняна

(відповідальний секретар)

Н. В. Волкова

С. П. Кравченко

А. Р. Крусян

С. В. Мазуренко

Б. А. Пережняк

О. І. Сафончик

(заст. голов. редактора)

О. В. Степаненко

Г. І. Чанишева

І. О. Шаповалова

Бернд Візер

Геннадій Чобану

Відповідальний за випуск

О. П. Головка

Нормативно-правові акти, розміщені у журналі, є неофіційною інформацією.
Передрук матеріалів, надрукованих у журналі, можливий лише з посиланням на журнал

Рекомендовано вченою радою Національного університету «Одеська юридична академія» 18.03.2024 р., протокол № 6

Редакційно-видавничий відділ НДЧ Національного університету «Одеська юридична академія»
вул. Академічна, 2, каб. 1007, м. Одеса, Україна, 65009
Телефон редакції: +38 066 821 82 28
Електронна пошта: yv@yurvisnyk.in.ua
Електронна адреса: www.yurvisnyk.in.ua

Здано до набору 11.03.2024.
Підписано до друку 20.03.2024.
Формат 70×108/16.
Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 13,48.
Тираж 100 прим.

Наукове видання
ЮРИДИЧНИЙ ВІСНИК 2'2024
Укр., англ. мовами

Друкарня ВД «Гельветика»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.)
вул. Інглезі, 6/1, м. Одеса, 65101
Тел. +38 (095) 934 48 28,
+38 (097) 723 06 08

До авторів і читачів

Редакція науково-практичного фахового журналу «Юридичний вісник» запрошує до співробітництва вчених, практичних працівників, читачів, які цікавляться проблематикою журналу.

Матеріали для опублікування подаються українською або англійською мовами та повинні відповідати чинним стандартам для друкованих праць і вимогам до наукових статей.

Наукова стаття має містити вступну частину з розкриттям актуальності проблеми дослідження, виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням здобутих наукових результатів, розгорнуті конкретні висновки за результатами дослідження та перспективи подальших наукових пошуків у цьому напрямі.

Обсяг статей, як правило, від 12 аркушів (кегель – 14, через 1,5 інтервали, усі поля по 2 см), інші матеріали – до 6 аркушів. Посилання по тексту оформлюються у квадратних дужках. Наприкінці тексту перед літературою вказуються ключові слова (до 5) мовою статті, резюме українською та англійською мовами (мінімум 1800 знаків). Перелік джерел (література) подається мовою оригіналу, розташовується після резюме та має містити вихідні дані джерел.

Для публікації на адресу yv@yurvisnyk.in.ua надсилаються:

1. СТАТТЯ У ФОРМАТІ MS WORD

2. ІНФОРМАЦІЙНА ДОВІДКА:

Прізвище, ім'я, по батькові автора

Науковий ступінь, звання, почесне звання

Місце роботи та посада

Контактний телефон

Адреса електронної пошти

Поштова адреса для відправки друкованого примірника

Резюме не подається за матеріалами для рубрик «Проблемна ситуація», «Публіцистика», «Наукове життя», «Критика і бібліографія», «Ювілеї», «Персоналії».

Матеріали, подані з порушенням вимог стандартів, без зазначених додатків, повертаються авторові на доопрацювання. Редакція проводить рецензування матеріалів, їх перевірку на плагіат. Редакція зберігає право на коригування матеріалів та уточнення найменування.

Опубліковані матеріали виражають позицію автора, що може не збігатися з думкою редакції. За вірогідність фактів, статистичних даних та інших матеріалів відповідальність несе автор або особа, що надала матеріал.

ЗМІСТ

МЕТОДОЛОГІЯ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

Ж. Мандриченко

Аксіологічні аспекти адміністративного права України: потреба у системному розгляді.....5

ПРОБЛЕМИ ТА СУДЖЕННЯ

А. Баско

Реалізовані проекти взаємодії органів місцевого самоврядування з поліцією щодо забезпечення правопорядку в умовах воєнного стану..... 12

Х. Григор'єва

Державне регулювання цін на продовольство: еволюція законодавства, тенденції та проблеми..... 20

В. Іванова, М. Шепотько

Суб'єкт кримінального правопорушення, передбаченого статтею 127 КК України.....31

С. Матчук, М. Фурдига

Ефективність управління органами публічної влади: концепція, умови та методологія.... 38

О. Сафончик

Загальна характеристика цивільних правовідносин в сфері інформаційних технологій... 45

Ю. Терещенко, В. Григорук

Специфіка участі захисника при повідомленні народному депутату України про підозру у вчиненні кримінального правопорушення..... 52

Р. Яворський

Механізми адміністративно-правового регулювання туристично-рекреаційної діяльності під час дії правового режиму воєнного стану.... 59

К. Яровий

Штучний інтелект як інструмент протидії злочинності..... 68

Трибуна молодого вченого

А. Кравчук

Наукові напрями дослідження участі Кабінету Міністрів України у господарському процесі..... 77

К. Ламах

До питання про сутність та правомірність обмеження прав особи під час проведення негласних процесуальних дій..... 84

І. Мудра

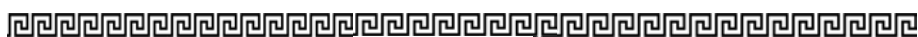
Правові засоби та інструменти відшкодування шкоди, завдані міжнародно-протиправними діяннями держав у сучасному міжнародному праві 92

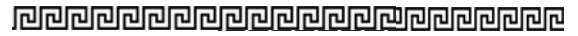
О. Пономарьов

Особливості відображення міжнародних стандартів щодо поводження із ув'язненими в сучасній кримінально-виконавчій політиці України..... 100

М. Гороп

Щодо трактування сутності юридичної відповідальності в науковій спадщині прихильників позитивістської парадигми середини ХІХ – початку ХХ сторіччя в Україні.....107

CONTENTS

**METHODOLOGY OF THEORY
AND PRACTICE OF JURISPRUDENCE**

Mandrychenko Zh.
*Axiological Aspects of Ukrainian
Administrative Law: Requisite
for Comprehensive Examination.....5*

PROBLEMS AND JUDGMENTS

Basko A.
*Implemented projects of cooperation
between local self-government bodies
and the police to ensure law and order
under martial law..... 12*

Hryhorieva Kh.
*State regulation of food prices: evolution
of legislation, trends and problems 20*

Ivanova V., Shepotko M.
*The Subject of Criminal Offense
as Provided by Article 127
of the Criminal Code of Ukraine.....31*

Matchuk S., Furdyha M.
*Efficiency of public authority
management: concept, conditions
and methodology..... 38*

Safonchuk O.
*General characteristics of civil law
relations in the field of information
technologies.....45*

Tereshchenko Yu., Hryhoruk V.
*The specifics of defense counsel's
participation in notifying the People's
Deputy of Ukraine of suspicion
of committing a criminal offense.....52*

Yavorsky R.
*Mechanisms of administrative and legal
regulation of tourist and recreational
activities during the legal regime
of martial law..... 59*

Yarovi K.
*Artificial intelligence as a tool
for crime prevention..... 68*

TRIBUNE OF YOUNG SCIENTIST

Kravchuk A.
*Scientific directions of research
of the participation of the Cabinet
Of Ministers Of Ukraine
in the economic process..... 77*

Lamakh K.
*On the question of the essence
and legality of limitation of the rights
of a person during the conduct
of confidential procedure actions.....84*

Mudra I.
*Legal means and instruments
of compensation for damage caused
by internationally wrongful acts
of states in modern international law...92*

Ponomaryov O.
*Features of mapping international
standards of treatment of prisoners
into modern penal policy in Ukraine..100*

Torop M.
*Regarding the interpretation
of the essence of legal responsibility
in the scientific heritage of supporters
of the positivist paradigm of the mid –
19th – early 20th centuries in Ukraine..107*

МЕТОДОЛОГІЯ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

УДК 342.124

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v2.2024.1>

Ж. Мандриченко,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»

АКСІОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА УКРАЇНИ: ПОТРЕБА У СИСТЕМНОМУ РОЗГЛЯДІ

Постановка проблеми. У сучасних умовах постійних змін у суспільстві та політичному середовищі актуальність адміністративного права та його цінностей постійно переосмислюється. Дослідження аксіологічних аспектів допомагає краще розуміти, як цінності, вбудовані в адміністративне право, відображають потреби та цінності сучасного суспільства. Знання про ці цінності може служити основою для проектування та впровадження реформ у сфері державного управління та адміністративного законодавства. Таке дослідження важливо для забезпечення адаптації адміністративного права до викликів і потреб сучасного суспільства, що обумовлює його актуальність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз останніх досліджень і публікацій показує, що аксіологічні питання у публічному праві аналізують переважно фахівці з конституційного права [1–2]. Серед представників адміністративного права також зростає інтерес до цих питань, що відображається як у наукових статтях [3–4], так і у монографічних дослідженнях. Є. В. Курінний був одним з перших, хто аналізував

питання цінностей та предмету адміністративного права, і його дослідження слугує основою для обговорення в цій статті. Отже, ці аспекти залишаються малодослідженими у науковому дискурсі українського адміністративного права і потребують подальшого дослідження та уваги до них.

Мета статті полягала у системному аналізі аксіологічних аспектів адміністративного права та виявленні їх важливості для розуміння сутності та значення цієї галузі права для сучасного суспільства та держави (на матеріалах розробок Є. В. Курінного).

Виклад основного матеріалу. Варто зазначити, що за аналогією з іншими галузевими дослідженнями, наприклад, конституційно-правовими, у яких йдеться про «конституційну аксіологію», можна було б запропонувати вести мову про «адміністративну аксіологію». Однак, у цій назві бракує зв'язку з правом, з юридичною доктриною. А тому краще зупинитись на варіанті «адміністративно-правова аксіологія». Цей термін відображає глибокий зв'язок аксіологічних принципів з адміністративним правом та його теорією. Використання терміну «правова» підкреслює, що аксіологія в цьому контексті

сті не тільки аналізує загальні цінності, але і відображає їхнє вплив на правову систему та реалізацію адміністративних норм і процедур. Такий підхід сприяє більш точному розумінню ролі ціннісних орієнтацій у формуванні та застосуванні адміністративного права, робить можливим вивчення їх впливу на прийняття адміністративних рішень та розв'язання конфліктів. Таким чином, «адміністративно-правова аксіологія» стає важливим інструментом для аналізу та вдосконалення адміністративного законодавства та практики.

Важливість формування концепції адміністративно-правової аксіології важко переоцінити. Важливість формування концепції адміністративно-правової аксіології суттєво переоцінювати не можна. Ця концепція є ключовою для розуміння та аналізу сучасної системи адміністративного права. Досліджуючи основоположні питання науки адміністративного права, таких як предмет та об'єкт адміністративного права, вчені підкреслюють тісний зв'язок між адміністративною аксіологією та самою сутністю адміністративного права.

Наприклад, Є. В. Курінний у своїй праці «Предмет і об'єкт адміністративного права України: характеристика категорій в умовах системного реформування» досліджує цей зв'язок, присвятивши цій темі один з підрозділів, а саме підрозділ 1.2 «Загальні питання аксіології адміністративно-правової галузі». Це свідчить про те, що розуміння ціннісних орієнтацій та принципів, що лежать в основі адміністративного права, є важливим для визначення його предмету, об'єкта та загальних принципів функціонування.

Адміністративно-правова аксіологія допомагає визначити пріоритети, цінності та ідеали, які повинні керувати діяльністю органів влади в адміністративній сфері. Це, в свою чергу, сприяє ефективній та справедливій роботі державних структур, забезпечуючи захист прав громадян та забезпечуючи стабільність у суспільстві.

Отже, подальше дослідження та розвиток концепції адміністративно-правової аксіології є важливим завданням для удосконалення адміністративного права та підвищення його ролі в правовій системі сучасного суспільства.

Тому при дослідженні адміністративно-правової аксіології необхідно ретельно проаналізувати основні ретельно та узагальнення, що містяться у підрозділі 1.2 праці Є. В. Курінного «Предмет і об'єкт адміністративного права України: характеристика категорій в умовах системного реформування», який присвячений аналізу загальних питань аксіології адміністративно-правової галузі.

На початку характеристики цього підрозділу, автор сформулював, що «проблему суспільної цінності сучасного адміністративного права України (аксіологічний аспект) можна розглядати з двох визначальних позицій. Перша пов'язана з місцем і роллю адміністративного права у вітчизняній правовій системі, друга позиція характеризується змістом основних завдань, що покладаються на цю правову галузь як на один із головних правових інструментаріїв регулювання соціально-управлінських процесів у суспільстві» [5, с. 11]. Це твердження викликає певні міркування.

Ця цитата відображає два ключові аспекти, які автор пропонує розглянути при дослідженні проблеми суспільної цінності сучасного адміністративного права України з аксіологічного погляду. Перша позиція стосується місця та ролі адміністративного права в українській правовій системі, визначаючи його значення та функції у контексті загального правового ландшафту країни. Друга позиція описує зміст основних завдань, які впливають із ролі адміністративного права як одного з ключових інструментів регулювання соціально-управлінських процесів у суспільстві. Ця цитата визначає контекст та об'єкт

тування для подальшого аналізу та розуміння аксіологічних аспектів адміністративного права України.

Додатково, варто зазначити, що автор починає з аналізу адміністративного права як цінності, а не з простого переліку цінностей адміністративного права та їх характеристики. Це підкреслює важливість розуміння самої суті та значення адміністративного права як системи цінностей, які впливають на формування та розвиток цієї правової галузі в контексті українського суспільства.

Є. В. Курінний продовжує, що «адміністративне право посідає центральне місце у системі фундаментальних галузей права. Воно забезпечує процес повної та своєчасної реалізації значної частини конституційних положень у сфері прав, свобод та обов'язків людини і громадянина, діяльності Президента України та органів виконавчої влади, відправлення окремого виду судочинства, функціонування виконавчих утворень органів місцевого самоврядування та їх взаємодії зі структурами державної виконавчої влади» [5, с. 11–12]. У цій цитаті виділяється ключове положення, що адміністративне право є фундаментальною галуззю права, яка забезпечує виконання значної частини конституційних положень у сфері прав, свобод та обов'язків особистості, а також діяльності органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування. Це свідчить про важливість та вплив адміністративного права на функціонування держави, правову систему та життя людини.

Крім того, така характеристика підкреслює роль адміністративного права у забезпеченні ефективної діяльності державних органів та органів місцевого самоврядування, здійсненні судочинства та реалізації конституційних прав і свобод особистості. Таке розуміння адміністративного права дозволяє розглядати його як основний інструмент в забезпе-

ченні законності, справедливості та розвитку демократичного суспільства.

Після цього Є. В. Курінний логічно переходить до окреслення місця адміністративного права в системі права України. Він констатував, що, «займаючи ключове положення у фундаменті правової системи України, виконуючи провідну роль у процесах регулювання владно-управлінських відносин, адміністративне право небезпідставно вважається визначальним для таких управлінських правових галузей, як: фінансове право, земельне право, екологічне право та ін.» [5, с. 12]. Слід погодитись з цим узагальненням та прокоментувати його.

У даній цитаті Є. В. Курінний підкреслює центральне положення галузі адміністративного права в системі права України. Він відзначає, що адміністративне право займає ключове місце у фундаменті правової системи країни (в якості одної з її фундаментальних галузей) та відіграє провідну роль у регулюванні владно-управлінських відносин. Це підтверджує визначальне значення адміністративного права для таких важливих галузей національної системи права, як фінансове, земельне та екологічне право. Автор наголошує на тому, що ці галузі права знаходяться у тісних відносинах взаємодії та взаємовпливу, причому адміністративне право виступає основною складовою у цьому процесі, що підкреслює його важливість для функціонування системи права України.

Продовжуючи характеристику цінності галузі адміністративного права у системі права України, Є. В. Курінний сформулював, що воно «є найбільш динамічним і в нормативному плані нестабільним правовим інструментарієм регулювання суспільних відносин. Це пояснюється як його багатофункціональністю, так і швидкими змінами тактичних завдань, що коригуються поточними суспільними інтересами у конкретних соціальних сферах» [5, с. 12]. У цитаті

Є. В. Курінний наголошує на динамічності та нестабільності адміністративного права як цінності в системі права України.

Він визначає цю галузь як найбільш динамічну та піддається найбільшим змінам у нормативному плані. Така нестабільність в області адміністративного права пояснюється, з одного боку, його багатофункціональністю, оскільки воно виступає важливим інструментом регулювання різноманітних суспільних відносин. З іншого боку, це також пов'язано з швидкими змінами тактичних завдань, які коригуються поточними суспільними інтересами у конкретних соціальних сферах. Такий підхід відображає складність та динаміку сучасного адміністративного права як ключової складової правової системи України.

Додатково, в Україні зміни до Конституції України 1996 року вносяться досить часто у порівнянні з іншими зарубіжними країнами. Цей факт також важливо враховувати, оскільки внесення змін до конституційного основи може відображати зміни у загальних цінностях та пріоритетах суспільства, що безпосередньо впливає на адміністративно-правову галузь та вимагає адаптації нормативно-правового поля, що також підсилює динамічність адміністративного права.

Відповідно до цих міркувань, важливо наголосити на тому, що цінність адміністративного права є аксіоматичною, тобто вона вважається очевидною та несуперечною. Однак, саме те, в чому полягає ця цінність, може змінюватися в залежності від конкретних суспільних, політичних та правових умов. Такі зміни можуть відбуватися відповідно до еволюції суспільства, зміни його потреб та цінностей, а також внаслідок зміни політичних та правових умов.

Продовжуючи аналіз аксіологічно-адміністративних розробок Є. В. Курінного варто зауважити, що «автор дотримується думки

В. Б. Авер'янова про те, що принципова зміна поглядів на суспільне призначення адміністративного права має базуватися на визнанні якісно нової ролі держави у взаємовідносинах із громадянами, а саме: не владарювання над людиною, а служіння їй; адміністративне право за своїм глибинним призначенням має визначатись не як "право державного управління", а як "право забезпечення і захисту прав людини"» [5, с. 12]. Отже, у цитаті відзначається, що Є. В. Курінний віддає увагу думці В.Б. Авер'янова щодо необхідності принципової зміни поглядів на сутність адміністративного права.

Згідно з цією думкою, нова роль держави у сучасному суспільстві передбачає не просто владарювання над громадянами, а служіння їм. Основна ідея полягає в тому, що адміністративне право повинно бути спрямоване на забезпечення та захист прав людини, а не лише на реалізацію функцій державного управління.

Ця цитата вказує на важливість переосмислення призначення та функцій адміністративного права у сучасному світі. Вона підкреслює потребу у зміні підходів до владних структур, зокрема, від владарювання до служіння громадянам, а також переорієнтації адміністративного права на захист та забезпечення прав людини. Такий підхід відображає сучасні тенденції у розвитку правової доктрини, спрямовані на захист громадянських свобод та гарантування прав людини в умовах демократичного суспільства.

Додатково, варто зазначити, що Є. В. Курінний сформулював це узагальнення у 2004 році, якій був періодом важливих змін та реформ в Україні після Помаранчевої революції. На сучасному етапі розвитку української держави та суспільства це узагальнення можна проілюструвати тим, наскільки важливою визнається доктрина людиноцентризму в цій галузі. Перехід від підходу, орієнтованого на владарювання над громадянами, до

підходу, спрямованого на служіння їм, відображає сучасні глобальні тенденції у сфері правозахисту та громадянських свобод. Такий підхід підтримується і підкріплюється українськими правовими реформами, які спрямовані на покращення захисту прав людини та забезпечення гарантій їхньої реалізації в умовах сучасного правового державотворення.

Продовжуючи свої міркування, Є. В. Курінний додає, що «положення про сутність суспільного призначення адміністративного права України має бути трансформоване в його стратегічну мету, зміст якої полягає в забезпеченні і захисті прав людини та сприянні особі у виконанні обов'язків перед суспільством» [5, с. 12]. У даній цитаті Є. В. Курінний продовжує свої міркування щодо сутності адміністративного права, вказуючи на необхідність трансформації його суспільного призначення в стратегічну мету. Автор вважає, що ця стратегічна мета полягає в забезпеченні та захисті прав людини, а також сприянні особі у виконанні її обов'язків перед суспільством.

Ця цитата відображає рух від традиційного уявлення про адміністративне право як інструменту влади до нового підходу, в якому його головна мета полягає в служінні людині та захисті її прав. Такий підхід відповідає сучасним вимогам громадянського суспільства та підкреслює важливість гармонізації адміністративного права з принципами прав людини та громадянського суспільства. Таким чином, автор пропонує переглянути інституційну роль адміністративного права в Україні з орієнтацією на підтримку прав та інтересів особи перед державою.

Відповідно до запропонованої ним стратегічної мети адміністративного права України, Є. В. Курінний сформулював два головні завдання галузі (з урахуванням двох її функцій).

На його думку, «першим таким завданням можна вважати здійснення правового регулювання

суспільних відносин щодо забезпечення прав і обов'язків людини під час реалізації публічних потреб у рамках владно-управлінської діяльності, що охоплюється предметом адміністративного права» [5, с. 12]. Отже, Є. В. Курінний визначає перше завдання адміністративного права в контексті його нової стратегічної мети, яка полягає в забезпеченні та захисті прав людини. Автор вказує, що це завдання включає в себе правове регулювання суспільних відносин з метою забезпечення прав і обов'язків людини під час реалізації публічних потреб у рамках владно-управлінської діяльності, що охоплюється предметом адміністративного права.

Ця цитата підкреслює перехід від традиційної функції адміністративного права, пов'язаної з владою та управлінням, до нового розуміння, де основний акцент робиться на захисті прав та інтересів громадян перед владними структурами. Такий підхід відображає розвиток правозахисної парадигми в адміністративному праві та акцентує на важливості гармонізації адміністративного права з принципами прав людини (доктрина людиноцентризму).

Відповідно, «другим головним завданням адміністративного права є здійснення правового захисту вказаних вище відносин, а також регулятивних відносин інших, передусім “управлінських” правових галузей» [5, с. 12]. У цій цитаті автор підкреслює, що адміністративне право відіграє ключову роль у забезпеченні правового захисту суспільних відносин, які підпадають під його компетенцію, а також інших відносин, що стосуються управління та влади. Це включає захист прав і свобод особистості, захист від неправомірних дій державних органів, а також ефективне врегулювання взаємин між учасниками владно-управлінських процесів.

Таким чином, цитата відображає важливість функції правового захисту, яку відіграє адміністративне

право, а також його роль у регулюванні відносин в інших сферах управління та влади.

Висновок. На підставі аналізу тексту Є. В. Курінного можна зробити висновок, що адміністративне право визнається ключовим інструментом управління та влади в суспільстві. Виділено два головних завдання цієї галузі права: регулювання суспільних відносин забезпечення та захисту прав людини та правовий захист відносин, які підпадають під компетенцію адміністративного права. У цілому, розуміння і розвиток адміністративного права в сучасному суспільстві вимагає врахування його аксіологічних аспектів, а також постійного адаптування до змін у суспільстві та нових викликів.

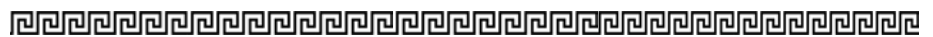
Слід відзначити, що в міркуваннях Є. В. Курінного можна виявити певну відсутність детальної аргументації щодо того, як саме певні цінності, визначені ним у своїй роботі, відображаються у практиці адміністративного права. Такий підхід може призвести до обмеженого розуміння сутності та значення адміністративного права для суспільства та держави. Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі можуть полягати у більш детальному вивченні цих аспектів для збагачення наукового розуміння.

У першій частині статті приділено увагу термінологічним питанням. Зокрема сформульовано, що за аналогією з іншими галузевими дослідженнями, наприклад, конституційно-правовими, у яких йдеться про «конституційну аксіологію», можна було б запропонувати вести мову про «адміністративну аксіологію». Однак, у цій назві бракує зв'язку з правом, з юридичною доктриною. А тому краще зупинитись на варіанті «адміністративно-правова аксіологія». Цей термін відображає глибокий зв'язок аксіологічних принципів з адміністративним правом та його теорією.

Використання терміну «правова» підкреслює, що аксіологія в цьому контексті не тільки аналізує загальні цінності, але і відображає їхнє вплив на правову систему та реалізацію адміністративних норм і процедур. Такий підхід сприяє більш точному розумінню ролі ціннісних орієнтацій у формуванні та застосуванні адміністративного права, робить можливим вивчення їх впливу на прийняття адміністративних рішень та розв'язання конфліктів. Таким чином, «адміністративно-правова аксіологія» стає важливим інструментом для аналізу та вдосконалення адміністративного законодавства та практики.

У другій частині статті проведено аналіз аксіологічних розробок Є. В. Курінного. За його підсумками запропоновано зробити висновок, що адміністративне право визнається ключовим інструментом управління та влади в суспільстві. Дослідником виділено два головних завдання цієї галузі права: регулювання суспільних відносин забезпечення та захисту прав людини та правовий захист відносин, які підпадають під компетенцію адміністративного права. У цілому, розуміння і розвиток адміністративного права в сучасному суспільстві вимагає врахування його аксіологічних аспектів, а також постійного адаптування до змін у суспільстві та нових викликів. Сформульовано рекомендацію уточнити певні твердження та продовжити наукові пошуки у сфері адміністративно-правової аксіології.

Ключові слова: адміністративно-правова аксіологія, права аксіологія, аксіологія, предмет адміністративного права, цінності адміністративного права, принципи адміністративного права, людиноцентризм та права людини, демократичні засади і народовладдя.

Mandrychenko Zh.
Axiological Aspects of Ukrainian Administrative Law: Requisite for Comprehensive Examination

The first part of the article focuses on terminological issues. In particular, it is argued that, by analogy with other disciplines, such as constitutional and legal studies, which speak of 'constitutional axiology', it would be possible to propose speaking of 'administrative axiology'. However, this title has no connection with law, with legal doctrine. Therefore, it is better to stick to the option of "administrative-legal axiology". This term reflects the deep connection of axiological principles with administrative law and its theory. The use of the term "legal" emphasises that axiology in this context not only analyses general values, but also reflects their influence on the legal system and the implementation of administrative norms and procedures. This approach contributes to a more accurate understanding of the role of value orientations in the formation and application of administrative law, making it possible to study their influence on administrative decision-making and conflict resolution. In this way, 'administrative-legal axiology' becomes an important tool for analysing and improving administrative legislation and practice.

The second part of the article analyses the axiological developments of E. V. Kurinnyi, according to whose results it is proposed to conclude that administrative law is recognised as a key tool of management and power in society. The researcher identifies two main tasks of this branch of law: regulation of social

relations, provision and protection of human rights and legal protection of relations falling under the competence of administrative law. In general, the understanding and development of administrative law in modern society requires taking into account its axiological aspects, as well as constant adaptation to changes in society and new challenges. A recommendation to clarify certain statements and to continue scientific research in the field of administrative and legal axiology has been formulated.

Key words: administrative-legal axiology, legal axiology, axiology, subject of administrative law, values of administrative law, principles of administrative law, human centredness and human rights, democratic principles and popular rule.

Література

1. Qaracayev C. Axiological Function of The Constitutional Court of The Republic of Azerbaijan. *Juris Europensis Scientia*. 2022. № 3. С. 135–138.
2. Mishyna N. Ukrainian Legislation on Associations: Constitutional Axiology And The European Court Of Human Rights' Case *Koretskyu and Others v. Ukraine*. Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». Одеса, 2022. Т. 31. С. 57–63.
3. Золотухіна Л.О., Легеза Ю.О. Право на захист публічного інтересу як об'єкт правовідносин. *Юридичний бюлетень*. 2020. Випуск 13. С. 17–24.
4. Радшевська О. Р. Конституційні цінності як аксіологічний чинник формування загального адміністративного права України. *Публічне право*. 2019. № 3. С. 30–38.
5. Курінний Є.В. Предмет і об'єкт адміністративного права України: характеристика категорій в умовах системного реформування: автореф. дис. ... д-ра юрид.наук. К., 2004. 38 с.

виконання наступні завдання дослідження: з'ясування правових підстав та форм взаємодії ОМС та поліції у сфері забезпечення життєдіяльності регіону; визначення перспективних проектів взаємодії органів місцевого самоврядування з поліцією та іншими органами у щодо створення безпечного середовища, які були реалізовані та плануються до реалізації.

Матеріали та методи дослідження. Виходячи з окресленого предмета дослідження, нами було обрано комплексний підхід до застосування методів наукового пошуку. Методологічну основу дослідження складає діалектичний метод, застосування якого дозволило всебічно розкрити природу «взаємодії органів публічної адміністрації» як організаційну форму забезпечення життєдіяльності регіону та створення безпечного середовища в умовах воєнного стану, а також простежити генезу цього явища. Формально-юридичний метод використовувався для встановлення змісту форм взаємодії ОМС з поліцією у сфері забезпечення життєдіяльності регіону та створення безпечного середовища в умовах воєнного стану. Застосування формально-логічного методу стало підґрунтям для виявлення недоліків у національному правовому регулюванні, та пошуку шляхів їх подолання.

Виклад основних положень. Аналіз правової основи діяльності та взаємодії ОМС та поліції дає можливість виокремити два рівня правових актів: 1) ті, які регулюють їх правовий статус та порядок взаємодії в умовах мирного часу; 2) ті, які визначають окремі напрямки та порядок їх взаємодії в умовах воєнного часу.

До першої групи правових актів слід віднести: Конституцію України [1], Закони України «Про місцеве самоврядування в Україні» [2], «Про Національну поліцію» [3], «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону», Кодекс України про адміністративні правопо-

рушення, Кодексу цивільного захисту України та низки інших законів і підзаконних нормативно-правових актів, зокрема локальних, що приймаються самими органами місцевого самоврядування. Так, наприклад, у ст. 26 Закону України «Про органи місцевого самоврядування» визначено, що до компетенції сільських, селищних, міських рад віднесено затвердження програм соціально-економічного та культурного розвитку відповідних адміністративно-територіальних одиниць, цільових програм з інших питань місцевого самоврядування, зокрема і питань забезпечення безпечного середовища громади, хоча прямо про це не йдеться [2]. Окремі положення щодо взаємодії ОМС з Національною поліцією (далі – поліцією) врегульовані в Законі України «Про Національну поліцію», зокрема відповідно до статті 5 цього Закону «поліція забезпечує постійне інформування ОМС про свою діяльність у сфері охорони та захисту прав і свобод людини, протидії злочинності, забезпечення публічної безпеки і порядку»; також необхідність такої взаємодії задекларована в ст. 11 цього Закону, де зазначено, що «діяльність поліції здійснюється в тісній співпраці та взаємодії з населенням, територіальними громадами та громадськими об'єднаннями на засадах партнерства і спрямована на задоволення їхніх потреб» [3]. Слід зауважити, що Закон про Національну поліцію не регулює форми та методи взаємодії поліції з іншими органами публічної влади, окремі форми такої взаємодії визначені у Розділі VIII Закону «Громадський контроль поліції», зокрема: в ч. 1 ст. 88 Закону визначено, що керівники територіальних органів поліції повинні не менше одного разу на два місяці проводити відкриті зустрічі з представниками ОМС на рівні областей, районів, міст та сіл із метою налагодження ефективної співпраці між поліцією та органами місцевого самоврядування і населен-

ням; в ч. 2 ст. 9 Закону зазначено, що «керівництво поліції постійно інформує органи державної влади та ОМС а також громадськість про свою діяльність у сфері охорони та захисту прав і свобод людини, протидії злочинності, забезпечення публічної безпеки і порядку» [3].

До другої групи правових актів слід віднести: Закон України «Закон про правовий режим воєнного стану» [4], Законом України «Про оборону України» [5]; Указ Президента України від 24.02.2022 року № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні» [6]; Постанова Кабінету Міністрів України від 08 липня 2020 року № 573 «Питання запровадження та здійснення деяких заходів правового режиму воєнного стану» [7]; Порядок перевірки документів в осіб, огляду речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян під час забезпечення заходів правового режиму воєнного стану, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 23 грудня 2021 року № 1456 [8].

Проекти взаємодії органів місцевого самоврядування з поліцією та іншими органами щодо створення безпекового середовища слід вирізнити на ті, що були реалізовані до повномасштабного вторгнення росії та територію України та після. Нижче доцільно здійснити аналіз умов та порядку впровадження даних проектів, оцінити стан якості їх реалізації на сьогодні та на найближчі перспективи.

Проект «Поліцейський офіцер громади». Одним із засобів налагодження взаємодії органів місцевого самоврядування з правоохоронними органами стосовно забезпечення публічної безпеки громад є створення при органах місцевого самоврядування відповідних міжвідомчих колегіальних органів (комісій, робочих груп тощо), до складу яких входять представники різних органів і служб. Зокрема, Законом України «Про

місцеве самоврядування в Україні» (ч. 1 ст. 38) до відання виконавчих органів сільських, селищних, міських рад віднесено утворення комісій з питань боротьби зі злочинністю, спрямування їх діяльності. Реалізуючи свої повноваження щодо сприяння діяльності органів прокуратури, Служби безпеки, Національної поліції, органи місцевого самоврядування опосередковано впливають на стан публічної безпеки громад. Прикладом такого сприяння є, зокрема, участь органів місцевого самоврядування у реалізації проекту «Поліцейський офіцер громади», що започаткований у 2019 р. за ініціативою Національної поліції України. Основною метою цього проекту є забезпечення кожної територіальної громади окремим офіцером поліції, який не тільки працюватиме на території певної громади, але й житиме там. Головними завданнями поліцейського офіцера громади є орієнтація на потреби місцевого населення, підтримка постійного контакту з мешканцями, щоденне забезпечення порядку на своїй території, своєчасне реагування на проблеми громади та запобігання вчиненню правопорушень. При цьому за умовами проекту за підтримки об'єднаних територіальних громад та донорських коштів поліцейський офіцер громади отримує облаштоване службове приміщення та робоче місце, службовий автомобіль, паливно-мастильні матеріали тощо [9]. Задля створення сприятливих умов діяльності поліцейських офіцерів громад органи місцевого самоврядування, на території яких реалізується зазначений проект, приймають правові акти щодо налагодження співпраці з поліцейськими офіцерами. Наприклад, рішенням Ічнянської міської ради затверджено Програму «Поліцейський офіцер громади» на 2020–2021 рр., якою передбачено комплекс заходів, що здійснюються на місцевому рівні задля підтримки діяльності поліцейського офіцера на території Ічнянської місь-

кої об'єднаної територіальної громади. Програмою обумовлено, що громада повідомляє поліцейським офіцерам громади про проблеми у сфері безпеки та сприяє попередженню правопорушень шляхом створення таких умов, які є некомфортними та небезпечними для правопорушників; застосуванню сучасних технологій для зниження кількості правопорушень; створенню безпечного дорожнього середовища в громаді та протидії порушенням правил дорожнього руху; допомозі людям похилого віку та попередженню правопорушень щодо них; створенню маршрутів патрулювання з урахуванням думки громади; протидії негативним соціальним явищам (алкоголізм, наркоманія); популяризації здорового способу життя; профілактиці правопорушень у сфері благоустрою; правовій освіті дітей та дорослих; протидії жорсткому поводженню з тваринами; розшуку зниклих дітей, дорослих, які заблукали. Для створення умов щодо ефективного виконання поліцейським офіцером громади своїх обов'язків передбачено фінансування за рахунок коштів місцевого бюджету таких заходів, як придбання оргтехніки; облаштування кабінетів меблями; придбання автотранспортного засобу; придбання паливно-мастильних матеріалів для службового автотранспорту поліцейського офіцера громади; оплата послуг з технічного обслуговування та поточного ремонту автотранспорту, встановлення та обслуговування додаткового обладнання на службовий автотранспорт поліцейського офіцера громади [10]. Така співпраця між органами місцевого самоврядування та органами поліції відповідає європейській практиці налагодження взаємодії поліції з населенням та місцевою владою заради спільного безпечного простору.

Проект «Поліцейський охорони закладів освіти». Новою формою взаємодії органів місцевого самоврядування та поліції є створення та запро-

вадження проекту «Поліцейський охорони закладів освіти». З моменту початку збройної агресії на територію України питання створення безпечного середовища в публічних місцях стало вкрай актуальним, особливо в закладах освіти України (перед усім школах, ліцеях, коледжах) де отримують освіту діти.

22 грудня 2023 року Кабінет Міністрів України затвердив постанову «Про внесення зміни до категорій об'єктів державної форми власності та сфер державного регулювання, які підлягають охороні органами поліції охорони на договірних засадах».

Ця постанова передбачає, що заклади освіти державної і комунальної форм власності охоронятиме поліція охорони. Постанова доповнює категорії об'єктів державної форми власності та сфер державного регулювання, які підлягають охороні органами поліції охорони на договірних засадах (затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 21 листопада 2018 р. № 975), новим пунктом «19. Заклади освіти державної та комунальної власності». Це розширює перелік об'єктів, які підлягають охороні органами поліції охорони на договірних засадах.

На засіданні уряду 7 квітня 2023 року було ухвалено Концепцію безпеки закладів освіти. В Концепції зроблено акцент на необхідності вирішення низки проблем безпечного середовища в закладах освіти, які покладаються на органи Національної поліції, а саме: відсутність встановленого порядку організації охорони закладів освіти, зокрема із залученням органів поліції охорони (із встановленням комплексу тривожної сигналізації) з підключенням до пунктів централізованого спостереження та реагування; відсутність належної організації пропускового режиму в закладах освіти (огорожа, стаціонарні металодетектори, система контролю доступу); недостатній рівень охоплення закладів освіти

превентивними поліцейськими послугами, спрямованими на запобігання та попередження вчинення правопорушень; незнання учасниками освітнього процесу правил безпечної поведінки в побуті та правил дорожнього руху [11].

Одним із шляхів створення безпечної інфраструктури закладів освіти визначено – забезпечення в установленому порядку охорони закладів освіти із залученням поліції охорони, встановлення у закладах освіти комплексу тривожної сигналізації з підключенням до пунктів централізованого спостереження та реагування, встановлення стаціонарних металодетекторів, облаштування необхідних огорож та здійснення інших інфраструктурних заходів щодо організації безпеки закладів освіти.

Завданням Концепції безпечного середовища яке покладається на виконання Національної поліції є: посилення поліцейської присутності у закладах освіти з наданням ефективних поліцейських послуг щодо недопущення вчинення правопорушень учасниками освітнього процесу та стосовно них; запровадження системи раннього попередження та евакуації учасників освітнього процесу в разі нападу, ризику нападу на заклад освіти або іншої небезпеки; впровадження алгоритму дій у разі виникнення небезпечних ситуацій, виявлення вибухонебезпечних та інших підозрілих предметів у закладі освіти; удосконалення нормативно-правової бази у сфері громадської безпеки в частині підвищення ефективності попередження та недопущення вчинення правопорушень в закладах освіти.

Одним із шляхів реалізації цієї Концепції, що є наряду пов'язаний з діяльністю Національної поліції є запровадження в закладах освіти посади поліцейського охорони закладів освіти, яка буде створена в структурі Поліції охорони. Поліція охорони є структурним озброєним підрозді-

лом Національної поліції України, тому є компетентною у створенні безпечних умов навчання. За безпеку дітей відповідатиме спеціально підготовлений співробітник, який пройшов ретельний відбір, медичне, психологічне обстеження та спеціалізоване навчання. Такий поліцейський разом з педагогами буде здійснювати пропускний режим, забезпечувати публічний порядок та безпеку, реагувати на звернення або повідомлення учнів та вчителів, а також відповідатиме за направлення всіх учасників навчального процесу до укриттів.

В підсумку слід зазначити, що запровадження в закладах освіти посади поліцейського охорони закладів освіти є одним із шляхів реалізації Концепції безпечного середовища. Такий поліцейський разом з педагогами буде здійснювати пропускний режим, забезпечувати публічний порядок та безпеку, реагувати на звернення або повідомлення учнів та вчителів, а також відповідатиме за направлення всіх учасників навчального процесу до укриттів. Основними завданнями такого поліцейського стане: виявлення порушників правил перебування в закладі освіти, вживати заходів припинення їх поведінки та притягнення до відповідальності; надання учасниками освітнього процесу інформацію щодо об'єктів інфраструктури забезпечення закладу освіти (бомбосховища, аварійних виходів та ін); забезпечення можливості швидкого доступу учасниками освітнього процесу до бомбосховища; вжиття евакуаційних заходів у випадку виявлення небезпечних предметів, загрози життю та здоров'ю учасникам освітнього процесу; вжиття заходів щодо недопущення вжиття в закладі освіти спиртних (алкогольних напоїв) та наркотичних засобів; вжиття заходів профілактики, припинення цькування (булінгу) відносно дитини в закладі освіти та за його межами; вжиття заходів профілактики, припинення насильства від-

носно дитини в закладі освіти та за його межами.

Висновки. Під взаємодією Національної поліції України з іншими суб'єктами забезпечення публічної безпеки під час антитерористичної операції необхідно розуміти засновану на законодавчих та підзаконних нормативних актах узгоджену за цілями, часом, місцем проведення діяльність між суб'єктами, які безпосередньо здійснюють боротьбу з тероризмом, що впливає з організаційної діяльності спеціально створених координаційних органів, та іншими рівноправними незалежними один від одного державними органами, органами місцевого самоврядування та громадськістю з метою їх погодженого функціонування щодо захисту прав, свобод та забезпечення безпеки громадян, запобігання і припинення терористичних актів та інших правопорушень шляхом найбільш доцільного поєднання форм і методів, властивих даним суб'єктам. З урахуванням аналізу позитивного зарубіжного досвіду в Україні доцільно розробити типову програму взаємодії органів місцевого самоврядування на регіональному рівні з поліцією та іншими органами влади щодо створення безпекового середовища, в якій доцільно визначити: правові засади взаємодії; напрямки взаємодії; форми, засоби та способи взаємодії; порядок спільного фінансування безпекових програм взаємодії у цій сфері.

У статті застосовано науково-методологічний підхід до аналізу перспективних проектів взаємодії органів місцевого самоврядування з поліцією та іншими органами щодо забезпечення правопорядку в умовах воєнного стану.

Метою дослідження є – з'ясування перспективних проектів взаємодії органів місцевого самоврядування з поліцією та іншими органами у щодо створення безпекового середовища та засобів

організаційного та економічного їх забезпечення. Завданнями дослідження в межах його мети є: з'ясування правових підстав та форм взаємодії ОМС та поліції у сфері забезпечення життєдіяльності регіону; визначення перспективних проектів взаємодії органів місцевого самоврядування з поліцією та іншими органами у щодо створення безпекового середовища, які були реалізовані та плануються до реалізації.

В результаті дослідження встановлено, що під взаємодією Національної поліції України з іншими суб'єктами забезпечення публічної безпеки під час антитерористичної операції необхідно розуміти засновану на законодавчих та підзаконних нормативних актах узгоджену за цілями, часом, місцем проведення діяльність між суб'єктами, які безпосередньо здійснюють боротьбу з тероризмом, що впливає з організаційної діяльності спеціально створених координаційних органів, та іншими рівноправними незалежними один від одного державними органами, органами місцевого самоврядування та громадськістю з метою їх погодженого функціонування щодо захисту прав, свобод та забезпечення безпеки громадян, запобігання і припинення терористичних актів та інших правопорушень шляхом найбільш доцільного поєднання форм і методів, властивих даним суб'єктам. З'ясовано, що з урахуванням аналізу позитивного зарубіжного досвіду в Україні доцільно розробити типову програму взаємодії органів місцевого самоврядування на регіональному рівні з поліцією та іншими органами влади щодо створення безпекового середовища, в якій доцільно визначити: правові засади взаємодії; напрямки взаємодії; форми, засоби та способи взаємодії; порядок спільного фінансування безпекових програм взаємодії у цій сфері.

Ключові слова: воєнний стан, безпекове середовище, органи місцевого самоврядування, поліція, проекти взаємодії органів місцевого самоврядування з поліцією, забезпечення правопорядку в умовах воєнного стану.

Basko A. Implemented projects of cooperation between local self-government bodies and the police to ensure law and order under martial law

The article applies a scientific-methodological approach to the analysis of promising projects of interaction of local self-government bodies with the police and other bodies in order to ensure law and order in the conditions of martial law.

The purpose of the study is to find out promising projects of interaction of local self-government bodies with the police and other bodies in creating a safe environment and means of organizational and economic support for them. The tasks of the research within its purpose are: elucidation of the legal grounds and forms of interaction between the local government and the police in the area of ensuring the vital activities of the region; identification of prospective projects of interaction of local self-government bodies with the police and other bodies in the creation of a safe environment, which have been implemented and are planned for implementation.

As a result of the study, it was established that the interaction of the National Police of Ukraine with other subjects of public security during an anti-terrorist operation should be understood as an activity based on legislative and by-law regulations agreed on goals, time, and place between subjects that directly carry out the fight with terrorism arising from the organizational activities of specially created coordinating bodies, and other equal independent state bodies, local self-government bodies and the public for the purpose

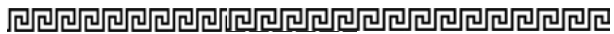
of their coordinated functioning to protect the rights, freedoms and ensure the safety of citizens, prevent and stop terrorist acts and other offenses through the most expedient combination of forms and methods peculiar to these subjects. It has been found that, taking into account the analysis of positive foreign experience in Ukraine, it is expedient to develop a typical program of interaction of local self-government bodies at the regional level with the police and other authorities regarding the creation of a safe environment, in which it is expedient to define: legal principles of interaction; directions of interaction; forms, means and methods of interaction; procedure for joint financing of security cooperation programs in this area.

Key words: martial law, security environment, local self-government bodies, police, projects of interaction of local self-government bodies with the police, ensuring law and order in martial law conditions.

Література

1. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1997. № 24. Ст. 170.
3. Про Національну поліцію. Закон України № 580 від 02.07.2015. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>. (дата звернення: 15 грудня 2023 р.).
4. Про правовий режим воєнного стану: закон України від 12.05.2015 року № 389-VIII VIII. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19>. (дата звернення: 15 грудня 2023 р.).
5. Про оборону України: Закон України від 6 грудня 1991 року № 1932-XII. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 9. Ст. 106.

6. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 року № 64/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (дата звернення: 15 грудня 2023 р.).

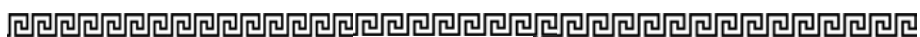
7. Питання запровадження та здійснення деяких заходів правового режиму воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 08 липня 2020 року № 573. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/573-2020-%D0%BF#Text>. (дата звернення: 15 грудня 2023 р.).

8. Про затвердження Порядку перевірки документів в осіб, огляду речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян під час забезпечення заходів правового режиму воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 23 грудня 2021 року № 1456. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1456-2021-%D0%BF#Text> (дата звернення: 15 грудня 2023 р.).

9. В Україні запустили проєкт «Поліцейський офіцер громади». Урядовий портал. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/v-ukrayini-zapustili-proekt-policejskijoficer-gromadi>; Поліцейський офіцер громади. Офіційний сайт Національної поліції України. URL: <https://www.npi.gov.ua/ua-tut.html>. (дата звернення: 15 грудня 2023 р.).

10. Про затвердження Програми «Поліцейський офіцер громади» Ічнянської міської територіальної громади на 2021 – 2023 роки: Рішення Ічнянської міської ради від 21 липня 2021 року. Офіційний сайт Ічнянської міської територіальної громади. URL: https://ichnua.cg.gov.ua/web_docs/7828/2021/07/docs/83%20%D0%9F%D1%80. (дата звернення: 15 грудня 2023 р.).

11. Про схвалення Концепції безпеки закладів освіти: Розпорядження КМУ від 7 квітня 2023 р. № 301-р. Офіційний вісник України офіційне видання від 20.04.2023 р. № 40. Стор. 89. Ст. 2182.

УДК 349.422

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v2.2024.3>**Х. Григор'єва,**доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри аграрного, земельного та екологічного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЦІН НА ПРОДОВОЛЬСТВО: ЕВОЛЮЦІЯ ЗАКОНОДАВСТВА, ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПРОБЛЕМИ¹

Постановка проблеми. Глибоке вивчення правового забезпечення продовольчої безпеки демонструє, що в Україні найбільше проблем сконцентровано не стільки у фізичній достатності продуктів, скільки у фінансовій доступності продовольства, тобто збереженні такого рівня цін на продовольство, що робить його доступним для населення та не штовхає людей у прірву бідності. Принципово важливим є той факт, що продовольча складова обов'язкового кошику споживача є базовою його частиною. При цьому, чим менший дохід сім'ї, тим більша частина цього доходу витрачається саме на продовольство, тобто відбувається «проїдання» сімейного бюджету у кращому випадку, на рівні харчування, що відповідає фізіологічним потребам в основних речовинах та енергії [1]. Як зазначається в літературі, «економічна доступність продуктів визначається як частка сукупних витрат на харчування у загальному підсумку сукупних витрат домогосподарств. Цей показник не має перевищувати 60%» [2]. Для України це дуже проблемна зона. Так, за показником «Економічна доступність продовольства» (або цінова чи фінансова доступність) Україна займає 65 місце в світі та 26 місце серед країн Європи. Низька фінансова доступність про-

довольства тягне за собою системні наслідки: незбалансованість харчового раціону, підвищення рівня захворювань в суспільстві, зниження генетичного здорового потенціалу нації, посилення стратифікації суспільства тощо. У зв'язку з цим зростання цін на продовольство є надзвичайно важливим маркером для відстежування загальних соціально-економічних та демографічних процесів.

Досить красномовними є дані порівняльно-економічного розрізу: зокрема, за період з 1997 по 2016 роки середньорічне зростання цін на продовольчі товари в ЄС не перевищувало 2%, натомість в Україні дорівнювало +13,2%. У результаті за даний період продовольчі ціни в ЄС зросли на 45%, в Україні – в 11,8 разів. У 1996–2015 рр. ціни на сільськогосподарську продукцію в ЄС зросли лише на 32%, а в Україні – у 23,5 разів [3]. Як помітно з приведених показників, порівняння є абсолютно вражаючим та демонструє усю критичність ситуації із економічною доступністю продовольства в нашій державі. Досягнення продовольчої безпеки за таких екстремальних умов є одним із перших завдань держави.

Дослідження матеріалів накопиченої вітчизняної практики боротьби

¹ Стаття підготовлена в рамках виконання стипендіального наукового дослідження (постанова Верховної Ради України «Про призначення у 2023 році іменних стипендій Верховної Ради України для молодих учених – докторів наук» від 09.08.2023 року № 3297-IX)

за фінансову доступність необхідних продовольчих товарів, а також аналіз світового досвіду управління такими процесами дають змогу зробити висновок про те, що існують два головних способи формування економічної доступності продовольства: вплив на ціни та вплив на купівельну спроможність. Тобто тут можна виокремити два взаємопов'язані, але принципово різні шляхи публічно-правового втручання: або держава знижує (контролює, фіксує, утримує) ціни на їжу, або, не чіпаючи ціни, фокусується на стимулюванні та підтримці попиту. В сучасних умовах ведення воєнних дій особливо актуальним є визначення особливостей впливу держави на продовольчі ціни.

Аналіз сучасного стану досліджень. Проблемами законодавчого забезпечення продовольчої безпеки займалися такі відомі вчені як А. І. Берлач, О. В. Гафурова, М. В. Гребенюк, О. В. Гулак, А. В. Духневич, В. М. Єрмоленко, А. М. Земко, Н. В. Карпінська, Т. О. Коваленко, П. Ф. Кулинич, Т. В. Курман, Ю. О. Легеза, С. О. Лушпаєв, В. В. Носік, О. Ю. Піддубний, В. Станіславський, А. М. Статівка, В. Ю. Уркевич, Т. Є. Харитоновна, М. М. Чабаненко та інші. Однак у працях цих науковців не приділялося достатньої уваги питанням державного регулювання цін на продовольчу продукцію. Ці проблеми розкривалися в роботах Н. В. Барактян, О. Ю. Гембари, Г. Д. Джумагельдієвої, В. В. Добровольської, Е. Кулаги, Є. В. Петрова та інших. Однак ці та інші учені здебільшого або концентрувалися на господарсько-правових деталях встановлення цін, або аналізували адміністративні процедурні тонкощі державного регулювання цін. При цьому наразі сформувався науково-теоретичний вакуум у частині виявлення особливостей еволюції та сучасного стану вітчизняного законодавства про державне регулювання цін на продовольство.

У зв'язку з цим **метою даної статті** є визначення особливостей становлення законодавства України про державне регулювання цін на продовольство, а також виявлення на цій основі тенденцій розвитку такого законодавства.

Виклад основного матеріалу. Критичні умови сьогодення, спровоковані веденням воєнних дій, поглиблюють хронічні проблеми збідніння населення та збереження фінансової доступності їжі в Україні. З огляду на це надзвичайно важливим науковим завданням для сучасної доктрини є ретельний аналіз особливостей законодавства, яким здійснюється вплив на продовольчі ціни. З метою повноцінного виконання цього завдання ми побудуємо своє дослідження спочатку за хронологією розвитку законодавства, а потім простежимо основні тенденції та проблеми, які проявляються на підставі отриманих результатів.

Перший етап (1990–1996 роки) – етап становлення. Набуття Україною незалежності створило період суттєвих суспільних соціально-економічних потрясінь, протягом якого держава та населення вчилися жити по-новому. Одним із найбільш яскравих і типових проявів таких суспільних зрушень зазвичай є ринкова нестабільність і зростання споживчих цін. Не дивно, що одним із перших ключових законів молодої держави став саме Закон України «Про ціни і ціноутворення» 1990 року [4]. Однак основним завданням цього Закону було переведення відносин у сфері ціноутворення на ринкові засади. Захоплення цією метою затьмарило супутні соціальні завдання. Якщо проаналізувати положення цього Закону на предмет задоволення потреб продовольчої безпеки, то можна виявити лише окремі загальні норми щодо соціального захисту та можливого державного регулювання цін на товари, які мають вирішальне соціальне значення. Проте, незважаючи на ринкову зосередженість Закону, реалії

суспільних відносин гостро вимагали публічного втручання. Ліберальне законодавство не могло подолати процеси зростання споживчих цін та тиску на населення. У зв'язку з цим уже в 1991 році було проголошено необхідність реформування роздрібних цін і забезпечення соціального захисту населення, про що була прийнята постанова Президії Верховної Ради УРСР від 28.03.1991 року [5]. Нею, зокрема, було дозволено встановлювати граничні рівні роздрібних цін на основні продовольчі продукти.

Для утримання відносин щодо цін у рамках законодавчих вимог було започатковано створення контролюючої інституції. Зокрема, постановою Ради Міністрів УРСР від 11.04.1991 року «Про створення органів державного контролю за цінами» [6] була організована Державна інспекція УРСР по контролю за цінами. Уже через два роки було прийнято рішення про її ліквідацію та створення її аналогу в складі Мінекономіки [7].

У цілому можна визнати, що регулювання цін на продовольчі продукти було здебільшого хаотичним та досить сумбурним на етапі становлення державного впливу в нових ринкових умовах. Уже через кілька років назріла потреба в упорядкуванні цих правовідносин.

Другий етап (1996–2003 роки) – етап мінімального втручання. Цей етап був започаткований прийняттям постанови Кабінету Міністрів України «Про встановлення повноважень органів виконавчої влади та виконавчих органів міських рад щодо регулювання цін (тарифів)» від 25.12.1996 року, якою на довгі майже три десятиріччя було визначено інституційно-функціональну систему органів публічного впливу на ціни. Зокрема, було передбачено, що Рада міністрів АРК, обласні, Київська та Севастопольська міські державні адміністрації регулюють (встановлюють) граничні рівні рентабельності та торговельні над-

бавки на дитяче харчування. Хоча ця постанова щороку переживала численні зміни, однак у частині державного регулювання цін на продовольство вона залишалася незмінною тривалий час – більше п'яти років. Бude передчасним робити висновок про те, що у цьому не було потреби. Свідченням того, що відповідна необхідність все ж виникла, може стати проведення у 1998 році Державним комітетом України з питань розвитку підприємництва дослідження локальних нормативно-правових актів, під час якого було виявлено цікаві факти. Наприклад, Київська міська державна адміністрація та Полтавська обласна державна адміністрація прийняли розпорядження, відповідно до яких самостійно здійснювали регулювання цін на продовольчі товари (наприклад, плодоовочеву продукцію та більше десятка інших видів харчових продуктів), ігноруючи той факт, що такі товари не передбачені постановою Кабінету Міністрів України «Про встановлення повноважень органів виконавчої влади та виконавчих органів міських рад щодо регулювання цін (тарифів)» від 25.12.1996 року. Указаним державним адміністраціям було рекомендовано самостійно скасувати свої нормативно-правові акти, які суперечили чинному законодавству про ціни [8; 9]. Незважаючи на це, подібна практика повторювалася і протягом наступних кількох років. Наприклад, Донецькою обласною державною адміністрацією у 2000 році було запроваджено державне регулювання цін на хліб і хлібобулочні вироби шляхом встановлення граничного розміру рентабельності виробництва таких продуктів та граничний розмір торговельної націнки під час їх продажу [10]. Подібне розпорядження було видане того ж року на Рівненщині [11]. У 2001 році Сумська обласна державна адміністрація під час створення страхового запасу цукру вимагала від цукрових заводів області передати певний обсяг належ-

ного їм цукру за фіксованою ціною до регіонального фонду, що теж виходило за рамки наданих законодавством повноважень [12]. Ці випадки були маркерами існування суспільного запиту щодо публічного управління зростанням цін на основні продовольчі товари.

У результаті стало зрозуміло, що апробований ліберальний підхід почав досить серйозно дисонувати із об'єктивними суспільними процесами. Тоді стала очевидною потреба еволюційного переходу на наступний етап розвитку законодавства.

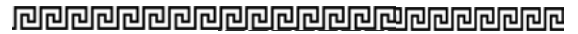
Третій етап (2003–2007 роки) – етап обмеженого втручання. Занепокоєння станом продовольчої безпеки, який на тлі попереднього етапу став досить гострим, обумовило прийняття постанови Кабінету Міністрів України «Про недоліки у роботі окремих органів виконавчої влади із забезпечення продовольчої безпеки та заходи щодо стабілізації ринку основних продовольчих товарів» від 24.07.2003 року № 1150 [13]. Цим нормативно-правовим актом було надано право обласним державним адміністраціям встановлювати граничні торговельні надбавки на низку основних продовольчих продуктів. Такий захід мав на меті стримувати свавільне підвищення цін торговельними посередниками. Уже через рік повноваження обласних держадміністрацій були розширені за рахунок права встановлювати граничний рівень оптових та роздрібних цін на яловичину, свинину та м'ясо птиці, а також граничний рівень рентабельності виробництва цих продуктів [14]. Такий крок мав соціальне спрямування, адже обмежував виробників і торговців у встановленні максимальної ціни продажу м'яса. Однак слід підкреслити, що подібний спосіб впливу на ціни суперечить агропротекційним цілям, адже стримує сільськогосподарське виробництво. Саме тому він мав тимчасовий характер і проіснував лише до 2006 року.

У 2007 році обласним держадміністраціям було надано можливість встановлювати граничний рівень рентабельності виробництва борошна і хліба, а також відстежувати за допомогою механізму декларування динаміки оптово-відпускних цін на ряд продуктів [15; 16].

Протягом третього етапу держава поступово розширювала можливість свого впливу на ціни на основні продовольчі товари, усвідомлюючи потребу в організації ефективного стримування негативних явищ зниження фінансової доступності продовольства. Однак все одно таких заходів виявилось замало на тлі глобальної фінансово-економічної кризи, яка насувалася на країну.

Четвертий етап (2008–2017 роки) – етап розширеного втручання був спровокований серйозними викликами економічної кризи. Уже 2008 року «з метою стримування зростання роздрібних цін на окремі види продовольчих товарів» було значно розширено повноваження місцевих органів державної влади. Зокрема, відтепер обласні держадміністрації мали право встановлювати граничні торговельні (постачальницько-збутові) надбавки до оптової ціни виробника (митної вартості) на борошно, хліб, макаронні вироби, крупи, цукор, яловичину, свинину і м'ясо птиці, ковбасні вироби варені, молоко, сир, сметану, масло вершкове, олію соняшникову, яйця курячі не вище 15% [17]. Сформований у 2008 році кістяк таких повноважень проіснував досить тривалий час. У 2011 році його було трохи видозмінено [18], але за своєю суттю він залишився таким же.

Водночас почала відчуватися турбулентність у цій сфері. Так, у 2011 році Держцінінспекція була ліквідована, однак уже через рік було затверджено нове положення про неї. Під час великої адміністративної реформи в 2014 році Держцінінспекцію ліквідовують остаточно, а її

функції переходять до Держстату та Держпродспоживслужби.

У цей же період потреби часу намагалися задовольнити оновленням загального законодавства. Так, у 2012 році було прийнято новий Закон України «Про ціни і ціноутворення» [19], який перейняв у спадок концепцію попереднього Закону щодо соціального гарантування цінних процесів. Текст Закону був осучаснений, але принципово не змінював підходи. Тому більш доречно було би говорити про нову редакцію попереднього Закону 1990 року, але нормотворець прийняв новий законодавчий акт.

Саме в цей історичний проміжок часу в Україні набирає максимальних обертів тренд дерегуляції. Під егідою дерегуляційного спрощення ведення бізнесу уряд пропонує тотально відмовитися від державного регулювання цін на продовольчі товари, мотивуючи це тим, що подібне втручання не приносить відчутної соціальної користі, а лише створює зайвий тягар для підприємців. Враховуючи чутливість цього соціально-економічного питання, запланований крок було реалізовано досить своєрідно, а саме: організовано проведення правового експерименту. Постановою Кабінету Міністрів України від 22.09.2016 року № 656 «Про реалізацію пілотного проекту щодо тимчасового обмеження застосування постанови Кабінету Міністрів України від 25 грудня 1996 р. № 1548 та постанови Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2007 р. № 1222» [20] на кілька місяців було припинено дію норм законодавства про державне регулювання цін на продовольство. Результати моніторингу ринку за цей час мали бути зібрані та проаналізовані. Фактично, реалізація пілотного проекту мала відповісти на питання, чи вплине відсутність державного регулювання на зростання споживчих цін на продовольство. Проголосивши, що неефективність державного регу-

лювання продовольчих цін була доведена емпірично, уряд позбавив органи державної влади прав регулювати ціни на продовольство [21].

П'ятий етап (2017–2020 роки) – етап нульового втручання. Протягом цього періоду населення України фактично було залишене сам на сам із проблемами фінансової доступності продовольства. Чи можна говорити про те, що інтересами споживачів пожертвували заради інтересів виробників? Ні, це не так, оскільки державне регулювання попереднього законодавчого взірця було спрямоване на стримування здебільшого посередників (торговців), тобто непродуктивної проміжної ланки. Тобто відміна державного регулювання споживчих цін не мала позитивного впливу на виробників.

Шостий етап (2020–2022 роки) – етап вимушеного втручання в умовах пандемії. Спад економіки, викликаний глобальною пандемічною кризою, очікувано загострив соціальні проблеми в державі. З метою стримування негативних явищ було зроблено кілька важливих кроків. По-перше, Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19)» від 30.03.2020 року підвищено відповідальність за порушення законодавства про ціни [22]. По-друге, постановою Кабінету Міністрів України було затверджено перелік товарів істотної соціальної значущості, переважну більшість яких складала продовольча продукція [23]. При цьому було обрано такий спосіб державного регулювання – декларування – який прямо не впливає на ціну, а фактично полягає лише в офіційному відстеженні її зростання. Затвердженням Порядком декларування змін роздрібних цін передбачався обов'язок суб'єкта господарювання заздалегідь повідом-

ляти Держпродспоживслужбу про збільшення ціни на товари зі списку тих, що мають істотну соціальну значущість. Для організації процесу та налагодження доступу громадськості було запущено Реєстр роздрібних цін. Слід визнати, що обмеження суто декларуванням важко назвати серйозною відповіддю на пандемічні соціально-економічні виклики продовольчої безпеки.

Сьомий етап (2022 – до сьогодні) – етап вимушеного втручання в умовах війни. Увесь тягар ведення воєнних дій на території України ліг на плечі населення держави. Зокрема, вкотре зазнала прямого удару продовольча безпека. При цьому в напрямі цінового регулювання дії уряду були досить стриманими.

По-перше, у березні 2022 року було внесено зміни до «пандемічних» постанов Кабінету Міністрів України від 22 квітня 2020 р. № 341 і від 9 грудня 2020 р. № 1236 [24]. Зокрема, було запроваджено тимчасовий захід: встановлено граничний рівень торговельної надбавки (націнки) на продовольчі товари істотної соціальної значущості в розмірі не більш як 10%. При цьому характерно, що відповідні зміни були проведені саме з прив'язкою до карантинного режиму, а не до ведення воєнних дій в державі («на період дії карантину, але не довше ніж до 30 квітня 2022 року»).

По-друге, більше ніж через рік з моменту початку війни уряд прийняв спеціальну постанову «Про регулювання цін на окремі види продовольчих товарів та забезпечення стабільної роботи виробників продовольства в умовах воєнного стану» від 19.06.2023 року № 650 [25]. У цій постанові було застосовано інший підхід, без використання юридичної конструкції товару істотної соціальної значущості. Замість цього уряд напямую застосував власні повноваження щодо регулювання цін, закріплені Законом України «Про ціни

і ціноутворення». Зокрема, встановлено граничний рівень торговельної надбавки (не більше 10%) на визначені цим актом продовольчі товари.

По-третє, модифіковано систему контролю за дотриманням законодавства про ціни. Характерно, що введення воєнного стану зумовило припинення заходів державного контролю майже в усіх сферах господарювання [26]. Однак при цьому єдиним виключенням стало проведення контролю щодо запобігання неконтрольованому зростанню ціни на товари істотної соціальної значущості. Таких виключень далі з'являлось все більше. Останньою редакцією право приймати рішення про проведення позапланових заходів контролю за дотриманням суб'єктами господарювання вимог законодавства щодо формування, встановлення та застосування державних регульованих цін надано Держпродспоживслужбі.

Законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо адміністрування окремих податків у період воєнного, надзвичайного стану» від 01.04.2022 року [27] на період дії воєнного стану до спостереження та здійснення контролю у сфері ціноутворення залучено податкові органи. Передбачено, що податкові органи здійснюють контроль за дотриманням платниками податків вимог законодавства щодо встановлених державою фіксованих цін, граничних цін та граничних рівнів торговельної надбавки (націнки) шляхом проведення фактичних перевірок. Після проведення перевірки складений акт про її результати передається органу, уповноваженому на прийняття рішення про застосування адміністративно-господарських санкцій (у нашому випадку – Держпродспоживслужбі).

Якщо проаналізувати всю історію становлення та еволюції законодавства про ціни на продовольчі товари у розрізі задоволення продовольчої безпеки, то

можна не лише виділити вказані вище етапи, але й простежити деякі тенденції.

1) *Консервативність законодавчих положень щодо соціальних гарантій у сфері ціноутворення.* Основна формула соціальних гарантій вітчизняного законодавства про ціни була закладена ще у першій редакції Закону України «Про ціни і ціноутворення» 1990 року: а) органи державної влади вживають заходів шляхом запровадження системи компенсаційних виплат у зв'язку зі зростанням цін; б) здійснення індексації грошових доходів; в) право громадян оскаржувати неправомірні дії та вимагати відшкодування збитків у разі реалізації їм товарів з порушенням вимог законодавства про ціни. Ці положення у відредагованому, але змістовно аналогічному вигляді перекочували до Закону України «Про ціни і ціноутворення» 2012 року. Виникає питання: чому відповідні норми були перенесені та збережені протягом більше тридцяти років? На жаль, не тому, що вони були дієвими – передусім, такий крок відображає небажання нормотворця приділяти увагу соціальному виміру законодавства про ціни та удосконалювати ці правові механізми по суті.

Ідейною основою законодавства про ціни також є конструкція «товари істотної соціальної значущості». Держава регулює ціни на ті товари, які є важливими та основоположними для нормального функціонування суспільства. З одного боку, такий перелік не встановлений та є абсолютно варіативним. З іншого боку, ця характеристика забезпечує його адаптивність. На нашу думку, такий перелік має складатися із двох частин: статичної та динамічної. До першої мають входити продовольчі товари, які відіграють важливе значення для суспільства за будь-яких умов та обставин. Це надасть стабільності ціновим відносинам. До другої групи можуть відноситися продукти, які певний період часу вимагають державного регулювання ціни.

2) *Відмова від державного регулювання цін на продовольство.* Застосований нами хронологічний підхід дозволив побудувати чітку ретроспективу становлення вітчизняного законодавства про державне регулювання цін на продовольство. Відстеження нормотворчих дій протягом більше трьох десятиріч дозволяє виявити ліберальний ухил законодавця. Зокрема, він проявляється у спробах відмовитися або мінімізувати державне регулювання цін на продовольство. При цьому буде не зовсім правильно стверджувати про те, що такий намір законодавця з'явився у 2016–2017 роках, коли було «увімкнено режим нульового втручання». Насправді аналіз розвитку законодавства показав, що ще на другому етапі його еволюції (1996–2003 роки) уже існували подібні правові умови. Однак як перший період мінімального втручання, так і другий період нульового втручання були перервані кризовими соціально-економічними процесами в державі. Проаналізований досвід реакції держави на пандемічну та воєнну кризи вказує на вкрай неохочу вимушену відмову від обраної пасивності під впливом вагомих зовнішніх обставин. Аналітичний огляд актуальної судової практики вказує на додатковий побічний прояв загальної байдужості держави до втримування продовольчих цін на безпечному рівні. Мова йде про слабку увагу контролюючих органів до перевірки суб'єктів господарювання у цій сфері. Для порівняння, наприклад, сформовано досить об'ємну судову практику на основі проведених численних перевірок інших суб'єктів, дотримання якими законодавства по ціни ретельно контролюється (зокрема, автозаправних станцій).

3) *Централізація державного впливу на продовольчі ціни.* Після рішучої відмови від державного регулювання продовольчих цін у 2017 році обласні державні адміністрації були позбавлені повноважень щодо впливу на такі ціни. Необхідність тимчасового відновлення державного регу-

лювання, зумовлена пандемічними та воєнними викликами, не потягла за собою реставрації попередньої розгалуженої децентралізованої системи, коли уряд надавав певне коло повноважень регіональним органам, а вони мали право реалізовувати або не реалізовувати їх залежно від конкретних локальних умов. Натомість Кабінет Міністрів України залишив за собою право обмеженого державного регулювання цін на продовольство на території усїєї країни.

Додатковим проявом такої централізації можна виділити відмову від спеціалізованої інституційної системи. Найкраще це проявляється на прикладі еволюції контролюючих органів. Спочатку Держцінінспекція була створена як самостійний контролюючий орган (1991); потім була включена до складу Мінекономіки (1993); згодом ліквідована (2011); через рік створена заново (2012); і нарешті остаточно ліквідована (2014). Виконання функцій державного контролю за цінами було покладено на Держпродспоживслужбу, для якої це одна з багатьох десятків інших функцій. Розмиття спеціалізації посилилося внаслідок рішення законодавця щодо залучення податкових органів до здійснення контролю за цінами. Справді, потрібно визнати, що така діяльність не є абсолютно чужорідною для фіскальної служби – навпаки аналіз цін у багатьох випадках є органічною складовою податкових правовідносин. Однак слід наголосити на тому, що такий аналіз здійснюється податковими органами все ж під іншим кутом зору. Це добре проявляється на прикладі судової справи, в якій Полтавська птахофабрика оскаржувала податкові рішення-повідомлення, прийняті в результаті проведених перевірок. Так, за матеріалами справи податковий орган встановив неправомірне зниження бази оподаткування ПДВ при реалізації курячих яєць за ціною нижчою від рівня звичайних цін. Податковий

орган дійшов такого висновку, взявши за основу затверджений економічно обґрунтований рівень оптово-відпускних цін на курячі яйця, які на той період часу були серед переліку товарів, щодо яких здійснюється державне регулювання цін. Фіскальний орган прирівняв таку ціну до звичайної, що означало правопорушення з боку птахофабрики. Однак за результатами довгих судових розглядів все ж було зроблено висновок про те, що положення Закону України «Про ціни і ціноутворення», постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку декларування змін оптово-відпускних цін на продовольчі товари» від 17.20.2007 року № 1222, постанови Кабінету Міністрів України «Про встановлення повноважень органів виконавчої влади та виконавчих органів міських рад щодо регулювання цін (тарифів)» від 25.12.1996 № 1548 покликані насамперед забезпечити соціальний захист населення шляхом унеможливлення необґрунтованого *підвищення цін* на основні продовольчі товари. При цьому зафіксоване податковими органами *зниження ціни* реалізації такого товару було визнано судом правомірним [28]. Таким чином, податкові та цінові правовідносини мають певні особливості та відмінності. Однак, незважаючи на неспеціалізований характер повноважень, податкові органи в умовах воєнного стану досить активно виконують покладені на них функції тимчасового контролю за цінами.

Висновки. У результаті проведеного дослідження можна зробити такі узагальнені висновки. По-перше, законодавство про державне регулювання цін на продовольство пройшло кілька послідовних етапів еволюції: 1) етап становлення (1990–1996); 2) етап мінімального втручання (1996–2003); 3) етап обмеженого втручання (2003–2007); 4) етап розширеного втручання (2008–2017); 5) етап нульового втручання (2017–2020); 6) етап вимушеного втручання в умо-

вах пандемії (2020–2022); 7) етап вимушеного втручання в умовах війни (2022-до сьогодні).

По-друге, на основі здійсненої етапізації законодавства виявлено три основні тенденції подальшого розвитку нормативно-правового регулювання цін на продовольство: а) консервативність законодавчих положень щодо соціальних гарантій у сфері ціноутворення; б) відмова від державного регулювання цін на продовольство; в) централізація державного впливу на продовольчі ціни.

У статті досліджується державно-правове регулювання цін на продовольство в контексті забезпечення продовольчої безпеки. Глибоке вивчення правового забезпечення продовольчої безпеки демонструє, що в Україні найбільше проблем сконцентровано не стільки у фізичній достатності продуктів, скільки у фінансовій доступності продовольства, тобто збереженні такого рівня цін на продовольство, що робить його доступним для населення та не штовхає людей у прірву бідності. Принципово важливим є той факт, що продовольча складова обов'язкового кошику споживача є базовою його частиною. Дослідження матеріалів накопиченої вітчизняної практики боротьби за фінансову доступність необхідних продовольчих товарів, а також аналіз світового досвіду управління такими процесами дають змогу зробити висновок про те, що існують два головних способи формування економічної доступності продовольства: вплив на ціни та вплив на купівельну спроможність.

У результаті проведеного дослідження можна зробити такі загальні висновки. По-перше, аналіз становлення та розвитку законодавства про державне регулювання цін на продовольство продемонстрував проходження кількох послідовних етапів еволюції: 1) етап становлення (1990–1996); 2) етап мінімального

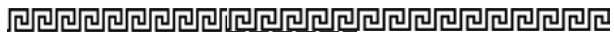
втручання (1996–2003); 3) етап обмеженого втручання (2003–2007); 4) етап розширеного втручання (2008–2017); 5) етап нульового втручання (2017–2020); 6) етап вимушеного втручання в умовах пандемії (2020–2022); 7) етап вимушеного втручання в умовах війни (2022-до сьогодні). По-друге, на основі здійсненої етапізації законодавства виявлено три основні тенденції подальшого розвитку нормативно-правового регулювання цін на продовольство: а) консервативність законодавчих положень щодо соціальних гарантій у сфері ціноутворення; б) відмова від державного регулювання цін на продовольство; в) централізація державного регулювання цін на продовольство.

Ключові слова: ціни, державне регулювання, продовольча безпека, фінансова доступність продовольства, аграрне законодавство.

Hryhorieva Kh. State regulation of food prices: evolution of legislation, trends and problems

The article examines state regulation of food prices in the context of ensuring food security. A deep study of the legal provision of food security shows that in Ukraine, the biggest problems are not so much in the physical sufficiency of products, but in the financial availability of food, i.e. maintaining such a level of food prices that makes it affordable for the population and does not push people into the abyss of poverty. Fundamentally important is the fact that the food component of the consumer's obligatory basket is its basic part. The study of the materials of the accumulated domestic practice of fighting for the financial availability of necessary food products, as well as the analysis of the world experience in managing such processes, allow us to conclude that there are two main ways of forming the economic availability of food: the impact on prices and the impact on purchasing power.

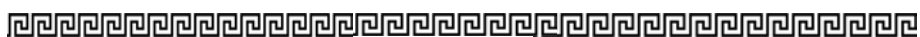

As a result of the conducted research, the following general conclusions can be drawn. First, the analysis of the formation and development of legislation on state regulation of food prices demonstrated the passage of several successive stages of evolution: 1) the stage of formation (1990–1996); 2) the stage of minimal intervention (1996–2003); 3) stage of limited intervention (2003–2007); 4) stage of extended intervention (2008–2017); 5) stage of zero intervention (2017–2020); 6) stage of forced intervention in pandemic conditions (2020–2022); 7) the stage of forced intervention in the conditions of war (2022–today). Secondly, on the basis of the implemented phasing of the legislation, three basic tendencies of the further development of regulatory regulation of food prices were identified: a) conservatism of legislative provisions regarding social guarantees in the sphere of pricing; b) rejection of state regulation of food prices; c) centralization of state regulation of food prices.

Key words: prices, state regulation, food safety, financial availability of food, agrarian legislation.

Література

1. Чемарева Л. В. Продовольча безпека: соціально-економічна суть. Формування ринкової економіки. 2011. С. 295–302.
2. Скидан О. В. Продовольча безпека як пріоритет аграрної політики: проблеми інституціоналізації. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2010. № 7.
3. Мудрак Р. П., Лагодієнко В. В. Агроінфляція та індекс споживчих цін на продовольчі товари: порівняльний аналіз “Україна – ЄС”. Економіка України. 2018. Вип. 1 (674). С. 28–39.
4. Про ціни і ціноутворення: Закон України від 03.12.1990 року. Відомості Верховної Ради УРСР. 1990. № 52. Ст. 650 (втратив чинність).
5. Про реформу роздрібних цін і забезпечення соціального захисту населення: постанова Президії Верховної Ради УРСР від 28.03.1991 року. Відомості Верховної Ради УРСР. 1991. № 17. Ст. 213.
6. Про створення органів державного контролю за цінами: постанова Ради Міністрів УРСР від 11.04.1991 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/84-91-%D0%BF#Text> (дата звернення: 01.04.2024 року) (втратила чинність).
7. Питання Міністерства економіки: постанова Кабінету Міністрів України від 06.03.1993 року № 166. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/166-93-%D0%BF#Text> (дата звернення: 01.04.2024 року) (втратила чинність).
8. Про необхідність усунення порушень вимог Указу Президента України від 03.02.98 № 79/98 “Про усунення обмежень, що стримують розвиток підприємницької діяльності” Київською міською державною адміністрацією: рішення Державного комітету України з питань розвитку підприємництва № 17-10/12 від 03.12.1998 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0_12276-98#Text (дата звернення: 01.04.2024 року).
9. Про необхідність усунення порушень вимог Указу Президента України від 03.02.98 № 79/98 “Про усунення обмежень, що стримують розвиток підприємницької діяльності” Полтавською обласною державною адміністрацією: рішення Державного комітету України з питань розвитку підприємництва № 17-15/12 від 07.12.1998 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v5_12276-98#Text (дата звернення: 01.04.2024 року).
10. Про необхідність усунення порушень вимог Указу Президента України від 03.02.98 № 79/98 “Про усунення обмежень, що стримують розвиток підприємницької діяльності” Донецькою обласною державною адміністрацією: рішення Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва № 17-99/12 від 25.12.2000 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v9_12563-00#Text (дата звернення: 01.04.2024 року).
11. Про необхідність усунення порушень вимог Указу Президента України від 03.02.98 № 79/98 “Про усунення обмежень, що стримують розвиток підприємницької діяльності” Рівненською обласною державною адміністрацією: рішення Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва № 17-96/12 від 04.12.2000 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v6_12563-00#Text (дата звернення: 01.04.2024 року).

12. Про необхідність усунення порушень вимог Указу Президента України від 03.02.98 № 79/98 "Про усунення обмежень, що стримують розвиток підприємницької діяльності" Сумською обласною державною адміністрацією: рішення Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва № 17-108/02 від 26.02.2001 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v8_02563-01#top (дата звернення: 01.04.2024 року).

13. Про недоліки у роботі окремих органів виконавчої влади із забезпечення продовольчої безпеки та заходи щодо стабілізації ринку основних продовольчих товарів: постанова Кабінету Міністрів України від 24.07.2003 року № 1150. Урядовий кур'єр. 2003. № 138 (втратила чинність).

14. Про внесення змін у додаток до постанови Кабінету Міністрів України від 25 грудня 1996 року № 1548: постанова Кабінету Міністрів України від 15.10.2004 року № 1359. Урядовий кур'єр. 2004. № 205.

15. Про доповнення додатка до постанови Кабінету Міністрів України від 25 грудня 1996 року № 1548: постанова Кабінету Міністрів України від 20 червня 2007 року № 845. Урядовий кур'єр. 2007. № 115.

16. Про доповнення додатка до постанови Кабінету Міністрів України від 25 грудня 1996 року № 1548: постанова Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2007 року № 1161. Урядовий кур'єр. 2007. № 179.

17. Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України: постанова Кабінету Міністрів України від 26.03.2008 року № 276. Урядовий кур'єр. 2008. № 63.

18. Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України з питань ціноутворення на окремі види продовольчих товарів: постанова Кабінету Міністрів України від 09.02.2011 року № 168. Урядовий кур'єр. 2011. № 40.

19. Про ціни і ціноутворення: Закон України від 21.06.2012 року. Відомості Верховної Ради. 2013. № 19–20. Ст. 190.

20. Про реалізацію пілотного проекту щодо тимчасового обмеження застосування постанови Кабінету Міністрів України від 25 грудня 1996 р. № 1548 та постанови Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2007 р. № 1222: постанова Кабінету Міністрів

України від 22.09.2016 року № 656. Урядовий кур'єр. 2016. № 183. (втратила чинність).

21. Про внесення змін у додаток до постанови Кабінету Міністрів України від 25 грудня 1996 р. № 1548 та визнання такими, що втратили чинність, деяких постанов Кабінету Міністрів України: постанова Кабінету Міністрів України від 7 червня 2017 р. № 394. Урядовий кур'єр. 2016. № 106.

22. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19): Закон України від 30.03.2020 року. Відомості Верховної Ради України. 2020. № 18. Ст. 123.

23. Про заходи щодо стабілізації цін на товари, що мають істотну соціальну значущість, товари протиепідемічного призначення: постанова від 22 квітня 2020 р. № 341. Урядовий кур'єр. 2020. № 87 (втратила чинність).

24. Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 22 квітня 2020 р. № 341 і від 9 грудня 2020 р. № 1236: постанова Кабінету Міністрів України від 18.03.2022 року № 311. Урядовий кур'єр. 2022. № 62. (втратила чинність).

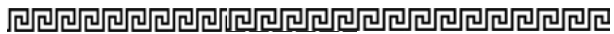
25. Про регулювання цін на окремі види продовольчих товарів та забезпечення стабільної роботи виробників продовольства в умовах воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 19.06.2023 року № 650. Урядовий кур'єр. 2023. № 130.

26. Про припинення заходів державного нагляду (контролю) і державного ринкового нагляду в умовах воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України № 303 від 13.03.2022 року. Урядовий кур'єр. 2022. № 60.

27. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо адміністрування окремих податків у період воєнного, надзвичайного стану: Закон України від 01.04.2022 року. Офіційний вісник України. 2022. № 33. Стор. 94. Ст. 1748.

28. Постанова Верховного Суду від 17 вересня 2020 року у справі № 816/937/14. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91643412> (дата звернення: 01.04.2024 року).

УДК 343.211.57

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v2.2024.4>**В. Іванова,**

кандидат юридичних наук, доцент,

адвокат,

доцент кафедри кримінального права

Національного університету «Одеська юридична академія»

М. Шепотько,

доктор філософії,

слідча в особливо важливих справах

Головного управління служби безпеки України в Донецькій та Луганській областях

**СУБ'ЄКТ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ,
ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТАТТЕЮ 127 КК УКРАЇНИ**

На сьогоднішній день постає необхідність глибокого розуміння і вдосконалення правового регулювання кримінальної відповідальності за катування в Україні, враховуючи міжнародні стандарти та потребу захисту основоположних прав людини. Зокрема, це пов'язано з широким колом суб'єктів, які можуть бути притягнуті до відповідальності за катування, та необхідністю притягнення до відповідальності як в умовах внутрішньої юрисдикції, так і в контексті міжнародного конфлікту та окупації територій. Актуальність підсилюється потребою в дослідженні та аналізі специфічних аспектів кримінального законодавства щодо катувань, особливо в світлі війни між російською федерацією та Україною.

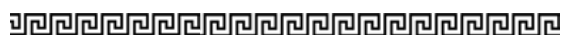
У контексті війни російської федерації з Україною важливо підкреслити зростаючу проблематику катувань, до яких вдаються російські військовослужбовці щодо українських військовополонених та цивільного населення. Звіти міжнародних організацій та свідчення очевидців вказують на систематичне застосування катувань, жорстоке поводження, яке включає фізичне та психологічне насильство, спрямоване на приниження гідності, вимушене визнання вини або збір

інформації. Ці дії не тільки грубо порушують міжнародне гуманітарне право та Конвенцію ООН проти катувань, але й мають глибокі та тривалі наслідки для жертв, спричиняючи серйозні фізичні травми та психологічні розлади. Використання катувань як інструменту війни свідчить про цілеспрямовану політику залякування та спробу зламати волю українського народу до опору.

Важливість адресації цієї проблематики в академічних та правових колах полягає не лише в необхідності документування порушень та притягнення винних до відповідальності, але й у розробці ефективних механізмів захисту прав людини на міжнародному рівні, з метою запобігання подібним злочинам у майбутньому.

Стаття 127 Кримінального кодексу України розкриває відповідальність за катування, розглядаючи різні контексти, у яких може відбуватися цей злочин, та визначаючи широке коло суб'єктів, які можуть бути притягнуті до відповідальності.

Катування визначається як умисне діяння, спрямоване на заподіяння особі сильного фізичного чи морального страждання з метою примусу, отримання інформації або зізнань, покарання за дії або як засіб залякування.

Загальний суб'єкт – є фізична осудна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого відповідно до цього Кодексу може наставати кримінальна відповідальність [1].

Спеціальний суб'єкт: представники держави (включно з іноземними), які вчинили катування, що призводить до більш суворого покарання; особи, які діють за наказом, підбурюванням, або з мовчазної згоди офіційних осіб; представники іноземних держав, включаючи службовців, військовослужбовців, поліцію, розвідку, представників окупаційних адміністрацій, іррегулярних або незаконних збройних формувань, керованих або фінансованих іноземною державою.

Глибоке розуміння концепції суб'єкта кримінального правопорушення в контексті статті 127 КК України дозволяє правильно ідентифікувати та кваліфікувати дії осіб, що здійснюють катування, та забезпечує ефективне застосування норм кримінального права для боротьби з цим явищем. Це також сприяє розробці ефективних механізмів захисту жертв та запобіганню безкарності виконавців та організаторів таких злочинів.

Враховуючи війну між російською федерацією та Україною, а також окупацію частини українських територій, важливість ефективного розуміння та застосування статті 127 КК України не може бути переоціненою. Правильна ідентифікація суб'єктів правопорушення, їх відповідальність та санкції, передбачені за вчинення катувань, є ключовими для відновлення справедливості, захисту прав людини та підтримки міжнародного правопорядку.

Обов'язковою ознакою визнання особи суб'єктом кримінального правопорушення, згідно з 18 КК України, є наявність осудності, тому що особа, яка перебуває в неосудному стані в момент вчинення суспільно небезпечного діяння, до відповідальності не притягається. До особи, яка вчи-

нила суспільно небезпечне діяння і визнана судом неосудною, можуть бути застосовані примусові заходи медичного характеру.

Професор Мирошниченко Н. А. зазначає, що чинне кримінальне законодавство виходить з того, що тільки осудна або обмежено осудна особа може бути притягнута до кримінальної відповідальності за вчинений нею злочин. Зміст осудності включається здатність особи на момент вчинення кримінального правопорушення усвідомлювати фактичні об'єктивні ознаки діяння, обстановку, час, місце вчинення та суспільно небезпечні наслідки, а також здатність свідомо керувати своїми вчинками. Тут свідомість і воля об'єднані між собою й визначають характер поведінки особи в конкретній ситуації [2].

У літературі, при розгляді концепції осудності, акцентується на тому, що осудність являє собою психічно здорове становище особи, що служить однією з юридичних передумов для визнання дій особи, як суспільно небезпечного акту в рамках кримінального права, та для подальшого притягнення до кримінальної відповідальності. Особа, що перебуває у стані осудності та вчиняє кримінальне правопорушення, розуміє протиправний характер своїх дій або бездіяльності та можливі наслідки. Кримінальне право визначає два аспекти осудності: інтелектуальний, який вказує на усвідомлення особою суспільної небезпеки своїх дій, і вольовий, який свідчить про здатність контролювати ці дії. При виникненні питань щодо осудності особи, яка скоїла кримінальне правопорушення, під час слідства чи судового розгляду, призначається судово-психіатрична експертиза. Висновки експертизи визначають, чи буде особа притягнута до кримінальної відповідальності.

Термін «неосудність» розглядається як протилежність до осудності і означає набір обставин, що знімають з особи кримінальну відпо-

відальність через медичні стани. Це питання досліджується в межах судової психіатрії за допомогою детального аналізу медичної інформації під час судово-психіатричної експертизи для визначення неосудності. Осудність, у свою чергу, визначається як стан психічного здоров'я, у якому людина, скоюючи кримінальне правопорушення, керується своїми діями або бездіяльністю та усвідомлює суспільну шкоду і реальне значення свого вчинку. Таким чином, для того, аби особу, яка скоїла діяння, передбачене статтею 127 Кримінального кодексу України, можна було притягнути до відповідальності, вона має бути здатна розуміти суспільну небезпеку своїх дій та керувати ними в момент скоєння. Психічні розлади, що призводять до інтелектуального зниження, виключають можливість кримінальної відповідальності. Здатність до осудності та досягнення визначеного законом віку є обов'язковими умовами для визнання особи суб'єктом кримінального правопорушення. Однак, у певних випадках, крім осудності та віку, необхідно визначити і додаткові характеристики особи. Якщо в Кримінальному кодексі вказано на наявність інших характеристик, окрім осудності та віку, такі особи класифікуються як спеціальні суб'єкти кримінального правопорушення.

В. В. Устименко вважає, що правильним є визначення спеціального суб'єкта, що містить у собі обмежувальну ознаку, яка окреслює коло осіб, які можуть бути суб'єктами відповідних злочинів. Але при цьому такі ознаки повинні бути обов'язково передбачені в кримінальному законі або прямо впливати з нього [5].

Відповідно до чинного кримінального кодексу України спеціальним суб'єктом кримінального правопорушення – є фізична осудна особа, яка вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, кримінальне правопорушення,

суб'єктом якого може бути лише певна особа. Службовими особами є особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також постійно чи тимчасово обіймають в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління із спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною службовою особою підприємства, установи, організації, судом або законом [1].

3 листопада 2022 року Верховна Рада ухвалила в першому читанні за основу урядовий законопроект № 5336 «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо кримінальної відповідальності за катування». Законопроект був спрямований на приведення положень Кримінального кодексу у відповідність до положень Конвенції ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання.

Відповідно до пояснювальної записки до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо кримінальної відповідальності за катування» суб'єктом злочину, передбаченого ч. 3 ст. 127 КК (у редакції проекту), визнається представник держави, в тому числі іноземної. При цьому, зміст понять «представник держави» та «представники іноземної держави» розкривається у примітці до вказаної кримінально-правової норми. Зокрема, під представником держави пропонується розуміти службову особу, а також особу або групу осіб,

які діють з підбурювання, з відома чи мовчазної згоди держави. У цілому не заперечуючи проти необхідності узгодити положення ст. 127 КК у частині визначення суб'єктів передбачених у ній злочинів із положеннями ч. 1 ст. 1 Конвенції, зауважимо, що в процесі адаптації національного кримінального законодавства до відповідних міжнародних стандартів у контексті відповідальності за катування варто було б враховувати специфіку окремих інститутів кримінального права України. Зокрема, у п. 1 примітки до ст. 127 КК (у редакції проекту) окремо зазначається про таких суб'єктів злочину, як «особа або група осіб, які діють з підбурювання, з відома чи мовчазної згоди держави». Однак конкретизація ознак вказаних суб'єктів свідчить про те, що у випадку вчинення ними катування достатньо було б виконувати чинні норми такого інституту кримінального права України, як співучасть у кримінальному правопорушенні. Додаткової аргументації потребує пропозиція віднесення до представників держави поряд зі службовою особою особи, яка діє з підбурювання, з відома чи мовчазної згоди держави, враховуючи, що згадка про відповідну категорію осіб у контексті поняття «представник іноземної держави» відсутня [3]. Звернення до ч. 1 ст. 1 Конвенції свідчить про визнання суб'єктами катування державної посадової особи або іншої особи, яка виступає як офіційна. Інші ж особи є суб'єктами катування лише у випадках, коли катування вчиняється з підбурювання, чи з відома, чи за мовчазної згоди зазначених вище осіб, а не «держави» взагалі. Оскільки законопроектом пропонується диференціювати представників держави на представників держави Україна та представників іноземної держави, відповіді потребуватиме питання щодо належної оцінки катування, вчиненого з підбурювання, чи з відома, чи за мовчазної згоди представника іноземної держави [3].

1 грудня 2022 року Верховна рада України прийняла Закон України «Про внесення змін до кримінального кодексу України щодо удосконалення відповідальності за катування» (закон набрав чинності 29.12.2022) доповнивши ст. 127 КК України наступним чином: діяння, передбачені частиною першою або другою цієї статті, вчинені представником держави, у тому числі іноземної. Примітка 1. Під представниками держави у цій статті і статті 146¹ цього Кодексу слід розуміти службових осіб, а також осіб, які виступають як офіційні, чи діють з їх підбурювання, чи з їх відома, чи за їх мовчазної згоди. Під представниками іноземної держави у цій статті і статті 146¹ цього Кодексу слід розуміти осіб, які діють як державні службовці іноземної держави або проходять військову службу у збройних силах, органах поліції, органах державної безпеки, розвідувальних органах, або осіб, які займають посади в зазначених або будь-яких інших державних органах чи органах місцевого самоврядування іноземної держави, утворених відповідно до її законодавства, або які діють за наказом таких осіб, а також представників іррегулярних незаконних збройних формувань, озброєних банд і груп найманців, утворених, підпорядкованих, керованих та фінансованих російською федерацією, а також представників окупаційної адміністрації російської федерації, до якої входять її державні органи і структури, функціонально відповідальні за управління тимчасово окупованими територіями України, та представників підконтрольних російській федерації самопроголошених органів, які узурпували виконання владних функцій на тимчасово окупованих територіях України» [1].

Таким чином з аналізу статті 127 КК України ми можемо дійти висновку про можливість притягнути до кримінальної відповідальності фізичну особу з 16 років (загальний

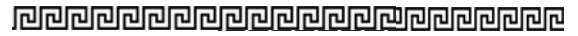
вік) та спеціального суб'єкта представник держави, у тому числі іноземної. Примітка до ст. 127 КК дає нам пояснення щодо поняття представник влади та представниками іноземної держави.

До речі у проекті Нового кримінального кодексу України у розділі 9.4 кримінальні правопорушення проти порядку публічної служби, статтею 9.4.3. Каткування передбачено суб'єктом кримінального правопорушення – публічна службова особа, яка спричинила потерпілій людині біль або страждання.

Розділ 1.4 Проекту дається нам визначення термінів, серед яких під поняттям публічна службова особа відноситься: а) особа, уповноважена на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, – службова особа, яка обіймає посаду, пов'язану з виконанням владних, організаційно-розпорядчих, адміністративно-господарських, контрольно-ревізійних чи реєстраційних обов'язків, в органі державної влади чи органі місцевого самоврядування, зазначена у пункті 1 частини першої статті 3 Закону України «Про запобігання корупції»; б) службова особа, яка виконує такі обов'язки в юридичній особі публічного права; в) особа, яка здійснює професійну діяльність з надання публічних послуг, тобто відповідно до закону та на підставі ліцензії, включення до реєстру чи укладення публічного договору надає публічні послуги, що створюють правові наслідки для інших осіб (зокрема, нотаріус, приватний виконавець, оцінювач, незалежний посередник, член трудового арбітражу, суб'єкт державної реєстрації прав, третейський суддя, судовий експерт, спеціаліст); 51) публічна службова особа, яка займає особливо відповідальне становище: а) Президент України, б) Голова Верховної Ради України, Перший заступник, заступник Голови Верховної Ради України, голова Комітету Верховної Ради України, голова депутатської фракції у Верховній Раді

України, в) Прем'єр-міністр України, член Кабінету Міністрів України або особи, які виконують їхні обов'язки, г) Секретар Ради національної безпеки і оборони України, Головнокомандувач Збройних Сил України, д) Голова Верховного Суду, Голова Конституційного Суду України, Генеральний прокурор, Голова Антимонопольного комітету України, Голова Державного комітету телебачення і радіомовлення України, Голова Національного банку України, Голова Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення, Голова Рахункової палати, Голова Служби безпеки України, Голова Фонду державного майна України, Голова Центральної виборчої комісії, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини або особи, які виконують їхні обов'язки, е) Директор Національного антикорупційного бюро України, Директор Державного бюро розслідувань України, Директор Бюро економічної безпеки України або особи, які виконують їхні обов'язки, ж) керівник іншого центрального органу виконавчої влади, який не входить до складу Кабінету Міністрів України, або особа, яка виконує його обов'язки, з) керівник постійно діючого допоміжного органу, утвореного Президентом України, керівник апарату Верховної Ради України, керівник Секретаріату Кабінету Міністрів України, керівник Державного управління справами або особи, які виконують їхні обов'язки [4].

Аналіз статті 127 Кримінального кодексу України виявляє широкий спектр суб'єктів, що можуть бути притягнуті до відповідальності за вчинення катувань, що вимагає точної кваліфікації дій та належного притягнення до відповідальності. Подальші дослідження та аналіз кримінального законодавства мають на меті поліпшення процесу ідентифікації суб'єктів кримінальних правопорушень, особливо у контексті катувань, щоб забезпечити точну кваліфікацію дій та належне притягнення до відповідальності. Стаття наголошує на значенні міжнародної співпраці

у сфері боротьби з катуваннями, включаючи обмін досвідом, інформацією та кращими практиками між країнами та міжнародними організаціями. Враховуючи війну між російською федерацією та Україною, а також окупацію частини українських територій, важливість ефективного розуміння та застосування статті 127 КК України не може бути переоцінена. Важливість диференціації між загальними суб'єктами, які можуть бути будь-якою фізичною особою, та спеціальними суб'єктами, включаючи представників держави чи інші організації, які діють з їх згоди або підбурюванням, що вимагає більш суворої відповідальності.

На сьогоднішній час необхідність подальшого дослідження та аналізу кримінального законодавства для поліпшення ідентифікації суб'єктів правопорушень та їх належного притягнення до відповідальності, особливо в контексті боротьби з катуваннями. Вони підкреслюють важливість міжнародної співпраці та обміну досвідом у сфері захисту прав людини для ефективного протистояння цьому явищу. Критична важливість адаптації національного законодавства до міжнародних стандартів для забезпечення ефективного захисту жертв та запобігання безкарності злочинців, особливо у світлі окупації та воєнного конфлікту.

У статті акцентується увага на широкому колі суб'єктів, які можуть бути притягнуті до відповідальності за катування, та розглядає специфічні аспекти кримінального законодавства України у світлі війни. Наголошується на зростаючій проблематиці катувань, до яких вдаються як військовослужбовці, так і інші суб'єкти в умовах війни, що не тільки порушують міжнародне гуманітарне право, але й мають глибокі наслідки для жертв.

Важливою частиною є аналіз статті 127 Кримінального кодексу України, яка встановлює відпові-

дальність за катування, включаючи визначення загальних і спеціальних суб'єктів цього злочину. Визначається що катування як умисне діяння, спрямоване на заподіяння сильного фізичного чи морального страждання з метою примусу, отримання інформації чи покарання. Окремо розглядається роль спеціальних суб'єктів, зокрема представників держави та інших організацій, у вчиненні цих злочинів. Розгляд цієї проблематики має на меті не лише документування порушень та притягнення винних до відповідальності, але й розробку ефективних механізмів захисту прав людини на міжнародному рівні для запобігання подібним злочинам у майбутньому. В контексті війни та окупації, актуальність та важливість правильної кваліфікації дії суб'єктів, що вчиняють катування, стають ще більш значущими. Автори звертають увагу на необхідність ідентифікації суб'єктів кримінальних правопорушень та належного їх притягнення до відповідальності, що є ключовим для відновлення справедливості та захисту прав людини. Аналізуючи статтю 127 КК України та вносячи пропозиції щодо її удосконалення, в роботі підкреслюється необхідність адаптації національного законодавства до міжнародних стандартів. Таке удосконалення спрямоване на забезпечення ефективного захисту жертв та запобігання безкарності виконавців і організаторів катувань, зокрема в умовах війни.

Ключові слова: катування, кримінальна відповідальність, суб'єкт, окупація, осудність, неосудність.

Ivanova V., Shepotko M. The Subject of Criminal Offense as Provided by Article 127 of the Criminal Code of Ukraine

This article focuses on a wide range of subjects who can be held

accountable for torture, and examines specific aspects of Ukrainian criminal legislation in the context of the war with the Russian Federation. It highlights the growing issue of torture, which is perpetrated by military personnel and other subjects in wartime, violating international humanitarian law and having profound consequences for the victims.

A crucial part is the analysis of Article 127 of the Criminal Code of Ukraine, which establishes liability for torture, including the definition of general and special subjects of this crime. Torture is defined as an intentional act aimed at inflicting severe physical or moral suffering for the purpose of coercion, obtaining information, or punishment. The role of special subjects, including state representatives and other organizations, in committing these crimes is separately considered. This examination aims not only to document violations and bring the guilty to justice but also to develop effective mechanisms for human rights protection at the international level to prevent such crimes in the future. In the context of war and occupation, the relevance and importance of correctly qualifying the actions of subjects committing torture become even more significant. The authors emphasize the need to identify subjects of criminal offenses and their proper prosecution, which is key to restoring justice and protecting human rights. Analyzing Article 127 of the Criminal Code of Ukraine and making suggestions

for its improvement, the work underlines the necessity of adapting national legislation to international standards. Such enhancement is aimed at ensuring effective protection for victims and preventing impunity for the perpetrators and organizers of torture, especially in conditions of occupation and armed conflict.

Key words: torture, criminal responsibility, subject, occupation, sanity, insanity.

Література

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2341-14>
2. Мирошниченко Н. А. Особливості у визначенні ознак суб'єктів кримінальних правопорушень / Мирошниченко Н. А. // Правове життя сучасної України : у 3 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.) / відп. ред. М. Р. Аракелян. – Одеса : Гельветика, 2020. – Т. 3. – С. 89–92.
3. Пояснювальна записка Головного науково-експертного управління до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо кримінальної відповідальності за катування» / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/733351>
4. Проект нового Кримінального кодексу України / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code>
5. Устименко, В. В. Спеціальний суб'єкт злочину (поняття та види): навч. посібник / В. В. Устименко. – Харків: Вид-во Харк. Юрид. ін-та, 1986. – 58 с. 100.

УДК 35.07:351.72.001.57

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v2.2024.5>**С. Матчук,**кандидат юридичних наук,
доцент кафедри управління фінансово-економічною безпекою
ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна академія управління персоналом»**М. Фурдига,**кандидат сільсько-господарських наук,
старший науковий співробітник,
директор
Інституту картоплярства Національної академії аграрних наук України

ЕФЕКТИВНІСТЬ УПРАВЛІННЯ ОРГАНАМИ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ: КОНЦЕПЦІЯ, УМОВИ ТА МЕТОДОЛОГІЯ

Вступ. Управління державною владою є важливим аспектом сучасного суспільства, оскільки впливає на всі сфери життя та визначає рівень добробуту і розвитку громадян. Ефективне управління державними інституціями є запорукою успішного функціонування держави та досягнення її стратегічних цілей. Саме тому важливим є розуміння концепції ефективного управління, визначення умов, що сприяють його впровадженню та розробка методології оцінки та підвищення рівня управлінської діяльності в державних установах.

Метою статті є розгляд та аналіз поняття ефективності управління в контексті державних установ. Завданням роботи є розкриття поняття ефективного управління державними структурами, встановлення умов, необхідних для досягнення цієї ефективності, а також висвітлення методології оцінки та підвищення рівня управлінської діяльності в державних установах.

Результати дослідження. Ефективне функціонування та вдосконалення органів публічної влади ґрунтується на оцінці їхньої ефективності. Останніми роками питання

підвищення ефективності державного управління стало одним з основних напрямів фундаментальних досліджень у багатьох науках, у тому числі і в юриспруденції. Адже, як справедливо зазначає Б. М. Гавришин, «від ступеня ефективності управлінської діяльності безпосередньо залежить добробут людини, а отже, і ефективність соціальної системи» [1, с. 216].

У науковій літературі підкреслюється, що «поняття ефективності ще недостатньо концептуалізоване, особливо у сфері державного управління. Причини цього полягають у тому, що проблема є складною і багатогранною, а головне – важко визначити критерії оцінки ефективності управлінської діяльності» [2, с. 4]. З огляду на це, вважаємо, що основна увага має бути зосереджена на питанні визначення ефективності системи управління в цілому та її складових, зокрема ефективності інституційної системи як управлінської підсистеми.

Розглянемо визначення поняття «ефективність» більш детально. Ефективність управління може бути визначена в рамках використання ресурсів відповідно до досягнення цілей організації Н. П. Бортник також виокрем-

лює економічну ефективність з точки зору економічної науки. Економічна ефективність означає отримання максимально можливої вигоди від наявних ресурсів. Для цього завжди необхідно порівнювати вигоди і витрати. Іншими словами, передумовою ефективності є раціональна поведінка, яка спрямована на отримання найбільшої вигоди (результату) при найменших витратах [3, с. 15];

В англійській науці для опису результативності такого типу адміністрування використовується термін «ефективність» (efficiency). Він вживається у значенні «продуктивність» і означає порівняння витрат і результатів діяльності державного механізму [4]. У більшості випадків економічну ефективність можна звести до фінансових показників. Аналогічно, у багатьох випадках проблема ефективності роботи органу управління зводиться до ефективності роботи працівників організації, зміни їх кількості, якості та витрат часу, а метою науки управління, що базується на цьому, є досягнення економічної та технічної ефективності за допомогою наукового спостереження та аналізу [5]. Однак такий підхід до вирішення проблеми залишає поза увагою науковців і практиків найважливішу складову управлінської ефективності – соціальну: на думку А. А. Коваленко, з точки зору чистої ринкової ефективності, реалізація активної соціальної політики на державному рівні ефективно підвищує темпи економічного розвитку держави сукупність «збиткових дій», які знижують її потенціал. Однак, враховуючи безліч інших факторів, що впливають на розвиток виконавчої влади, ця діяльність є одним з найважливіших напрямів національного розвитку на даному етапі [6, с. 61–62].

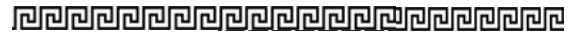
Таким чином, соціальна ефективність є частковим критерієм результативності соціальної роботи і, в більшості випадків, основним показником ефективності управлінської діяльності щодо забезпечення реалізації прав

людини. Основна складність полягає в тому, що в більшості випадків соціальна ефективність не може бути визначена кількісно. Співвідношення та порівняння між адміністративними витратами та рівнем суспільних потреб, що фінансуються за рахунок адміністративних витрат, є сутністю адміністративної ефективності. Однак вона може бути визначена лише з урахуванням усіх елементів управління. Більше того, хоча в більшості випадків адміністративні витрати не складно підрахувати, наука не розробила методології визначення соціальної віддачі публічного управління, а більшість наукових досліджень на цю тему присвячені окремим аспектам проблеми і не розглядають їх взаємозв'язок і взаємозалежність.

Важливим елементом ефективності є також врахування зовнішніх і внутрішніх умов, в яких відбувається управління, в тому числі державне управління. Так, В. В. Цветков зазначає: «Ефективність не є постійною величиною, оскільки сама перебуває під впливом мінливої сукупності умов і є чутливою до багатьох факторів, пов'язаних з поведінкою людей» [2, с. 54]. Тому ефективність системи органів публічної влади залежить не тільки від організаційної структури цієї системи, забезпеченості ресурсами, кваліфікації державних службовців або їх чисельності та інших внутрішніх обставин (внутрішнього середовища), але й від факторів зовнішнього середовища, які можуть бути поза контролем суб'єкта управління і тому суттєво впливати на результативність його адміністративної діяльності.

Таким чином враховуючи викладене вище, доцільно визначити ефективність управління органами публічної влади як здатність цих органів досягати поставлених цілей і виконувати свої функції з максимальною продуктивністю та результативністю.

Відмітимо, що поняття ефективності органів публічної влади включає кілька важливих аспектів, а саме:

1) досягнення цілей полягає у ефективності, яка вимірюється здатністю органів державної влади досягати цілей і завдань, які вони перед собою ставлять. Цілі можуть варіюватися від забезпечення безпеки та порядку до економічного розвитку та соціального добробуту;

2) оптимальне використання ресурсів полягає у належному врядуванні, що передбачає економне та ефективне використання фінансових, людських і матеріальних ресурсів. Влада повинна максимально ефективно використовувати ресурси, щоб максимізувати соціальний та економічний вплив;

3) ефективність процесу це оцінка того, наскільки ефективно орган влади виконує свої функції та завдання. Сюди входить швидкість прийняття рішень, якість надання послуг та задоволеність громадян;

4) відкритість та підзвітність, що рівень відкритості та підзвітності перед громадянами. Органи влади повинні забезпечити доступність інформації про свою діяльність, а також розуміння і врахування потреб та очікувань громадян.

Отже, загалом, ефективність управління органами публічної влади є важливим показником здатності адміністрації забезпечувати розвиток і процвітання суспільства та виконувати свої конституційні і правові обов'язки.

Відповідно, методологія підвищення ефективності публічного управління базується на принципах належного врядування, прозорості, відповідальності та підзвітності суспільству. Вона спрямована на досягнення результатів, які відповідають потребам та очікуванням громадян.

Таким чином, методологія управління ефективністю діяльності органів публічної влади – це сукупність підходів, методів, інструментів та принципів, що використовуються для визначення та оцінювання ефективності управлінської діяльності в публічних

органах. Методологія допомагає органам публічної влади розробляти стратегії, ставити цілі та завдання, оцінювати результати та приймати рішення щодо вдосконалення управління. Вона базується на вивченні кращих управлінських практик, аналізі даних, використанні ключових показників ефективності та залученні зацікавлених сторін до процесу прийняття рішень. Методології підвищення ефективності управління в органах публічної влади спрямовані на досягнення оптимальних результатів управління, підвищення якості послуг та задоволення потреб громадян.

Відмітимо, що ефективність публічного управління також залежить від економічних, кадрових, організаційних, правових та політичних умов.

Рационалізація системи органів публічної влади в Україні та організаційно-правове забезпечення цього процесу повинні враховувати загальний вплив низки суспільно-політичних чинників і визначати умови, що впливають на ефективність системи публічного управління. Цей процес не може бути успішним без урахування як позитивних, так і негативних факторів [7, с. 159]. Визначивши ці фактори, можна розробити методи запобігання або зменшення впливу дестабілізуючих або негативних факторів, водночас створюючи умови для розвитку та дії позитивних факторів.

У науковій літературі прийнято розрізняти внутрішнє та зовнішнє бізнес-середовище, де внутрішнє бізнес-середовище включає внутрішні та зовнішні фактори впливу [8]. Виокремимо чинники, які впливають на управлінську ефективність.

Державне управління та його ефективність в сучасних умовах значною мірою залежать від політичної ситуації в країні. Тому необхідно враховувати, що багатопартійна система, яка існує в Україні, посилює динамізм і політичну боротьбу, що може призвести до нестабільності позицій у урядовому кабінеті та частоті зміни

окремих міністрів. За таких обставин структура публічного управління має бути побудована таким чином, щоб мінімізувати негативний вплив політичної конкуренції на процес управління та роботу державних інституцій. Головним керівним принципом діяльності органів управління має бути виконання державних завдань, а не інтереси окремих політичних груп [9]. Позитивним моментом тут є те, що у сферу управління можуть прийти люди з більш прогресивними поглядами, які генеруватимуть нові ідеї.

Наступною умовою ефективності публічного управління є створення та формування нової фінансово-економічної основи функціонування відповідної системи. Зокрема, управлінська система має бути вартісно адекватною фінансово-економічному стану держави [10].

Ще одним визначальним фактором, що гарантує ефективність, доцільність, актуальність та результативність публічного управління, є соціальна природа публічного управління, тобто відповідність публічного управління суспільним потребам, очікуванням та реальному життю людей. Якщо публічне управління не відповідає потребам життя, замикається в штучних структурах і навіть стає перешкодою для суспільних процесів, воно не може зробити процес суспільного розвитку демократичним і гуманним, забезпечити його гармонійність, справедливість і динаміку, незважаючи на потужність державних структур [11].

Таким чином, розгляд проблеми забезпечення ефективності і якості системи органів державного управління в Україні вимагає висвітлення не лише сутності управління, в тому числі державного, але й розуміння сутності нового типу демократичної держави.

Держава – це форма суспільства, змістом якої є саме суспільство, яка є офіційним вираженням громадянського суспільства. У сучасній науці

громадянське суспільство розглядається як відокремлена від держави, самостійна соціальна організація формальних і неформальних організацій та об'єднань, створених для задоволення різноманітних громадянських, політичних і соціальних інтересів і прагнень людей [12, с. 647].

І громадянське суспільство, і держава функціонують для задоволення людських потреб та інтересів. Громадянським суспільством можна назвати лише те суспільство, суб'єктами якого є громадяни як автономні особи [13, с. 61].

Таким чином, у демократичному суспільстві потреби людини повинні керувати державою та всіма процесами управління. Проблема в цьому випадку полягає не в тому, щоб констатувати проблему, а в тому, щоб розробити теоретичні та практичні пропозиції щодо її вирішення, які мають не формальний, а практичний характер.

Отже, для того, щоб публічне управління було ефективним, воно потребує оптимального поєднання свободи, демократії, гуманізму, дисципліни та відповідальності. Дедалі більшого значення набуває рівень управлінської та політичної культури в суспільстві. Переважна більшість населення, а також навіть публічні службовці, задіяні в публічному управлінні, не до кінця розуміють природу державно-управлінських відносин, не розуміють і не усвідомлюють зв'язок між власним життям і публічним управлінням, а також між своєю участю в публічному управлінні та його якістю і результатами. Навіть якщо громадяни і беруть участь у публічному управлінні у формі референдумів та виборів, їхнє ставлення до нього є здебільшого формальним. У цьому випадку спостерігається відсутність взаємозв'язку між демократією та управлінням, особливо з державною та правовою системами, які їх гарантують [8]. У суспільстві бракує довіри до управлінських рішень.

Приймається занадто багато рішень, декларується значна кількість обґрунтованих планів, концепцій і програм, які не виконуються або виконуються лише частково. Як наслідок, в українській державі не створено необхідних традицій і практик політичної та управлінської культури, які можуть бути використані для переорієнтації публічного управління з внутрішніх потреб на задоволення потреб та інтересів громадян.

Іншим фактором, що призводить до недовіри громадян до державного управління та органів влади, є обмеженість та неадекватність повноважень прямої та представницької демократії в публічному управлінні. Громадяни не впевнені у своїй здатності особисто впливати на управлінські процеси через відсутність ефективних механізмів контролю за діяльністю влади.

Слід також додати, що діяльність держави має бути спрямована на створення умов, які сприяють максимальному розвитку індивідуальних здібностей, ініціативи та самостійності, а також прогнозувати і планувати діяльність громадян. Українські науковці зазначають, що зміна курсу на пріоритет прав і свобод людини над державними інтересами вимагає визнання того факту, що лише високий рівень життя робить людину вільною. Це вимагає докорінної зміни соціальних цілей державної влади [11, с. 157].

Державне управління може бути успішним лише тоді, коли воно підтримується структурами громадянського суспільства, а його вимоги перекладаються та імплементуються державними інституціями в національну політику та законодавство. При проведенні адміністративної реформи необхідно органічно поєднати та застосувати низку адміністративних, економічних, соціально-психологічних та ідеологічних методів управління. Досягнення цілей реформи можливе лише за умови гнучкого

поєднання регуляторних і директивних заходів, включаючи матеріальну зацікавленість виконавців, формування соціально-психологічних та ідеологічних установок на виконання завдань реформи, залучення громадськості, засобів масової інформації та науковців до її реалізації [14, с. 42].

Отже, поняття ефективності управління органами публічної влади включає в себе кілька важливих аспектів:

а) досягнення цілей, що вимірюється здатністю органів публічної влади досягати цілей і завдань, які вони перед собою ставлять. Цілі можуть варіюватися від забезпечення безпеки та порядку до економічного розвитку та соціального добробуту;

б) оптимальне використання ресурсів, передбачає економне та ефективне використання фінансових, людських і матеріальних ресурсів. Влада повинна максимально ефективно використовувати ресурси, щоб максимізувати соціальний та економічний вплив;

в) ефективність процесу, залежить від того, наскільки ефективно орган влади виконує свої функції та завдання, а також швидкість прийняття рішень, якість надання послуг та задоволеність громадян;

г) відкритість та підзвітність, полягає у тому, що влада забезпечує доступність інформації громадянам про свою діяльність, а також розуміння і врахування потреб та очікувань громадян.

Таким чином, ефективність публічного управління є важливим показником здатності управління органів публічної влади забезпечувати розвиток і процвітання суспільства та виконувати свої конституційні і правові обов'язки.

Загальна мета статті полягає у здатності зрозуміти природу і важливість ефективного управління органами публічної влади для забезпечення стабільного і процвітаючого суспільства.

У статті розкривається природа та важливість ефективного управління в органах публічної влади. Досліджується концепція ефективного управління, умови, необхідні для досягнення цієї ефективності, а також розробка методологій оцінки та підвищення рівня управлінської діяльності. Розглядаються фактори, що впливають на ефективність управління, а також методи, що використовуються для її оцінки. Автор наголошує на важливості прозорості, відкритості, підзвітності, відповідальності та взаємодії з громадськістю в процесі управління органами публічної влади. У висновках підкреслюється необхідність постійного вдосконалення управлінських практик та активної участі всіх зацікавлених сторін з метою покращення управління державними структурами.

Автор надає власне визначення ефективності управління органами публічної влади як здатність цих органів досягати поставлених цілей і виконувати свої функції з максимальною продуктивністю та результативністю. Виокремлює важливі аспекти поняття ефективності органів публічної влади: 1) досягнення цілей полягає у ефективності, яка вимірюється здатністю органів державної влади досягати цілей і завдань, які вони перед собою ставлять; 2) оптимальне використання ресурсів полягає у належному врядуванні, що передбачає економне та ефективне використання фінансових, людських і матеріальних ресурсів; 3) ефективність процесу це оцінка того, наскільки ефективно орган влади виконує свої функції та завдання; 4) відкритість та підзвітність, що рівень відкритості та підзвітності перед громадянами.

Ключові слова: управління, органи публічної влади, ефективність, оцінка, підвищення результативності.

Matchuk S., Furdyha M. Efficiency of public authority management: concept, conditions and methodology

The general purpose of the article is to be able to understand the nature and importance of effective management of public authorities to ensure a stable and prosperous society.

The article reveals the nature and importance of effective management in public authorities. The concept of effective management, the conditions necessary to achieve this efficiency, as well as the development of evaluation methodologies and the improvement of the level of managerial activity are studied. Factors affecting the effectiveness of management, as well as methods used for its evaluation, are considered. The author emphasizes the importance of transparency, openness, accountability, responsibility and interaction with the public in the process of managing public authorities. The conclusions emphasize the need for constant improvement of management practices and active participation of all interested parties in order to improve the management of state structures.

The author provides his own definition of the effectiveness of management of public authorities as the ability of these authorities to achieve their goals and perform their functions with maximum productivity and effectiveness. It singles out important aspects of the concept of the effectiveness of public authorities: 1) achievement of goals is efficiency, which is measured by the ability of public authorities to achieve the goals and tasks they set for themselves; 2) optimal use of resources consists in proper governance, which involves the economical and effective use of financial, human and material resources; 3) the effectiveness of the process is an assessment of how effectively the authority performs its functions and tasks; 4) openness and accountability, the level of openness and accountability to citizens.

Key words: management, public authorities, efficiency, evaluation, improvement of effectiveness.

Література

1. Гаврилишин Б. Дороговкази в майбутнє: До ефективніших суспільств: Доповідь Римському клубові. К. : Основи, 1993. 238 с.

2. Цветков В.В. Державне управління: основні фактори ефективності (політико-правовий аспект). Х. : Право, 1996. 164 с.

3. Бортник Н.П. Проблеми оцінки якості та ефективності діяльності органів виконавчої влади. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. № 6. Том 3. 2017. С. 80–84.

4. Англо-український словник термінів і понять з державного управління / Уклали: Г. Райт та ін.; Пер. з англ. К. : Основи, 1996. 128 с.

5. Knott J., H. Miller G.J. *Reforming Bureaucracy: The Politics of Institutional Choice*. N.T. Prentice Holl. Inc., 2017. 433 p.

6. Коваленко А.А. Розвиток виконавчої влади в Україні на сучасному етапі: Теорія і практика: Монографія. К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2002. 512 с.

7. Реформування державного управління в Україні: проблеми і перспективи. К.: Оріяни, 1998. 364 с.

8. Цветков В.В., Горбатенко В.П. *Демократія – Управління – Бюрократія: в контексті модернізації українського суспільства: Монографія*. К. : Інститут держави і права ім.В.М. Корецького НАН України, 2001. 248 с.

9. Беспалий Б.Я. *Адміністративна реформа в Україні: міфи та реалії: Матеріали круглого столу: 14 лютого 2000 року*. Український незалежний центр політичних досліджень. К., 2000. 72 с.

10. Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні: Указ Президента від 22.07.1998 р. № 810. Офіційний вісник України. 1999. № 21. Ст. 32.

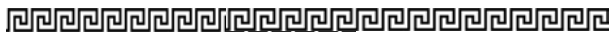
11. Реформування державного управління в Україні: проблеми і перспективи. К. : Оріяни, 1998. 364 с.

12. *Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол. : Ю.С. Шемшученко (відп.ред.) та інші*. К. : Українська енциклопедія, 1998. Т. 1: А–Г. 672 с.

13. Скакун О.Ф. *Теорії держави і права: Підручник / Пер. з рос. Х. : Консум, 2001. 656 с.*

14. Миронович Г. А. Підвищення ефективності публічного управління у сфері зв'язків з громадськістю на прикладі реалізації у збройних силах України: перспективи та рекомендації. *Ефективність державного управління*. № 76/77 (2023). С. 40–44.

УДК 347:004.9 (477)

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v2.2024.6>**О. Сафончик,**доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЦИВІЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН В СФЕРІ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Вступ. На сьогодні приватне право України переживає період значних змін, спрямованих на глибоке оновлення та удосконалення цивільного законодавства. Аналіз економічних, соціальних та ідеологічних передумов свідчить про те, що рекодифікація цивільного законодавства України є об'єктивно необхідним процесом, значення якого важко переоцінити. Це обумовлено переважно змінами у матеріальному праві, доктринальними кодифікаціями в Європі, тенденціями до уніфікації приватного права та збільшенням кількості об'єктів правового регулювання.

Рекодифікація цивільного законодавства відкриває можливість переосмислити різні проблеми правового регулювання, включаючи ті, що пов'язані з поняттям та ознаками інформації як об'єкта цивільних прав. Швидкий розвиток інформаційних технологій, загальне визнання цінності інформації як немайнового блага, інформатизація у всіх сферах суспільного життя підкреслюють актуальність доктринальних досліджень поняття та ознак інформації.

Значний науковий інтерес до цієї області зумовлений існуванням багатьох дискусійних питань, вирішення яких є необхідним для подальшого розвитку доктрини цивільного права та підвищення рівня застосування цивільно-правових норм. Це особливо стосується інформації як об'єкту

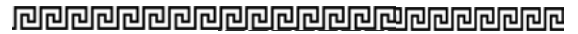
інших видів цивільних правовідносин, таких як корпоративні відносини, відносини інтелектуальної власності та інших.

Потреба у науковому аналізі інформаційно-правових відносин підтверджується зацікавленістю багатьох дослідників у цьому питанні. У своїх працях такі вчені, як І. В. Арістова, В. М. Брижко, І. В. Давидова, Р. А. Калюжний, А. І. Марушак, К. Г. Некіт, А. М. Новицький, В. С. Цимбалюк, В. О. Шамрай, М. Я. Швець, Є. О. Харитонов, О. І. Харитонova та інші, досліджують різні аспекти правового регулювання суспільних інформаційних відносин і формулюють основні теоретичні положення інформаційного права. Однак, на основі наших власних досліджень, ми приходимо до висновку, що в науковій літературі питання онтологічної сутності інформаційних правовідносин залишається відкритим.

Виклад основного матеріалу. В Україні, так само, як і в усьому світі, проблеми інформації та інформаційних відносин належним чином вивчаються фахівцями різних галузей права. Швидкий розвиток інформаційних технологій та мереж також призвів до появи нових напрямків досліджень у праві.

Останніми роками особливий інтерес теоретиків та практиків викликають питання, пов'язані з цивільно-правовим регулюванням інформаційних

відносин, реалізацією та захистом інформаційних прав, а також дослідженнями особливостей інформації як об'єкта цивільних правовідносин, суб'єктного складу та змісту інформаційних правовідносин, а також принципів їх функціонування. Проте, цивільно-правові проблеми інформаційних відносин ще не були комплексно та системно досліджені у сучасній цивілістичній доктрині.

Ця необхідність дослідження проблем, пов'язаних із поняттям та роллю інформації та інформаційних відносин у цивільному праві, а також цивільно-правовим регулюванням інформаційних відносин, реалізацією та захистом інформаційних прав, є актуальною. Важливість проблем реалізації інформаційних прав, зокрема, дотримання, виконання та використання норм інформаційного законодавства, особливо – цивільно-правових аспектів реалізації інформаційних прав, специфіка їх реалізації у сфері особистих немайнових правовідносин, правовідносин інтелектуальної власності та власності; а також необхідність вирішення теоретичних і практичних проблем захисту інформаційних прав цивільно-правовими засобами захисту – це ті причини, які підштовхнули до проведення дослідження вказаних проблем.

Відзначаючи значний прогрес у розвитку українського законодавства щодо інформаційних відносин в цілому, важливо звернути увагу на непослідовність законодавця у розробці ряду спеціальних законів. У деяких випадках наголос робиться на концепції нематеріальності інформації, в інших – на концепції права власності на неї. Однак механічне застосування режиму власності на інформацію суперечить самій природі цього об'єкту.

При аналізі поняття та ознак інформації як об'єкта цивільних правовідносин слід відзначити, що включення інформації до переліку об'єктів цивільних прав є нововве-

денням Цивільного кодексу України 2003 року. Наприклад, Кодекс УРСР 1963 року не тільки не визначав інформацію як об'єкт правового регулювання, але й не мав відповідної глави чи розділу, «Об'єкти цивільних прав» [1].

Так, згідно зі статтею 177 Цивільного кодексу України, об'єктами цивільних прав є різноманітні матеріальні та нематеріальні блага, включаючи речі, гроші, цінні папери, майно, майнові права, результати робіт, послуги, результати інтелектуальної творчості, інформацію та інші. Це означає, що з прийняттям Цивільного кодексу України 2003 року інформацію вперше було визнано об'єктом цивільних прав [2].

Це стало значною подією для приватноправового регулювання, оскільки визнання інформації об'єктом цивільних прав надало змогу застосовувати до неї всі цивільно-правові інструменти, включаючи положення Загальної частини Цивільного кодексу України.

Незважаючи на закріплення інформації як об'єкта цивільних прав у Цивільному кодексі України, дискусії щодо її правової природи в доктрині не припиняються й досі. Залежно від правової природи цивільних правовідносин, інформацію можна розглядати як особисте немайнове благо у випадках, коли вона стає об'єктом немайнових відносин. Також вона може бути результатом творчої, інтелектуальної діяльності, що робить її об'єктом виключних прав. Крім того, інформацію можна розглядати як інформаційний продукт, який за певних умов може мати властивості товару та бути об'єктом майнових правовідносин як самостійний об'єкт або як частина іншого об'єкта, такого як цінні папери, гроші тощо [3, с. 19]. Особливою темою дослідження можна виділити інформація як об'єкт корпоративних правовідносин.

Після введення у правове середовище, інформація може мати харак-

теристики різних об'єктів правового регулювання. О. В. Кохановська запропонувала наступну класифікацію: 1) як особисте немайнове благо; 2) як результат творчої, інтелектуальної діяльності, тобто як об'єкт виключних прав; 3) як інформаційний продукт, ресурс, документ, тобто об'єкт, який може бути інформаційним товаром і предметом будь-яких правочинів, з урахуванням особливостей і специфіки його як об'єкту особливого роду [3, с. 22].

У законодавстві інформація розглядається як самостійний об'єкт цивільних прав. Законодавець також визначає, що об'єкти цивільних прав можуть переходити від однієї особи до іншої, за умови, що вони не є вилученими з цивільного обороту, обмеженими в обороті або невід'ємними від фізичної чи юридичної особи.

У контексті цивільного права, об'єкти поділяються на ті, які можуть вільно обертатися, обмежені в обороті, вилучені з обороту, і ті, які є невід'ємними від фізичної чи юридичної особи. Це означає, що об'єкти можуть бути різними видами правового статусу. Щодо останніх, які є невід'ємними від особи, мова йде про особисті немайнові права, такі як право на інформацію, яке гарантується статтею 269 Цивільного кодексу України.

Отже, об'єктами цивільних прав можуть бути як сама інформація, так і право на неї. Якщо інформацію можна відчувувати, то право на неї є невід'ємним і охоплює можливості щодо збирання, зберігання, використання та поширення інформації.

Стаття 200 Цивільного кодексу України та стаття 1 Закону України «Про інформацію» закріплюють однаково визначення інформації як будь-яких відомостей та/або даних, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді. На нашу думку, інформацію можна визначити як особливий вид блага, оскільки її основні ознаки

роблять її універсальним об'єктом цивільних прав, здатним абсорбувати інші об'єкти та змінюватися відповідно до обставин. Це підкреслює особливу правову природу інформації як об'єкта цивільних прав.

Законодавець послідовно включив інформацію серед нематеріальних благ, враховуючи, що саме нематеріальна природа інформації є її ключовою характеристикою. Звертає на себе увагу той факт, що інформація не лише є нематеріальним благом: вона стає таким феноменом, який, за певних умов, може збирати у собі зміст інших нематеріальних благ.

Цікавою є позиція, що інформація, як немайнове благо, може бути складовою частиною різних майнових благ, таких як документи, інформаційні продукти тощо. Водночас, існує інформація, яка не має жодного правового значення (наприклад, інформація про фізичні та біологічні явища та процеси).

Якщо погодитись із думкою О. В. Кохановської, що інформація, як об'єкт цивільних прав, є нематеріальним немайновим благом особливого роду. Це благо нерозривно пов'язане з життям людини, виникненням та закінченням процесу, проявляється як особисте немайнове благо, результат впливу на індивіда та інших суб'єктів і об'єктів права, а також як продукт інтелектуальної та творчої діяльності. Інформація може бути відомостями про осіб, події, явища, предмети, об'єкти та процеси, незалежно від форми їхнього представлення [3, с. 170–176].

Інформація, як особисте немайнове благо, підлягає захисту відповідно до норм статей 201 та Книги 2 Цивільного кодексу України. Крім того, інформація може мати ознаки результату інтелектуальної та творчої діяльності і підлягати захисту відповідно до норм статей 199 та Книги 4 Цивільного кодексу України.

Проте, якщо взяти до уваги іншу точку зору та не погодитись з визна-

ченням підходу до інформації як немайнового блага, оскільки автор вважає, що особистим немайновим благом є не сама інформація, а право на неї. Як вже визначено, право на інформацію є невід'ємним та невідчужуваним, тому цей аспект не можна вважати проявом інформації, але потребує окремого дослідження в рамках об'єктів цивільних прав [4].

Щодо підходів до інформації як до інформаційного ресурсу, товару або результату творчої діяльності, важливо провести чітке розмежування між ними. Зокрема, вважаємо, що інформація, яка є об'єктом інтелектуальної власності, стає інформаційним товаром з моменту її комерціалізації або передачі прав на неї від творця до третьої особи, що набуває майнових прав на неї. Також, інформація як результат творчої діяльності може підлягати режиму об'єкта права інтелектуальної власності.

Розглянувши конкретні об'єкти права інтелектуальної власності, ми можемо визначити їхнє відношення до поняття інформації та застосувати відповідний правовий режим до кожного з них.

Тому відзначаємо, що правова природа інформації як об'єкта цивільних прав дає можливість виокремити її юридичні властивості та характеристики. Для будь-якої інформації є характерними певні особливості, які мають юридичне значення для її обігу та використання. Давайте проаналізуємо ознаки інформації як об'єкта цивільних прав.

Варто відзначити, що ні Цивільним кодексом України, ні Законом України «Про інформацію» не встановлено істотні ознаки та особливості інформації як об'єкта права. Проте, аналіз офіційного визначення інформації дозволяє виділити наступні ознаки: 1) інформація складається з відомостей та/або даних; 2) ці відомості та/або дані можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді.

На наш погляд, ці ознаки є досить обмеженими для розуміння суті поняття інформації. Враховуючи різноманіття форм сприйняття інформації людиною, здається, що посилення на збереження інформації на матеріальних носіях або її відображення в електронному вигляді є зайвим. На нашу думку, особливістю інформації як специфічного об'єкта правового регулювання є те, що вона являє собою відомості про явища навколишньої дійсності, події, процеси, що не залежать від форми їх представлення.

Науковець А. І. Марущак вважає, що однією з юридичних властивостей інформації є її можливість бути захищеною у судовому порядку. За словами цього вченого, ця ознака підтверджує, що інформація насправді є об'єктом цивільних прав та має характеристику оборотоздатності [5].

Давайте розглянемо деякі із ознак інформації як об'єкта цивільних правовідносин більш детально.

Ознака універсальності інформації полягає у тому, що її зміст може охоплювати будь-які аспекти навколишньої дійсності. Проте якість інформації визначається її відповідністю об'єктивній реальності, а також врахуванням мети та потреб користувачів. Важливою характеристикою інформації як об'єкта цивільних правовідносин є системність. Це означає, що інформація впорядкована за загальними принципами будь-якої системи, а не просто хаотичний набір даних.

Також важливо розглянути трансформованість інформації як ознаку цього об'єкта цивільних прав. Суть цієї ознаки полягає в тому, що зміст інформації може бути представлений у різних формах без втрати його суті. Невичерпність інформації відноситься до її властивості залишатися незмінною незалежно від кількості користувачів або обсягу використання.

Разом із тим, трансформованість інформації часто розглядається як ознака, що означає можливість її існу-

вання у будь-якій формі без втрати змісту. Це означає, що інформація може бути представлена у письмовій, усній, візуальній, звуковій або іншій формі, при цьому її зміст залишається незмінним, а форма існування не залежить від змісту.

Незважаючи на прогресивний характер національного законодавства, що стосується визнання інформації об'єктом цивільних прав, прийняття спеціального інформаційного законодавства та визначення системи принципів інформаційних відносин, ми вважаємо, що в цій сфері існують окремі проблеми, які потребують невідкладного вирішення. Один з важливих інструментів для їх вирішення – рекодифікація цивільного законодавства України.

У розробленій провідними науковцями концепції оновлення ЦК України авторами детально проаналізовано існуючі проблеми у сфері інформаційних правовідносин і запропоновано варіанти удосконалення нормативного регулювання. Наприклад, одним із перспективних заходів є закріплення в оновленому ЦК України інформаційної сфери як сфери соціальної дійсності, в якій відбуваються приватноправові відносини, що підлягають регулюванню цивільним законодавством. Також важливо чітко визначити принципи регулювання інформаційних відносин, що може бути досягнуто шляхом уточнення переліку загальних принципів цивільного законодавства, закріпленого у статті 3 ЦК України.

Розуміння значення статті 3 ЦК України для всієї системи приватного права надзвичайно важливе: ця стаття становить не лише основу для правового регулювання приватних відносин, а й відображає ідеали та цінності свободи, які є основою громадянського суспільства і забезпечуються саме приватним правом.

Але неможливо ігнорувати об'єктивні зміни сучасності, які пов'язані з появою нових об'єктів для право-

вого регулювання [6]. Перш за все, мова йде про інформаційні продукти, ресурси та системи, криптовалюту, персональні дані, штучний інтелект, цифровий контент. Очевидно, що інформація є безпосередньою, а можливо й головною складовою всіх цих об'єктів. Тому розширення переліку об'єктів цивільних прав, обумовлене розвитком цивільного обороту, є актуальним і відповідає вимогам сучасності.

Висновки. Аналіз теоретичних підходів та законодавства України дозволяє зробити висновок, що інформація, розглянута як об'єкт цивільних прав, представляє собою нематеріальне немайнове благо особливого характеру. Вона виявляється як особисте немайнове благо, наслідок впливу на людей та інші суб'єкти та об'єкти права, результат інтелектуальної, творчої діяльності, а також як інформація про осіб, події, явища, предмети, об'єкти і процеси, незалежно від форми їх подання.

Це визначення інформації є найбільш повним і універсальним, оскільки може застосовуватися не лише у цивільному праві, а й у загальному законодавстві. Воно визначає підхід до інформації як об'єкта цивільних прав з кількох позицій: як особисте немайнове благо; як результат творчої інтелектуальної діяльності, що становить об'єкт виключних прав; як інформаційний продукт, ресурс, документ, тобто інформаційний товар; як об'єкт корпоративних правовідносин.

До ознак інформації як об'єкта цивільних прав можна віднести її оборотоздатність, універсальність, системність та здатність до трансформації.

Деякі проблеми у сфері інформаційних правовідносин можуть бути вирішені шляхом рекодифікації цивільного законодавства. Зокрема, пропонується включити до системи засад цивільного законодавства такі принципи регулювання інформаційних відносин, як свобода інформації

та інформаційного обміну, а також неприпустимість свавільного втручання у сферу інформації про особу та персональних даних.

Окрім цього, необхідно переглянути легальне визначення поняття інформації, яке закріплене у статті 200 Цивільного кодексу України.

У статті розглядаються питання цивільно-правової природи інформації, різні підходи до її розуміння як об'єкта цивільних прав та об'єкта прав інтелектуальної власності, а також аналізується відповідність законодавчої дефініції та змісту правової категорії «інформація» та інформаційні технології. За останні десятиріччя цифрові трансформації в Україні призвели до суттєвих змін у сприйнятті правової природи інформації. Тепер інформація не просто сукупність даних про події та дії, вона стала важливим економічним ресурсом, що має ознаки товару та постійно відокремлюється від свого джерела. Ці процеси визначають необхідність наукових досліджень у сфері розуміння інформації.

Не кожна інформація має характеристики об'єкта цивільних відносин чи об'єкта права інтелектуальної власності. Тому важливо визначити ознаки, які виокремляють інформацію як об'єкт, права на який потребують визнання та захисту. До уже відомих науковцями ознак, додається ознака «змістовності», що відокремлює дані без цінності від тих, які мають отримати правовий захист.

Зазначається, що деякі проблеми у сфері інформаційних правовідносин можуть бути вирішені шляхом рекодифікації цивільного законодавства. Зокрема, пропонується включити до системи засад цивільного законодавства такі принципи регулювання інформаційних відносин, як свобода інформації та інформаційного обміну, а також неприпустимість свавіль-

ного втручання у сферу інформації про особу та персональних даних. Окрім цього, необхідно переглянути легальне визначення поняття інформації, яке закріплене у статті 200 Цивільного кодексу України.

У статті проводиться аналіз чинного законодавства, яке регулює інформаційні відносини, для визначення необхідних та достатніх ознак інформації для визнання її правового статусу. Також робиться спроба визначити підстави для віднесення інформації до різних видів для вибору відповідного правового режиму щодо обробки цих даних: як об'єкту інтелектуальної власності, як інформаційного продукту в широкому розумінні та як специфічного інформаційного продукту певного типу.

Ключові слова: цивільне право, цивільне законодавство, цивільні правовідносини, ІТ-право, інформаційні технології, інформація, право інтелектуальної власності, інформаційне суспільство.

Safonchyk O. General characteristics of civil law relations in the field of information technologies

The article deals with the civil law nature of information, different approaches to regarding it as an object of civil law and intellectual property law and analyses the compliance of the legislative definition and content of the legal category "information" and information technologies. In recent decades, digital transformations in Ukraine have led to significant changes in the perception of the legal nature of information. Nowadays, information is not just a collection of data about events and actions, it has become an important economic resource that has the characteristics of a commodity and is constantly separated from its source. These processes determine the need for scientific research on information.

Not all information has the characteristics of an object of civil relations or intellectual property. Therefore, it is essential to identify the features that will distinguish information as an object the title to which requires recognition and protection. To the features already known by scientists, it is added the feature of "content", which separates data without value from those that should be subject to legal protection.

The author notes that some problems in the field of information legal relations may be resolved by recodifying civil legislation. In particular, it is proposed to include into the system of civil law principles such principles of information relations regulation as freedom of information and information exchange, as well as inadmissibility of arbitrary interference with personal information and personal data. In addition, the legal definition of information enshrined in Article 200 of the Civil Code of Ukraine needs to be revised.

The article analyzes the current legislation regulating information relations to identify the necessary and sufficient features of information for recognizing its legal status. An attempt is made to determine the grounds for classifying information into different types in order to

choose the appropriate legal regime for processing the relevant data: as an object of intellectual property, as an information product in the broad sense, and as a specific information product of a certain type.

Key words: civil law, civil legislation, civil legal relations, IT law, information technologies, information, intellectual property law, information society.

Література

1. Цивільний кодекс Української РСР від 18 липня 1963 р. № 1540-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1540-06>
2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40–44. Ст. 356. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
3. Кохановська О.В. Теоретичні проблеми інформаційних відносин у цивільному праві. Монографія. Київський університет. 2006. 463 с.
4. Бочкова І.І, Інформація як об'єкт правового регулювання. Том 1 № 74 (2022): Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/272874/268413>
5. Маруцак А.І. Цивільні права на інформацію. Юридичний вісник. 2009. № 3 (12). С. 34.
6. ІТ-право: теорія і практика. Навчальний посібник/ За редакцією Є.О. Харитонова, О.І. Харитонові. Одеса. Фенікс. 2017. С. 25.

УДК 343.121.4:343.102:343.132

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v2.2024.7>**Ю. Терещенко,**кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх справ**В. Григорук,**адвокат, аспірант
Національної академії внутрішніх справ

СПЕЦИФІКА УЧАСТІ ЗАХИСНИКА ПРИ ПОВІДОМЛЕННІ НАРОДНОМУ ДЕПУТАТУ УКРАЇНИ ПРО ПІДОЗРУ У ВЧИНЕННІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

Вступ. У сучасному правовому просторі України захисник має важливе завдання – забезпечити захист прав, свобод та законних інтересів своїх клієнтів у кримінальному провадженні. Як свідчить практика, такими клієнтами можуть бути і народні депутати України. Права і свободи народних депутатів України є одними із фундаментальних складників демократичної системи країни. У зв'язку з цим, питання захисту їх прав і свобод викликає підвищений інтерес серед юристів, вчених та громадськості в цілому. Тому вважаємо за необхідне звернути увагу на дослідження специфіки участі захисника під час повідомлення народному депутату України про підозру у скоєнні кримінального правопорушення.

Метою наукової статті є визначення специфіки участі захисника при повідомлення народному депутату України про підозру у вчиненні кримінального правопорушення.

Виклад основного матеріалу. Дотримання засади змагальності обома сторонами кримінального провадження (сторона обвинувачення та сторона захисту) на етапі досудового розслідування є важливою складовою всього кримінального процесу.

В цьому аспекті М. А. Погорецький слушно зауважує, що вагомою «гарантією реалізації конституційного права підозрюваного, обвинуваченого на захист є участь захисника у кримінальному провадженні як суб'єкта доказування» [1, с. 480]. Така його участь виявляється через функції захисту, що є основним напрямом їхньої діяльності, який спрямований на повне або часткове спростування підозри чи обвинувачення, виявлення обставин, що можуть бути використані на користь підозрюваного (обвинуваченого) [2, с. 7]).

Визначення специфіки участі захисника при повідомлення народному депутату України про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, зумовлено висвітленням, спершу, статусу народного депутата України та порядку ведення щодо нього досудового розслідування в українському законодавстві.

Згідно із ч. 1 ст. 1 Закону України «Про статус народного депутата України» від 17 листопада 1992 року «народний депутат України є обраний відповідно до Закону України «Про вибори народних депутатів України» представник Українського народу у Верховній Раді України і упов-

новажений ним протягом строку депутатських повноважень здійснювати повноваження, передбачені Конституцією України та законами України» [3]. Фактичні та юридичні підстави для повідомлення особі про підозру закріплені у главі 22 Кримінального процесуального кодексу України від 13 квітня 2012 року (далі – КПК України). Як доцільно вказує О. В. Капліна, підозрою у кримінальному провадженні є «обгрунтоване припущення слідчого та/або прокурора про причетність особи до вчинення кримінального правопорушення, яке формалізоване у повідомленні про підозру, має бути перевірено для спростування або підтвердження» [4, с. 241].

Глава 37 (ст. 480, 481, 482-2) КПК України передбачає, що кримінальне провадження щодо народного депутата України має особливий порядок. Зокрема, письмове повідомлення про підозру здійснюється народному депутату України Генеральним прокурором (виконувачем обов'язків Генерального прокурора) або заступником Генерального прокурора – керівником Спеціалізованої антикорупційної прокуратури. Що ж до процесуального статусу підозрюваного, то ним є особа, якій у порядку, передбаченому ст. 276–279 КПК України, повідомлено про підозру, особа, яка затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, або особа, щодо якої складено повідомлення про підозру, однак його не вручено їй внаслідок невстановлення місцезнаходження особи, але вжито заходів для вручення у спосіб, передбачений КПК України для вручення повідомлень [5].

Вчений С. Г. Кримчук влучно зауважив, що «особливості кримінального провадження щодо окремої категорії осіб представляють собою винятки з правил, встановлених окресленим конституційним принципом, які передусім потрібно розцінювати не як якусь індульгенцію, видану зако-

нодавцем тим чи іншим категоріям посадових осіб з метою відмежування їх від кримінальної відповідальності, а як певну гарантію від необгрунтованого кримінального переслідування у зв'язку зі здійсненням службових, професійних чи інших повноважень» [6, с. 150].

Вважаємо за необхідне зупинитись на окремих дискусійних питаннях щодо повідомлення народному депутату України про підозру.

Як зауважує Ю. М. Сухов, існує думка, що ст. 481 КПК України визначають спеціальною щодо ст. 36 і 37 КПК України, тобто спеціальний прокурор, не маючи процесуального статусу у відповідному кримінальному провадженні уповноважений повідомляти про підозру спеціальному суб'єкту (народному депутату України). Водночас ним слушно зазначено, що згідно з п. 15 ч. 1 КПК України прокурором є особа, яка обіймає посаду, передбачену ст. 15 Закону України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 року, та діє у межах своїх повноважень. Виникнення таких повноважень у кримінальному провадженні відбувається згідно з ч. 1 ст. 37 КПК України, коли керівник відповідного органу прокуратури визначає конкретного прокурора чи групу прокурорів, які здійснюватимуть процесуальне керівництво у конкретному кримінальному провадженні після початку досудового розслідування [7, с. 2;5].

У контексті нашого дослідження слід зазначити, що аналіз ст. 37 та 481 КПК України свідчить, що Генеральний прокурор, виконувач обов'язків Генерального прокурора, заступник Генерального прокурора – керівник Спеціалізованої антикорупційної можуть виконувати функції процесуального керівництва лише від початку досудового розслідування, а не починаючи з певних його етапів. Відповідно до ч. 3 ст. 37 та ч. 3 ст. 313 КПК України заміна процесуального керівника відбувається лише через

неможливість виконання своїх повноважень прокурором: 1) не може їх здійснювати через задоволення заяви про його відвід; 2) тяжку хворобу; 3) звільнення з органу прокуратури; 4) з іншої поважної причини, що унеможливорює його участь у кримінальному провадженні; 5) у випадку вчинення незаконного рішення, дії чи бездіяльності [5]. Як доцільно вказує П. П. Андрушко, можливість уведення Генпрокурора чи його заступника до складу групи прокурорів (до якої входять прокурори нижчого рівня) – процесуальних керівників, яких раніше призначено керівником відповідного органу прокуратури, в якому перебуває кримінальне провадження, виключається через керівні повноваження Генпрокурора та його заступників. Лише керівник такого органу прокуратури має право визначати процесуальних керівників, тому зважаючи на аналіз ст. 37 та ч. 6 ст. 36 КПК України він не уповноважений приймати рішення про включення до складу такої групи своє вище керівництво [8, с. 5].

Що ж до суб'єктів повідомлення про підозру народному обранцю, то ними є виключно: 1) Генеральний прокурор; 2) виконувач обов'язків Генерального прокурора; 3) заступник Генерального прокурора – керівник Спеціалізованої антикорупційної. Окрім цього Генеральний прокурор (виконувач обов'язків Генерального прокурора), його заступник, керівник обласної прокуратури може доручити іншим прокурорам здійснити письмове повідомлення про підозру особам, визначеним ч. 1 цієї ст. 481 КПК України, у порядку, передбаченому ч. 1 і 2 ст. 278 КПК України. Незважаючи на те, що ч. 6 ст. 36 КПК України надає право першому заступнику Генерального прокурора скасовувати незаконні та необґрунтовані постанови прокурорів нижчого рівня, тобто і всіх заступників Генерального прокурора (включаючи заступника Генерального про-

курора – керівника Спеціалізованої антикорупційної), у межах строків досудового розслідування, – він відповідно до вимог п. 2 ч. 1 ст. 481 КПК України не наділений правом повідомляти про підозру народному депутату України [5]. Перший заступник Генерального прокурора уповноважений повідомити про підозру народного обранця лише у таких випадках: 1) якщо отримає доручення від Генерального прокурора на здійснення цієї процесуальної дії; 2) якщо він буде виконувати обов'язки Генерального прокурора. Не належить до таких суб'єктів і тимчасово виконуючий обов'язки Генерального прокурора, адже законодавець чітко зауважив, що ним є лише виконуючий обов'язки Генерального прокурора. Зважаючи на те, що практика Європейського суду з прав людини є джерелом права під час проведення процесуальних дій як уповноваженими особами [9, с. 145–142], так і під час ініціювання проведення таких процесуальних дій захисниками, то зазначимо окрему позицію згаданого суду з цього приводу. У справі «Девеер проти Бельгії» (заява № 6903/75) від 27 лютого 1980 року Європейський суд з прав людини зауважив, що «для цілей ч. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод «звинувачення» може бути визначене як офіційне повідомлення, надане індивіду компетентним суб'єктом про те, що така особа підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення» [10].

Окрім того, що повідомлення про підозру народному депутату України відбувається відповідно до глави 37 КПК України слід також керуватися і главою 22 КПК України, в частині, що не суперечить главі 37 КПК України, а визначає загальні положення повідомлення про підозру особі. Наприклад, відповідно до ч. 1 ст. 278 КПК України письмове повідомлення про підозру вручається в день його складення слідчим або

прокурором, а у випадку неможливості такого вручення – у спосіб, передбачений КПК України для вручення повідомлень [5].

Слід відмітити, забезпечення права на захист у разі повідомлення особі про підозру має охоплювати: а) належне забезпечення права підозрюваного мати захисника або відмовитися від нього у формі, встановленій кримінальним процесуальним законом; б) обов'язкову участь захисника в кримінальному провадженні у випадках, визначених КПК України, незалежно від волі підозрюваного; можливість залучення захисника до проведення окремої процесуальної дії, зокрема до повідомлення особі про підозру; створення стороною обвинувачення умов для реалізації підозрюваним права на самозахист поряд із професійним захистом зі сторони адвоката; недопущення обмеження права на захист; добросовісність виконання захисником своїх професійних обов'язків [11, с. 14].

Одразу після набуття особою статусу підозрюваного забезпечується участь захисника, тобто починає реалізовуватись функція захисту, яка не може існувати без функції обвинувачення і яка направлена на спростування підозри [12, с. 36].

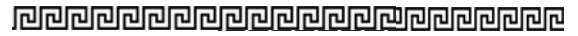
Кримінальною процесуальною функцією захисту є обумовлений завданнями кримінального провадження напрямом діяльності підозрюваного, обвинуваченого (підсудного), засудженого, виправданого, особи, щодо якої ведеться провадження із застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, їх законних представників та захисників, спрямований на: заперечення законності та обґрунтованості кримінального переслідування; охорону особистих та майнових прав; виявлення обставин, що спростовують підозру, виправдовують обвинуваченого (підсудного), виключають або пом'якшують його відповідальність, пом'якшують покарання та інші

наслідки засудження особи; недопущення порушень та необґрунтованих обмежень прав і свобод при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження; на сприяння застосуванню інституту реабілітації [13, с. 368–369].

Залучення професійно підготовленого захисника у кримінальне провадження надає можливість підозрюваному (обвинуваченому) отримати кваліфіковану юридичну допомогу, цілком реалізувати надані йому права, більш обґрунтовано наводити обставини, що виправдовують його діяння чи пом'якшують вину, мотивувати версію, яку висунуто на власний захист [14, с. 163].

Згідно з ч. 1 ст. 276 КПК України повідомлення про підозру народному депутату України може відбутись за таких випадків: 1) наявності достатніх доказів для підозри його у вчиненні кримінального правопорушення; 2) обрання щодо нього одного з передбачених КПК України запобіжних заходів; 3) затримання його на місці вчинення кримінального правопорушення чи безпосередньо після його вчинення. При цьому як закріплено у абз. 6 ч. 2 ст. 482-2 КПК України орган або посадові особи, які затримали народного депутата України, повідомили йому про підозру або застосували до нього запобіжний захід, зобов'язані негайно, але не пізніше 24 години з моменту вчинення таких дій, повідомити про це Голову Верховної Ради України [5]. Перелік відомостей, які має містити зміст письмового повідомлення про підозру зазначений у ст. 277 КПК України.

Зважаючи на вищевикладене, захисник зобов'язаний уважно ознайомитися з відповідним документом до того, як його підзахисний розпишеться в його отриманні, та зафіксувати всі зауваження щодо документа на зворотному боці примірника, який залишається у прокурора. Зокрема, при повідомленні особі про підозру

у вчиненні кримінального правопорушення необхідно враховувати процесуальні повноваження особи, яка здійснює таку процесуальну дію (зокрема, чи входить вона до групи прокурорів або слідчих у кримінальному провадженні, чи має службове посвідчення, термін його дії, відомості про посадову особу, яка здійснює повідомлення та (наприклад, чи відповідає інформація про службову особу, яка склала повідомлення, інформації про службову особу, яка його склала). Нерідко дата складання письмового повідомлення про підозру проставляється прокурором кульковою ручкою безпосередньо перед моментом його вручення особі та захиснику. Зважаючи на це, адвокат має реагувати, зробивши стороні обвинувачення зауваження, та зафіксувати вказане порушення у примірнику, що залишається у прокурора [15, с. 12].

Вищевикладене свідчить, що недотримання вимог законодавства про повідомлення народному депутату про підозру є наслідком не набуття ним статусу підозрюваного, зважаючи в першу чергу на такі принципи кримінального провадження як верховенство права та законність (ст. 8 і 9 КПК України).

Висновок. Підсумовуючи, слід зазначити, що специфіка участі захисника при повідомленні народному депутату України про підозру у вчиненні кримінального правопорушення полягає у виконанні ним функції захисту, враховуючи особливості правового статусу народного депутата України, вимог щодо додержання його конституційних гарантій та привілеїв. Права та обов'язки захисника в цьому контексті пов'язані з дотриманням процедури, передбаченої Кримінальним процесуальним кодексом України, та забезпеченням інтересів підозрюваного під час здійснення уповноваженими органами повідомлення про підозру народному депутату України.

Проведення досудового розслідування щодо народного депутата

України має особливий статус, оскільки це може вплинути на його діяльність як представника влади та на політичну ситуацію в країні. Тому участь захисника у цьому процесі є критичною для забезпечення досягнення справедливого судового рішення, а також відповідності дій слідчих та прокурорів закону і міжнародним стандартам прав людини.

У науковій статті досліджено специфіку участі захисника при повідомленні народному депутату України про підозру у вчиненні кримінального правопорушення. Актуальність обраної теми зумовлена тим, що народні депутати України є ключовими персонами держави, які здійснюють законодавчу діяльність, завдяки делегованим їм владних повноважень українським народом, а тому захист їх прав та свобод вимагає посиленої уваги, особливо під час здійснення щодо них кримінального провадження, включаючи і повідомлення їх про підозру у вчиненні кримінального правопорушення. У роботі детально розглядаються юридичні аспекти цього процесу, зокрема, правове регулювання та порядок повідомлення народного депутата про підозру. Автори провели аналіз законодавства, доктринальних джерел з питань предмета дослідження, звернулися до практики Європейського суду з прав людини. Детально розкрито питання суб'єктів, які уповноважені повідомляти народного депутата України про підозру. Автори зупинились і на визначенні дефініції функції захисту у кримінальному провадженні. Засвідчено, що залучення професійно підготовленого захисника у кримінальне провадження надає можливість підозрюваному (обвинуваченому) отримати кваліфіковану юридичну допомогу, цілком реалізувати надані йому права, більш обґрунтовано наводити

обставини, що виправдовують його діяння чи пом'якшують вину, мотивувати версію, яку висунуто на власний захист. Автори зупинилися і на висвітленні процедури участі захисника під час повідомлення народному депутату України про підозру.

За результатами дослідження, зокрема, було встановлено, що специфіка участі захисника при повідомленні народному депутату України про підозру у вчиненні кримінального правопорушення полягає у виконанні ним функції захисту, враховуючи особливості правового статусу народного депутата України, вимог щодо додержання його конституційних гарантій та привілеїв.

Ключові слова: кримінальне провадження, досудове розслідування, адвокат, народний обранець, Генеральний прокурор, процесуальна дія.

Tereshchenko Yu., Hryhoruk V. The specifics of defense counsel's participation in notifying the People's Deputy of Ukraine of suspicion of committing a criminal offense

The scientific article explores the specifics of defense counsel's involvement in notifying the People's Deputy of Ukraine of suspicion of committing a criminal offense. The relevance of the chosen topic is due to the fact that the People's Deputies of Ukraine are key figures in the state, exercising legislative functions delegated to them by the Ukrainian people. Therefore, protecting their rights and freedoms requires increased attention, especially during criminal proceedings, including notifying them of suspicion of committing a criminal offense. The paper thoroughly examines the legal aspects of this process, including legal regulation and the procedure for notifying a People's Deputy of suspicion. The authors analyze legislation, doctrinal sources related to the subject of the study, and

refer to the practice of the European Court of Human Rights. The question of who is authorized to notify a People's Deputy of Ukraine of suspicion is explored in detail. The authors also define the function of defense in criminal proceedings. It is established that involving a professionally trained defense counsel in criminal proceedings allows the suspect (accused) to receive qualified legal assistance, fully exercise their rights, provide more substantiated circumstances justifying their actions or mitigating guilt, and motivate the version put forward in their own defense. The authors also highlight the procedures for the defense counsel's participation in notifying a People's Deputy of suspicion.

The research results indicate that the specificity of defense counsel's involvement in notifying a People's Deputy of Ukraine of suspicion of committing a criminal offense lies in fulfilling their defense function, taking into account the peculiarities of the legal status of a People's Deputy of Ukraine and the requirements regarding compliance with their constitutional guarantees and privileges.

Key words: criminal proceedings, pre-trial investigation, lawyer, People's Deputy of Ukraine, Prosecutor General, procedural action.

Література

1. Погорецький М. А. Захисник – суб'єкт доказування на досудовому провадженні за чинним КПК України: проблемні питання. Актуальні питання державотворення в Україні: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 23 трав. 2014 р.). Київ, 2014. С. 480–485.
2. Черненко А. П., Шиян А. Г. Захист у кримінальному процесі: конспект лекцій. ДДУВС, 2020. 153 с. URL: <https://dduvs.edu.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/student/lectures/2020/kpd/knl3.doc>
3. Про статус народного депутата України: Закон України від 17 листоп. 1992 р. № 2790-XII. Верховна Рада

України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2790-12#n326>.

4. Капліна О. В. Підозра у кримінальному провадженні: поняття, ознаки, сутність. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 238–242.

5. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. Верховна Рада України : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

6. Кримчук С. Г. До питання повідомлення про підозру окремій категорії осіб. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. Випуск 6. С. 150–155.

7. Сухов Ю. М. Повідомлення про підозру спеціальному суб'єкту. Гра поза правилами: проблемні питання пред'явлення підозри спеціальному суб'єкту та її обґрунтованість. *Різні підходи до правозастосування : Наук. – практ. дискус. обговор. ключових питань правозастосування*. (Київ, 11 верес. 2017 р.). Київ, 2017. С. 2–3. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/26569b0fb3685970dcb3_file.pdf.

8. Андрушко П. П. Повідомлення про підозру спеціальному суб'єкту. Гра поза правилами: проблемні питання пред'явлення підозри спеціальному суб'єкту та її обґрунтованість. *Різні підходи до правозастосування : Наук.-практ. дискус. обговор. ключових питань правозастосування*. (Київ, 11 верес. 2017 р.). Київ, 2017. С. 2–3. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/26569b0fb3685970dcb3_file.pdf.

9. Гвоздюк В. В. Практика Європейського суду з прав людини як джерело права під час проведення слідчих (розшукових) дій. *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф.* (Київ, 19 листоп. 2020 р.). Київ, 2020. С. 142–145. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/17942>.

10. Case of Deweer v. Belgium. (Application no. 6903/75): Judgment European Court of Human Rights, 27 February 1980. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-57469>.

11. Фараон О. В. Повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2016. 20 с.

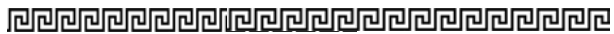
12. Гринюк В. О. Спростування стороною захисту підозри (первинного обвинувачення)... під час досудового розслідування. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 3. С. 34–39.

13. Гловюк І. В. Кримінально-процесуальні функції: теоретико-методологічні засади і практика реалізації : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Одеса. 2015. 602 с.

14. Адвокатура України : підручник / М. А. Погорецький, О. Г. Яновська. Київ : Юрінком Інтер, 2014. 368 с.

15. Кучер В. О., Байдик О. А. Участь захисника під час повідомлення про підозру у досудовому розслідуванні. *Вісник кримінального судочинства*. № 1–2. 2021. DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-5372.2021.1-2/8-27>.

Р. Яворський,

докторант кафедри адміністративного та інформаційного права
Національного університету «Львівська політехніка»;
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри адміністративного та фінансового права
Львівського національного університету імені Івана Франка

МЕХАНІЗМИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІД ЧАС ДІЇ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

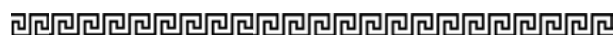
Постановка проблеми. У контексті дії правового режиму воєнного стану виникає проблема адекватного регулювання туристично-рекреаційної діяльності. Воєнний стан супроводжується серйозними обмеженнями щодо свободи пересування, доступу до територій та іншими обмеженнями, які безпосередньо впливають на функціонування туристичного бізнесу та задоволення потреб туристів. Туристично-рекреаційна сфера є важливим елементом економіки багатьох країн [1, с. 24], тож відсутність адекватного регулювання в умовах воєнного стану може призвести до серйозних економічних втрат, збоїв у функціонуванні туристичних об'єктів та загроз безпеці та здоров'ю туристів.

Однією з ключових проблем є необхідність забезпечення безпеки громадян та запобігання можливим загрозам у контексті туристично-рекреаційної діяльності під час воєнного стану, а це вимагає розробки ефективних механізмів контролю та нагляду, а також швидкого реагування на потенційні загрози. Крім того, існує проблема інформування громадян про обмеження та ризики, пов'язані з туристично-рекреаційною діяльністю під час воєнного стану. Недостатня своєчасна інформація може призвести до неправильних

рішень та підвищення рівня ризику для туристів та їхньої безпеки.

Також слід враховувати проблему взаємодії між державними органами та представниками туристичної галузі у контексті регулювання туристично-рекреаційної діяльності в умовах воєнного стану [2, с. 147]. Недостатня координація може призвести до неефективності заходів та подальшого загострення ситуації. Тому, проблема механізмів адміністративно-правового регулювання туристично-рекреаційної діяльності під час дії правового режиму воєнного стану потребує комплексного підходу та швидкого вирішення з урахуванням усіх аспектів безпеки та економічної стабільності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні дослідження та публікації в галузі механізмів адміністративно-правового регулювання туристично-рекреаційної діяльності під час дії правового режиму воєнного стану вказують на важливість цієї проблематики в контексті сучасних конфліктів та кризових ситуацій. Буркальцева Д., Б'янки Р., Мацола В., Пасека С., Прада Ф., Саркісян Г., Стефенсон М., Тешабаєва О., Тодьєршко Е., Чумакова О., Ханнам К. розглядають різні аспекти цієї проблеми, зокрема, роль державних органів

у регулюванні та координації заходів, вплив обмежень на економіку та безпеку туристів, а також механізми забезпечення інформаційної безпеки для громадян.

Наукові дослідження акцентують на важливості розробки та впровадження ефективних стратегій та механізмів реагування на кризові ситуації, такі як воєнний стан. Георгієвський М., Дилевський М., Калиновський М., Кордич Л., Кожухаров С., Мандіч А., Маркус З., Мрнявац Ж., Наковський Д., Філіпак Б. відзначають, що особлива увага приділяється аналізу сучасних правових норм, які регулюють туристичну діяльність у контексті воєнного конфлікту та їхнього впливу на права та свободи громадян.

Деякі дослідження наголошують на необхідності розробки комплексних планів та програм заходів, спрямованих на забезпечення безпеки та захисту туристів під час дії правового режиму воєнного стану. Андреева О., Буряк Є. Гонсалес М., Дзвінчук Д., Домінго А., Кутепова М., Лікарчук Н., Сантос-Лакуева Р., Шрифт Х., відзначають важливість врахування специфіки туристичної галузі та побудови взаємовідносин між державними органами, громадським сектором та міжнародними організаціями для ефективного реагування на кризові ситуації.

Узагальнюючи, останні дослідження та публікації підкреслюють актуальність проблеми механізмів адміністративно-правового регулювання туристично-рекреаційної діяльності під час дії правового режиму воєнного стану та необхідність подальшого наукового обґрунтування та розв'язання цієї проблеми в сучасних умовах глобалізації та зростання геополітичної нестабільності.

Метою статті є аналіз та оцінка механізмів адміністративно-правового регулювання туристично-рекреаційної діяльності в умовах дії правового режиму воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. У зв'язку з надзвичайною ситуацією,

що супроводжується загрозою національній безпеці, стає критично важливим розглядати механізми адміністративно-правового регулювання туристично-рекреаційної сфери в умовах воєнного стану. У таких обставинах, забезпечення контролю та безпеки у туристичній галузі вимагає застосування специфічних заходів, які враховують особливості ситуації. Першочерговим завданням у введенні механізмів регулювання є забезпечення безпеки громадян, які перебувають у туристичних зонах або відвідують рекреаційні об'єкти [3, с. 57]. Враховуючи підвищений ризик під час воєнного стану, необхідно вжити ефективні заходи для запобігання можливим негативним наслідкам.

Крім того, сьогодні важливо сформувати ефективні механізми координації дій між відповідними владними органами та представниками туристичної галузі. Спільна діяльність у цьому напрямку дозволить ефективніше впоратися з викликами, що виникають у зв'язку з воєнним станом. Окрім того, необхідно врахувати інформування громадян про обмеження та ризики, пов'язані з туристично-рекреаційною діяльністю в умовах воєнного стану, а проведення своєчасних та точних комунікаційних кампаній сприяє уникненню небезпеки та підвищить рівень обізнаності громадян.

У контексті воєнного стану принципи та завдання адміністративно-правового регулювання набувають особливого значення, оскільки національна безпека та захист інтересів громадян стають пріоритетними. Основні принципи такого регулювання включають: пропорційність, необхідність, ефективність та співробітництво між державними органами та громадським сектором [4, с. 1160]. Завдання адміністративно-правового регулювання у цьому контексті полягають у забезпеченні захисту національних інтересів та безпеки громадян, що включає:

контроль за туристично-рекреаційною діяльністю, управління обмеженнями та режимами доступу до туристичних об'єктів, а також забезпечення інформаційної безпеки для громадян.

Акцентуючи на захисті національних інтересів та безпеці громадян, адміністративно-правове регулювання в контексті воєнного стану спрямоване на мінімізацію загроз та ризиків, пов'язаних з туристичною діяльністю [5, с. 1240] й такий підхід вимагає ефективної координації та співпраці між відповідними владними органами та іншими зацікавленими сторонами. На нашу думку, в контексті воєнного стану адміністративно-правове регулювання туристично-рекреаційної діяльності має на меті забезпечення безпеки та захисту національних інтересів, а також збереження прав та свобод громадян.

Зауважимо, що умови воєнного стану накладають серйозні обмеження на звичайну діяльність, зокрема на туристичний бізнес. В таких умовах важливо, щоб органи влади й суб'єкти туристичного бізнесу співпрацювали та взаємодіяли ефективно для забезпечення безпеки туристів і місцевого населення. Враховуючи вище відзначене та ситуацію, що склалася на міжнародній арені, міжнародні експерти та аналітики сформуливали механізми взаємодії органів влади й суб'єктів туристичного бізнесу, а саме:

- створення спеціальних центрів або комітетів з представників органів влади та представників туристичного сектору для оперативного обміну інформацією й координації заходів у воєнних умовах;

- створення систем миттєвого сповіщення та комунікаційних каналів між органами влади та суб'єктами туристичного бізнесу для оперативного реагування на кризові ситуації та надання рекомендацій;

- розробка планів евакуації для туристів у разі загрози та надання їм необхідної допомоги, включаючи тимчасове проживання, транспорт і медичну допомогу;

- у воєнних умовах може бути введена система ліцензування та обмежень щодо роботи туристичних підприємств, зокрема, обмеження на сферу діяльності, час роботи та рекомендації з безпеки;

- проведення спеціальних інформаційних кампаній для туристів щодо безпеки під час воєнного стану, вказівок щодо поведінки в екстрених ситуаціях та інших важливих аспектів;

- залучення представників туристичного сектору до розробки та вдосконалення планів безпеки в умовах воєнного стану з метою врахування їхніх потреб і специфіки [6, с. 341; 7, с. 1494; 8, с. 1627].

Також, вітчизняні науковці, починаючи з 2014 року, відзначають, що система моніторингу та оперативного реагування на потенційні загрози в умовах воєнного стану виявляється критичною для забезпечення безпеки туристів і місцевого населення. Перш за все, вона дозволяє виявляти та аналізувати потенційні ризики та загрози, які можуть виникнути внаслідок конфлікту чи воєнних дій, тобто це можуть бути терористичні напади, бойові дії, обмеження руху та інші небезпечні ситуації. Далі, система моніторингу надає можливість оперативно реагувати на виявлені загрози шляхом сповіщення відповідних владних органів, сил безпеки та суб'єктів туристичного бізнесу й це дозволяє швидко приймати необхідні заходи для забезпечення безпеки та мінімізації ризиків для громадян та туристів [9, с. 55]. Така система моніторингу створює можливість для аналізу ефективності заходів безпеки та реагування на потенційні загрози. Шляхом оцінки результатів попередніх заходів вдосконалюються плани та стратегії безпеки, а також виявляються слабкі місця в системі. Такий цикл постійного вдосконалення допомагає забезпечити максимально можливий рівень безпеки в умовах воєнного стану [10, с. 86].

У світі, де геополітичні конфлікти та загрози тероризму стають все більш реальними, безпека туристів стає важливим питанням для багатьох держав [11, с. 437]. Існують ситуації, коли воєнний стан або загроза безпеці вимагає обмежень доступу до певних туристичних об'єктів та евакуації громадян. У таких випадках важливо мати ефективні механізми та плани дій, спрямовані на забезпечення безпеки та захист туристів, а саме:

– обмеження доступу до об'єктів, тобто під час воєнного стану або загрози терористичних атак мають бути встановлені зони обмеженого доступу до певних туристичних об'єктів, таких як історичні пам'ятки, готелі, аеропорти й це робиться для забезпечення безпеки громадян та запобігання можливим атакам або інцидентам;

– евакуаційні плани та процедури, тобто у випадку, якщо туристи опиняються у зоні загрози, органи влади мають впроваджувати евакуаційні плани та процедури – це містить організацію тимчасового проживання в безпечних місцях, використання транспорту для вивезення людей зі зони війни та надання необхідної допомоги;

– важливо мати ефективні канали комунікації для інформування туристів про поточну ситуацію та рекомендації щодо дій й це може бути здійснене через мобільні додатки, соціальні мережі, текстові повідомлення або радіоголошення;

– у разі кризових ситуацій влада країни повинна співпрацювати з міжнародними організаціями та консульськими установами інших країн для координації дій з евакуації та надання консульської допомоги своїм громадянам [12, с. 53; 13, с. 480].

Безумовно важливою є розробка та впровадження спеціальних програм з підготовки туристів до можливих надзвичайних ситуацій у разі воєнного стану, що є важливим кроком для забезпечення їхньої безпеки.

Відповідно до міжнародної практики, відзначимо основні складові таких програм:

– навчання процедур евакуації та безпеки, тобто навчання туристів про те, як реагувати на надзвичайні ситуації, такі як вибухи, напади й такий підхід містить навчання плану евакуації, шляхи отримання допомоги та безпечний вихід зі зони небезпеки;

– провайдери туристичних послуг мають надавати туристам інформаційні брошури, відео або онлайн-курси щодо надзвичайних ситуацій та процедур безпеки;

– організація симуляційних вправ та тренувань, що допоможе туристам набути практичних навичок у випадках надзвичайних ситуацій, включаючи проведення евакуаційних вправ або навчання першої медичної допомоги;

– організація консультацій та інструктажів, тобто туристи мають отримувати консультації та інструктажі від кваліфікованих інструкторів або представників місцевих владних органів [14, с. 301; 15, с. 1907].

Наприклад, Ізраїль є державою, яка розробила та впровадила ефективні програми з підготовки громадян та туристів до можливих надзвичайних ситуацій, включаючи воєнний стан та загрози тероризму. Ізраїль розробив імпресивну систему «Air raid siren», яка спрацьовує при надходженні ракетних або ракетно-артилерійських загроз й ця система дозволяє населенню вчасно прийняти протиракетні заходи та шукати укриття. Також місцеві владні органи регулярно надають інструкції населенню щодо дій у разі вибухів, нападів або інших надзвичайних ситуацій й ці інструкції містять поради щодо пошуку укриття, виклику допомоги та збереження спокою під час кризових ситуацій. Проводяться постійні тренування та симуляції для населення, в яких практикуються процедури евакуації, використання протиракетних укриттів та першої допомоги. Такі тренування допомагають громадянам

набути практичних навичок та впевненості у власних можливостях під час надзвичайних ситуацій.

Ізраїль має розвинену систему публічного сповіщення та комунікації, яка дозволяє швидко й ефективно інформувати населення про поточну ситуацію та рекомендації відносно дій [16, с. 51]. Тому в Ізраїлі сформовані відповідні адміністративно-правові механізми регулювання туристично-рекреаційної діяльності під час дії правового режиму воєнного стану за допомогою відповідних ініціатив: Air Raid Siren System – система, що включають мережу сигнальних сирен, які активуються в разі надходження ракетних загроз; Emergency Procedures – програма, що містить інструкції та поради для населення щодо дій у надзвичайних ситуаціях; Thunderstorm Exercise – програма навчальних заходів або симуляцій, спрямованих на практику евакуаційних процедур та використання укриттів; Public Alert System – система, що надає швидке та ефективне публічне сповіщення про надзвичайні ситуації та рекомендації щодо дій [16, с. 54].

Наприклад, в Україні введення воєнного стану з 24 лютого 2022 року спричинило значні зміни, що впливають на умови здійснення туристичної діяльності. Згідно з пунктом 3 Указу № 64, внаслідок введення в Україні воєнного стану, відзначено, що тимчасово можуть бути обмежені конституційні права і свободи людини та громадянина, передбачені відповідними статтями Конституції України [17]. Варто зауважити, що відповідно до статті 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану можуть бути встановлені тимчасові обмеження щодо прав та інтересів юридичних осіб, які необхідні для забезпечення можливості введення та реалізації правових заходів воєнного стану [17].

Вже у березні 2022 року Верховна Рада України прийняла Закон України № 2115-IX «Про захист інте-

ресів суб'єктів подання звітності та інших документів у період дії воєнного стану або стану війни», де відзначено, що:

– згідно з чинним законодавством потрібно подавати звіти та інші документи упродовж трьох місяців після закінчення війни або скасування воєнного або стану війни; протягом цього часу відсутність своєчасності у поданні документів не призводить до жодних наслідків;

– фізичні особи-підприємці та юридичні особи не мають обов'язку відповідати за неподання або затримку у поданні звітності та/або документів, які передбачено чинним законодавством під час дії воєнного стану, а також протягом трьох місяців після його припинення [18].

На нашу думку, механізми адміністративно-правового регулювання туристично-рекреаційної діяльності в Україні в період воєнного стану визначено специфічним правовим режимом, який має на меті забезпечення безпеки та захисту національних інтересів. Під час дії воєнного стану владні органи встановили обмеження та режими, які стосуються туристично-рекреаційної сфери. Наприклад, у листопаді 2022 року Торгово-промислова палата України офіційно підтвердила наявність форс-мажорних обставин, а саме військової агресії РФ проти України. Ця дія РФ була визнана як обставина непереборної сили, що вплинула на економічну та політичну ситуацію в країні. Відповідно до цього оголошено введення воєнного стану з 05:30 ранку 24 лютого 2022 року за Указом Президента України від 24 лютого 2022 року. Це рішення стало відповіддю на серйозне загрозливе становище для національної безпеки України. Введення воєнного стану мало на меті забезпечити додаткові заходи безпеки та відповідність державних дій у цей період й це вказує на призначення спеціальних правил та обмежень з метою збереження

порядку та безпеки громадян в умовах військової агресії [19].

Також Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо державної підтримки культури, туризму та креативних індустрій» став важливим кроком у підтримці галузі туризму під час війни. Його прийняття відкриває шлях до зниження ставки податку на додану вартість для послуг у сфері тимчасового розміщення з 1 січня 2023 року й ця ініціатива спрямована на стимулювання розвитку готельного бізнесу та аналогічних закладів тимчасового розміщення, що сприятиме зростанню туристичного потенціалу країни та покращенню якості обслуговування гостей [20]. Підписання цього закону відображає розуміння важливості туризму як стратегічної галузі для економіки країни. Зниження податкового тягаря на готельний бізнес є стимулом для розвитку інфраструктури та покращення сервісу й це також може призвести до збільшення інвестицій в галузь, що сприятиме створенню нових робочих місць і загальному підвищенню конкурентоспроможності туристичного сектору.

Висновки. Зважаючи на сучасні виклики, встановлення механізмів адміністративно-правового регулювання туристично-рекреаційної діяльності стає важливим аспектом забезпечення безпеки та стабільності. У таких умовах важливо враховувати специфіку ситуації та дотримуватися принципів пропорційності та необхідності при введенні обмежень. Під час воєнного стану необхідно ретельно аналізувати всі аспекти туристичної та рекреаційної діяльності з метою забезпечення безпеки громадян та запобігання можливим загрозам. Такий підхід передбачає активну взаємодію між владними структурами, правоохоронними органами та представниками туристичної галузі.

Важливим аспектом в управлінні туристично-рекреаційною діяльністю під час воєнного стану є інформу-

вання громадян про обмеження та ризики, пов'язані з подорожами та відпочинком. Доступ до правдивої та своєчасної інформації допомагає уникнути небезпеки та мінімізувати можливі негативні наслідки. Ефективне врегулювання туристично-рекреаційної діяльності в умовах воєнного стану передбачає розвинену систему контролю та нагляду з боку відповідних органів влади й це сприяє забезпеченню додержання правил та режимів, що дозволяють зберегти безпеку та порядок в туристичних зонах та рекреаційних об'єктах.

Необхідною умовою ефективного регулювання туристично-рекреаційної сфери під час воєнного стану є забезпечення співпраці та взаєморозуміння між державними органами та представниками туристичної індустрії. Такий підхід сприяє виробленню оптимальних рішень та забезпеченню стабільності в умовах кризових ситуацій.

Стаття аналізує механізми адміністративно-правового регулювання туристично-рекреаційної діяльності в умовах воєнного стану. Через надзвичайну ситуацію, яка характеризується загрозою національній безпеці, необхідно вживати специфічні заходи для забезпечення контролю та безпеки у туристичній галузі. Розглядаються основні принципи та завдання адміністративно-правового регулювання в контексті воєнного стану. Зокрема, акцентується на необхідності забезпечення захисту національних інтересів та безпеки громадян. У статті аналізуються правові норми, що регулюють туристичну та рекреаційну діяльність у воєнний період. Відзначається, що в цей період діють особливі правила, спрямовані на мінімізацію ризиків та забезпечення безпеки туристів. Автор статті розглядає механізми взаємодії між органами влади та суб'єктами туристичного

бізнесу в умовах воєнного стану. Важливим аспектом є координація заходів з метою запобігання кризовим ситуаціям. У тексті розкриваються заходи з контролю за туристичними об'єктами та інфраструктурою з метою забезпечення безпеки мирних громадян. Автор робить акцент на важливості системи моніторингу та оперативного реагування на потенційні загрози. Досліджується питання правового забезпечення туристичних послуг у воєнний період, зокрема, управління туристичними маршрутами та організації туристичних заходів з урахуванням умов воєнного стану. У статті обговорюється можливість обмежень щодо доступу до певних туристичних об'єктів, а також використання спеціальних механізмів для організації евакуації туристів у разі загрози. Звертається увага на важливість розробки та впровадження спеціальних програм з підготовки туристів до можливих надзвичайних ситуацій у разі воєнного стану. Результати дослідження підкреслюють важливість належного адміністративно-правового регулювання туристично-рекреаційної сфери під час воєнного стану для забезпечення безпеки та захисту національних інтересів. Зазначено, що ефективна координація між органами влади та суб'єктами туристичного бізнесу, розробка спеціальних програм та впровадження заходів щодо підготовки та навчання громадян у разі надзвичайних ситуацій є критично важливими аспектами у забезпеченні безпеки та мінімізації ризиків для туристів та населення в цілому. У висновках підкреслюється, що ефективне адміністративно-правове регулювання туристично-рекреаційної діяльності у воєнний період є ключовим для забезпечення безпеки та захисту інтересів громадян та держави.

Ключові слова: адміністративно-правове регулювання, туристично-рекреаційна діяльність, воєнний стан, безпека, національні інтереси, координація, правовий режим.

Yavorsky R. Mechanisms of administrative and legal regulation of tourist and recreational activities during the legal regime of martial law

The article analyzes the mechanisms of administrative and legal regulation of tourist and recreational activities under martial law. Due to the emergency situation, which is characterized by a threat to national security, specific measures must be taken to ensure control and security in the tourism industry. The author examines the basic principles and tasks of administrative and legal regulation in the context of martial law. In particular, it emphasizes the need to ensure the protection of national interests and the security of citizens. The article analyzes the legal norms governing tourism and recreational activities in wartime. It is noted that special rules are in place during this period to minimize risks and ensure the safety of tourists. The author of the article examines the mechanisms of interaction between the authorities and tourism business entities under martial law. An important aspect is the coordination of measures to prevent crisis situations. The text describes measures to control tourist facilities and infrastructure to ensure the safety of civilians. The author emphasizes the importance of a system of monitoring and prompt response to potential threats. The article examines the issue of legal support for tourism services in wartime, in particular, the management of tourist routes and the organization of tourist events, taking into account the conditions of martial law. The article discusses the possibility of restrictions on access to certain tourist sites, as well as the use

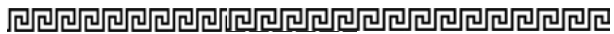
of special mechanisms to organize the evacuation of tourists in case of a threat. Attention is drawn to the importance of developing and implementing special programs to prepare tourists for possible emergencies in the event of martial law. The results of the study emphasize the importance of proper administrative and legal regulation of the tourism and recreation sector during martial law to ensure security and protect national interests. It is noted that effective coordination between the authorities and tourism business entities, development of special programs and implementation of measures to prepare and educate citizens in case of emergencies are critical aspects in ensuring safety and minimizing risks for tourists and the general population. The conclusions emphasize that effective administrative and legal regulation of tourism and recreational activities in wartime is key to ensuring security and protecting the interests of citizens and the State.

Key words: administrative and legal regulation, tourist and recreational activities, martial law, security, national interests, coordination, legal regime.

Література

1. Мацола В. І. Рекреаційно-туристичний комплекс України: монографія. ІРД НАН України. Львів, 2017. 259 с.
2. Markus Z., Perovic D., Pekovic S., Popovic S. Assessing tourist revisit intention through the sports and recreational services offered. *Business Systems Research: International journal of the Society for Advancing Innovation and Research in Economy*. 2019. № 10(2). P. 141–150.
3. Gjorgievski M., Kozuharov S., Nakovski D. Typology of recreational-tourism resources as an important element of the tourist offer. *UTMS Journal of Economics*. 2013. № 4.1. P. 53–60.
4. Chumakova O. V. Recreational Potential and Regional Differentiation of Tourism Industry Enterprises in the EU. *Journal of Environmental Management and Tourism (JEMT)*. 2018. № 9(08 (32)). P. 1651–1663.
5. Santos-Lacueva R., Gonz6lez M., Domingo A. The integration of sustainable tourism policies in European cities. *PASOS. Revista de Turismo y Patrimonio Cultural*. 2022. Vol. 20, № 5. P. 1229–1242.
6. Filipiak B., Dylewski M., Kalinowski M. Economic development trends in the EU tourism industry. Towards the digitalization process and sustainability. *Quality & Quantity*. 2023. № 57. Suppl 3. P. 321–346.
7. Pasięka S. R., Kolokolchukova I. V., Morozova O. H., Krushynska A. V., Krasnodied T. L., Popova, T. V. The potential of tourist and recreational clusters in European space. *Geo Journal of Tourism and Geosites*. 2021. № 39. P. 1488–1500.
8. Font X., Torres-Delgado A., Crabolu G., Palomo Martinez J., Kantenbacher J., Miller G. The impact of sustainable tourism indicators on destination competitiveness: The European Tourism Indicator System. *Journal of Sustainable Tourism*. 2023. № 31(7). P. 1608–1630.
9. Тодьєрішко Е. В. Вітчизняний та закордонний досвід управління туристичним підприємством на основі моделі просторової маршрутизації. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 20. С. 52–57.
10. Саркісян Г. О. Деякі аспекти регулювання туристичної галузі регіону. *Бізнес-інформ*. 2020. № 8. С. 83–87.
11. Лікарчук Н., Андрєєва О., Кутєпова М., Дзвінчук Д., Буряк Є. Удосконалення механізмів публічного управління економікою України в умовах пандемії covid-19: іноземний досвід, українські реалії. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*. 2022. № 6(41). С. 437–447.
12. Teshabayeva O. The need to form the activities of tourist complexes in order to increase the competitiveness of the country's tourism industry. *Theoretical aspects in the formation of pedagogical sciences*. 2023. № 2.15. P. 50–60.
13. Prada F. The Regulation of State-Owned Maritime Property Concessions for Tourism and Recreational Purposes: The Continuing Conflict Between Italian and European Law. *European Public Law*. 2022. № 28(4). P. 467–486.
14. Bianchi R. V., Stephenson M., Hannam K. The contradictory politics of the right to travel: mobilities, borders & tourism. *Mobilities*. 2020. № 15.2. P. 290–306.
15. Burkaltseva D., Tsohla S., Yanovskaya A., Olga G. U. K., Zharova A., Polskaya S. Analysis of the Functioning

of the Tourist and Recreational Industry in Conditions of Restrictions. *Journal of Environmental Management and Tourism*. 2020. № 11(8). P. 1902–1914.

16. Mandić A., Mrnjavac Ž., Kordić L. Tourism infrastructure, recreational facilities and tourism development. *Tourism and hospitality management*. 2018. № 24.1. P. 41–62.

17. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>

18. Про захист інтересів суб'єктів подання звітності та інших документів

у період дії воєнного стану або стану війни: Закон України від 03.03.2022 р. № 2115-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2115-20#Text>

19. Лист Торгово-промислової палати України від 28.02.2022 № 024/02.0-7.1. URL: <https://ucsi.org.ua/uploads/files/621cba543cda9382669631.pdf>

20. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо державної підтримки культури, туризму та креативних індустрій: Закон України від 04.11.2020 № 962-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-20#Text>

УДК 004.8

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v2.2024.9>**К. Яровий,**кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри інформаційних технологій та кібербезпеки
Національної академії внутрішніх справ

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Вступ. У сучасному світі стрімкий розвиток інноваційних розробок спонукає до появи новітніх векторів вдосконалення у різних сферах життєдіяльності: медицині, промисловості, освіті, фінансах та правоохоронній діяльності. З кожним днем інформаційні технології стають невід'ємною частиною нашого повсякденного життя, які відіграють ключову роль у вирішенні складних завдань та оптимізують різноманітні процеси. Розслідування та розкриття злочинів стає дедалі складнішим, оскільки вимагає значних витрат часу та матеріальних ресурсів. Безумовно, вдосконалення правоохоронної системи та підвищення продуктивності протидії злочинності повинні здійснюватися за допомогою сучасних інформаційних технологій. Зокрема, штучний інтелект (надалі-ШІ) став звичайним явищем у діяльності правоохоронних органів, який широко використовується як інструмент протидії злочинності, відкриваючи перед нами нові сучасні можливості. Разом з тим, технології ШІ можуть використовувати, як для обробки великих обсягів даних, так і для виявлення правопорушників, аналізу та прогнозу злочинності.

Варто зазначити, що використання ШІ в правоохоронній діяльності піднімає етичні та правові питання щодо збереження конфіденційності даних, зменшення ймовірності виникнення систематичних помилок, автоматизація рутинних завдань. Крім цього, порушене питання потребує чіткого нормативно-правового регулювання, для збереження балансу між ефективною правоохоронною системою та захистом прав і свобод громадян.

Метою статті є розширення теоретичних знань та систематизація існуючих підходів щодо можливостей використання технологій ШІ правоохоронними органами, акцентуючи увагу на міжнародному досвіді протидії злочинності. А саме, вивчення потенційних переваг та викликів, пов'язаних з використанням ШІ правоохоронними органами у протидії злочинності.

Теоретичні та практичні аспекти пов'язані з питаннями використання технологій ШІ були предметом чисельних досліджень. Проте, порушене питання потребує подальшого дослідження з метою розробки новітніх підходів та удосконалення нормативно-правової бази для ефективного використання технологій ШІ у ході розслідування та розкриття злочинів в Україні.

Ельшериф М. стверджує, що протидія злочинності є необхідною та життєво важливою справою, яка оновлюється та розвивається відповідно до реальності свого суспільства, і водночас не опускається завіса юридичних теорій, які завжди приховували злочинця, іноді аналізуючи його. психологічно, іноді соціально, а іноді біологічно, щоб оцінити його крими-

нальну серйозність і застосувати відповідні заходи для запобігання його повернення до злочину. Знову ж таки, алгоритми, які є основою ШІ, виконують завдання точніше, швидше та дешевше [1, с. 352–353]. Однак новизна цього способу додала певної неоднозначності у визначенні його правової природи та законності.

Багато досліджень, включаючи роботи Еззеддін Ю., Баерл П. та Гібсон Г. дотримуються спільного напрямку використання поліцією можливостей ШІ цілей безпеки. Однак громадяни часто усвідомлюють і обережно ставляться до передових поліцейських можливостей, які можуть негативно вплинути на сприйняття легітимності поліцейських зусиль і поліції загалом [2]. У цьому дослідженні досліджуються суб'єктивні погляди громадян на використання ШІ поліцією, включаючи суперечності між безпекою, конфіденційністю та опором.

Сачуліді А. приділяє увагу інструментам і технологіям, керованим ШІ, які використовуються на стадіях попереднього розслідування чи в рамках кримінального провадження, щоб декодувати людську поведінку та полегшити прийняття рішень щодо того, кого розслідувати, заарештувати, переслідувати та, зрештою, покарати. Насамперед підкреслює існування постійної дилеми між метою підвищення оперативної ефективності поліції та судових органів та метою захисту основних прав постраждалих осіб [3]. Крім того, наводяться аргументи на користь перегляду сфери захисту ключових фундаментальних прав, враховуючи, серед іншого, нові виміри, яких набула підозра.

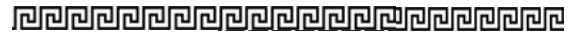
Трифонов Р., Наків О., Младенов В. спрямовують дослідження на застосування інтелектуальних методів для підвищення безпеки в комп'ютерних мережах. Аналіз здійсненості різних методів ШІ показав, що метод, який однаково ефективний на всіх етапах кіберінтелекту, не може бути

ідентифікований [4]. У той час як для тактичної розвідки про кіберзагрози було вибрано та експериментовано багатоагентну систему, повторювані нейронні мережі пропонуються для потреб оперативної розвідки про кіберзагрози.

Табі К., Хевадж К., Бакш С. та Укванду Е. досліджують підходи, натхненні ШІ, які використовує поліція для захисту дітей в Інтернеті. Розглянуті підходи є успішними в більшості ситуацій, але мають свої недоліки. Таким чином, усі зацікавлені сторони в сфері захисту дітей потребують такого розгляду [5]. Крім цього, автори розглядають одностороннє використання ШІ для прогнозування та виявлення зловживань в Інтернеті на відміну від особистого розслідування та втручання.

У дослідженні Отман, М., Аль Хаммаді М. розглядається ШІ як один із найважливіших результатів сучасної технологічної революції, оскільки він має багаторазове застосування в усіх сферах безпеки, економіки, військових і цивільних справ. Згідно з літературою, дослідження нехтують оглядовими дослідженнями щодо розкриття злочинів у сфері безпеки. Тим не менш, ШІ дозволяє поліцейським службам ефективно використовувати ресурси та досягати соціальної безпеки та швидкості розкриття злочинів в ОАЕ [6]. Крім того, синтез дослідницьких проблем, методів дослідження та висновків досліджених досліджень допоможе вченим у продовженні їхніх майбутніх досліджень.

Ісмаїл Дж., Мухаммад М., Мосалі Н. представлено дослідження рейтингу 27 виявлених факторів, пов'язаних з інноваціями, які впливають на представлено дослідження рейтингу 27 виявлених факторів, пов'язаних з інноваціями, які впливають на продуктивність ШІ в ОАЕ. Зазначені фактори були згруповані в чотири групи, а саме інновації процесу; управлінські можливості; особистий досвід та організаційна структура.

Дослідження також виявило, що два фактори, якими є управлінські можливості та ШІ, сильно впливають на ефективність організації, тоді як інші три фактори, які обробляють інновації, особистий досвід і організаційну структуру, помірно впливають на ефективність організації в ОАЕ [7, с. 159–160]. Результати цього дослідження дозволяють краще зрозуміти фактори, пов'язані з інноваціями, і те, як вони впливають на загальну продуктивність ШІ в ОАЕ.

Беккер С., Хойшкель М., Ріхтер С. та Лабудде Д. дійшли спільного висновку, що під час судового переслідування основною метою є довести кримінальні правопорушення правильно винному, щоб засудити його на законну силу. Однак насправді цього може бути важко досягти [8, с. 178]. Зважаючи на місце скоєння злочину, можна припустити, що наявні достатні записи з камер відеоспостереження, які зафіксували злочинця на місці злочину. Традиційні підходи та методи дослідження, такі як розпізнавання обличчя та аналіз ходи, швидко досягають своїх меж.

Ганс-Комб, К. зосереджується на дослідженні використання ШІ у сфері права. Автор вважає, що робота слідчих і суддів може бути полегшена за допомогою цих інструментів, зокрема щодо пошуку доказів під час слідчого процесу або підготовки правових висновків, панорама поточного використання далеко не райдужна, оскільки вона часто суперечить реальності польового використання та викликає серйозні питання щодо прав людини. Однак зазначені елементи погано розуміються юридичним світом і можуть призвести до неправильного використання [9]. Тому, виникає потреба визначити як користувачів штучного інтелекту в галузі права, так і способи його використання, а також потреба в прозорості, правила та контури якої ще належить встановити.

Результати. Розповсюджене використання технологій ШІ свідчить про його важливість у вирішенні повсякденних завдань і проблем у різних сферах повсякденного життя. Розбіжності поглядів у тлумаченні визначення «штучний інтелект», відсутність належного правового регулювання у галузі кібербезпеки, а також недостатній рівень інформаційної освіченості користувачів цифрових пристроїв призводить до збільшення кібератак та витоку персональних даних. Зазначене свідчить про необхідність впровадження новітніх підходів щодо використання зазначеної технології та створення ефективних правових механізмів для захисту інформації. Таким чином, використання технологій ШІ повинно стати потужним інструментом у руках правоохоронних органів для протидії злочинності.

Термін «штучний інтелект» є новим для українського законодавства і наразі відсутнє чітке визначення його правового регулювання. Впровадження інформаційних технологій, у тому числі технологій ШІ, є важливим елементом розвитку соціально-економічної, науково-технічної, оборонної, правової та інших видів діяльності у сферах, що мають загальнодержавне значення. Відсутність концептуальних засад державної політики у сфері ШІ унеможливорює створення та розвиток конкурентного середовища у зазначених сферах.

Технології ШІ дозволяють ефективно вирішувати різноманітні завдання у різних сферах життєдіяльності. Наприклад, ШІ широко використовують у сфері освіти, економіки, медичного обслуговування, охорони навколишнього середовища, державного управління та правозастосовної діяльності.

Слід зазначити, що існує різні погляди на тлумачення поняття «штучний інтелект». Визначення «штучний інтелект» є багатограним і використовується як наратив, за допомогою якого описуються інте-

лектуальні можливості комп'ютерів під час прийняття ними рішень [10, с. 17]. Тобто, це програма, яка обробляє дані та вирішує завдання, подібно до людського розуміння. Оскільки ШІ аналогічний комп'ютерним програмам, його можна регулювати, подібно до захисту літературних творів українським законодавством.

ШІ (англ. Artificial Intelligence, або AI) – це набір технологій та методів, що здатні аналізувати дані, робити прогнози і виконувати завдання, які зазвичай вимагають людського розуму, такі як розпізнавання образів, прийняття рішень та взаємодія і з людьми [11, с. 194]. Зазначене тлумачення визначає ШІ, як потужний інструмент, спроможний виконувати завдання, які раніше виконувалися виключно за допомогою людських можливостей. Сьогодні, поширене використання ШІ призводить до масової автоматизації робочих місць, що призводить до великих соціальних викликів, а саме втрати цінності людської праці.

Наприклад Кривіцькій Ю. В. займається вивченням розумної поведінки (у людей, тварин і машин) та намагається знайти способи моделювання подібної поведінки в будь-якому типі штучно створеного механізму. Треба зазначити, що заміщення людей розумом ШІ може призвести до серйозних проблем та глобальних наслідків [12, с. 123]. Тому, дотримання балансу між автоматизацією та збереженням соціальної стабільності є ключовим завданням в управлінні еволюційними змінами.

Наприклад, на думку Великанова М. М. у широкому розумінні поняття «штучний інтелект» необхідно розуміти як інноваційний напрямок розвитку науки й техніки, спрямований на створення інтелектуальних машин та сучасних інноваційних комп'ютерних програм [13, с. 187]. Проте у статті не розглядаються аспекти створення систем ШІ, здатних до самонавчання та адаптації їх до нових умов.

На нашу думку, слід зосередитися на етичних аспектах розвитку ШІ та забезпечити прозорість і відповідальність щодо його використання. Важливо також розглянути можливості для ширшої співпраці між галузями та розвитку нормативно-правової бази для забезпечення збалансованого та ефективного впровадження цієї технології.

На законодавчому рівні під ШІ вважається організована сукупність інформаційних технологій, із застосуванням якої можливо виконувати складні комплексні завдання шляхом використання системи наукових методів досліджень і алгоритмів обробки інформації, отриманої або самостійно створеної під час роботи, а також створювати та використовувати власні бази знань, моделі прийняття рішень, алгоритми роботи з інформацією та визначати способи досягнення поставлених завдань [14].

Розбіжності поглядів у тлумаченні визначення «штучний інтелект» та відсутність належного правового регулювання у галузі кібербезпеки призводить до використання технології, як інструменту кіберзлочинності. Насьогодні, поширеним негативним явищем є використання ШІ, як інструменту кіберзлочинності, за допомогою якого синтетично створюються голоси, фото та відео матеріали персонажів, яких не існує у реальному світі.

Юртаєва К. В. стверджує, що використання технології ШІ дозволяє здійснювати обґрунтовані передбачення стосовно часових, регіональних та якісних показників злочинності, і такі передбачення можуть сприяти оптимальному використанню ресурсів правоохоронних органів для виконання їхніх поліцейських функцій [15, с. 101].

Однак, на нашу думку, ШІ необхідно розуміти, як галузь науки й техніки, метою якої є створення комп'ютерних систем і програм, здатних аналізувати та обробляти дані, робити висновки, виконувати

завдання в автоматизованому режимі, взаємодіяти з навколишнім середовищем у спосіб, подібний людському розуму.

В рамках кримінального аналізу ШІ використовується для здійснення пошуку, збору та аналізу даних, виявлення кримінальних правопорушників у режимі реального часу та ідентифікації потенційних жертв злочинів.

У сфері кібербезпеки технологія ШІ використовується для виявлення, запобігання та нейтралізації інформаційних загроз, створення національних інформаційних систем і продуктів щодо захисту інформаційно-комунікаційних та автоматизованих систем.

Крім цього, технології ШІ використовуються й правоохоронними органами у протидії злочинності. В області криміналістики, інструменти ШІ активно використовуються з метою генерації та видачі експертних оцінок у межах судової експертизи, здійснення практики судової експертизи та ДНК-аналізу.

Так, ми погоджуємось з думкою Шепітька В.Ю. про те, що застосування новітніх досягнень науки й техніки у сфері інформаційних, телекомунікаційних, комп'ютерних, цифрових та інших технологій, ШІ в протидії злочинності, зокрема, під час здійснення судової експертизи й досудового розслідування може значно покращити аналіз великої кількості інформації правоохоронним органам, включаючи фото-, відео-, аудіо- та текстові дані [16, с. 33]. Треба зазначити, що за допомогою технології ШІ можливо автоматизувати процес обробки значної кількості інформації. Наприклад, ідентифікувати схожі правопорушення на основі їхніх характеристик, розпізнати обличчя та відбитки пальців правопорушників, у тому числі виявлення підозрюваних осіб в місцях масового скупчення людей.

Наприклад, технологія сканування відбитків пальців використовується для ідентифікації особи цифрових пристроях, Face ID розпізнає обличчя

під час входу до акаунту або приміщення, чат-боти й голосові помічники, такі як ChatGPT, Siri та Google Assistant, використовуються для спілкування з користувачами і виконання невідкладних завдань, система «Smart house» автоматизоване управління різними пристроями в будинку, для полегшення повсякденного життя мешканців, автопілоти виконують самостійне керування транспортними засобами без активної участі водіїв.

Отже, підтримуємо погляд Юхна О. О., що криміналістика має працювати на прогнозування та запобігання можливим злочинам у найближчому майбутньому [17, с. 52], включаючи вивчення та вирішення питань щодо запобігання злочинам в галузі телекомунікацій, інформаційних технологій, комп'ютерних, цифрових технологій, ШІ та інших сучасних наукових та технічних досягнень.

Насьогодні, органи правопорядку країн Європейського Союзу активно впроваджують організаційні та правові заходи з метою запобігання та протидії правопорушенням у галузі сучасних технологій та інформаційних систем [18].

Разом з тим, ШІ правоохоронними органами використовується для:

- виявлення та фіксації фактів, що містять ознаки кримінального злочину, включаючи, виявлення порушень природоохоронного характеру, таких як браконьєрство, незаконний видобуток корисних копалин та незаконна порубка лісу;

- ідентифікація осіб та власників транспортних засобів у разі вчинення ними правопорушення на дорогах;

- проведення повітряних розвідок, шляхом використання безпілотників, в бойових ситуаціях підрозділами особливого призначення;

- здійснення пошуку людей, які загубилися в лісі або у горах.

У всесвітній практиці правоохоронці вже протягом тривалого часу використовують програмні комплекси, що автоматично розпізнають обличчя

на основі інформації з систем відеоспостереження та бази даних, забезпечуючи високу точність завдяки застосуванню технологій ідентифікації за біометричними характеристиками обличчя. Системи автоматичної фіксації, обладнані можливістю фотота відеозапису у реальному часі, використовуються для реєстрації правопорушень у сфері безпеки дорожнього руху [19, с. 15–16].

Варто зазначити, що ШІ активно використовується у процесі розробки автоматизованих систем, баз даних, алгоритмів для виявлення кримінальних правопорушників «по гарячих слідах», прогнозування кримінальних правопорушень та ідентифікації потенційних жертв злочинів, та в інших напрямках роботи правоохоронних органів.

Використання ШІ має як позитивні можливості, так і потенційні загрози, зокрема в сфері кримінальної активності та порушення прав і свобод громадян.

Досягнення у розвитку ШІ можуть використовуватися для вчинення злочинів, зокрема в галузі інформаційних відносин, і можуть також представляти безпосередню загрозу правам та законним інтересам людини, суспільства і держави.

На думку Радутного О. Є. потенційні загрози та занепокоєння дослідників можна описати наступним чином:

- 1) через здатність до саморозвитку, ШІ може перетворитися на суперінтелект;
- 2) у суперінтелекта можуть виникнути власні потреби та цілі, які можуть бути менш спільними з людськими;
- 3) суперінтелект може намагатися використовувати людей проти їх волі, наприклад, для отримання ресурсів;
- 4) суперінтелект може прагнути залишитися єдиним інтелектом в світі;
- 5) людина, розглядаючись як система атомів, може викликати інтерес суперінтелекта як ресурс;

6) суспільство ще не готове зустріти суперінтелект, і це питання може залишатися актуальним протягом багатьох років;

7) людство має навчитися ефективно контролювати розвиток ШІ [20, с. 127–128].

Технології ШІ дозволяють ефективно вирішувати різноманітні завдання у правоохоронній сфері. Однак використання технологій ШІ правоохоронними органами у протидії злочинності потребує відповідного правового регулювання.

З урахуванням викладеного, пропонуємо наступні напрями реформування правового регулювання використання ШІ наступним чином:

– розглядати ШІ як можливого суб'єкта та об'єкта в рамках правових відносин;

– розглядати ШІ як незалежного учасника правових відносин, який здатний аналізувати і оцінювати важливість своїх дій та вчинки інших осіб;

У зв'язку із цим, виникає необхідність упровадження чіткого регуляторного механізму для ШІ у нових сферах та вирішення проблем, пов'язаних із його використанням в рамках правового поля.

Висновки. Впровадження інформаційних технологій, у тому числі технологій ШІ, є важливим елементом розвитку соціально-економічної, науково-технічної, оборонної, правової та інших видів діяльності у сферах, що мають загальнодержавне значення. В Україні відсутність концептуальних засад державної політики у сфері ШІ унеможливорює створення та розвиток конкурентного середовища у зазначених сферах. Результати поставлених завдань свідчать про те, що є розбіжності поглядів тлумачення визначення «штучний інтелект» та відсутність належного правового регулювання у галузі кібербезпеки, які призводить до використання технології, як інструменту кіберзлочинності, що є основною загрозою інформаційної безпеки.

Термін «штучний інтелект» є новим для українського законодавства і наразі відсутнє чітке визначення його правового регулювання. Зазначене свідчить про необхідність впровадження новітніх підходів щодо використання зазначеної технології та створення ефективних правових механізмів для захисту інформації.

Отже, «штучний інтелект» необхідно розуміти, як галузь науки й техніки, метою якої є створення комп'ютерних систем і програм, здатних аналізувати та обробляти дані, робити висновки, виконувати завдання в автоматизованому режимі, взаємодіяти з навколишнім середовищем у спосіб, подібний людському розуму. Таким чином, використання технологій ШІ повинно стати потужним інструментом у руках правоохоронних органів для протидії злочинності.

Крім цього, вважаємо, що з метою вирішення зазначеної проблематики необхідно систематизувати існуючі підходи щодо можливостей використання технологій штучного інтелекту правоохоронними органами, акцентуючи увагу на міжнародному досвіді протидії злочинності. Зазначене дозволить забезпечити належний контроль та захист в контексті використання ШІ правоохоронними органами у ході проведення судово-експертної діяльності та досудового розслідування.

Таким чином, зосередження уваги на використанні правоохоронним органам ШІ допоможе безпечно та ефективно протидіяти злочинності, а також перейти до нового етапу розвитку стійкого цифрового майбутнього.

Актуальність статті обумовлена необхідністю здійснення порівняльно-правового дослідження питань, пов'язаного із використанням штучного інтелекту правоохоронними органами у протидії злочинності в Україні та різних країнах світу. Метою статті є розширення теоретичних знань

та систематизація існуючих підходів щодо можливостей використання технологій штучного інтелекту правоохоронними органами, акцентуючи увагу на міжнародному досвіді протидії злочинності. Проаналізовано потенційні переваги та виклики, пов'язані з використанням штучного інтелекту правоохоронними органами у протидії злочинності. Досліджено зарубіжний досвід використання штучного інтелекту у ході проведення судово-експертної діяльності та досудового розслідування. Сформовано авторські пропозиції закріплення концептуальних положень механізму використання штучного інтелекту на науковому та законодавчих рівнях. У даній роботі використано різноманітні методи наукового дослідження, включаючи термінологічний аналіз, системно-структурний підхід, формально-логічне мислення та компаративістський аналіз. У статті наголошено, що з юридичної перспективи штучний інтелект слід розуміти, як галузь науки й техніки, метою якої є створення комп'ютерних систем і програм, здатних аналізувати та обробляти дані, робити висновки, виконувати завдання в автоматизованому режимі, взаємодіяти з навколишнім середовищем у спосіб, подібний людському розуму. Результати дослідження свідчать про необхідність визначення правових засад механізму використання штучного інтелекту у протидії злочинності, враховуючи практику правоохоронних органів країн Європейського Союзу. Зроблено висновки, що використання штучного інтелекту у протидії злочинності сприятиме правоохоронним органам ефективніше прогнозувати, розкривати та розслідувати злочини. Викладені у статті позиції допоможуть швидше розвиватися сучасним технологіям, знайти нові

ефективні рішення щодо гарантування захисту основних прав й свобод громадян та дозволять адаптувати українське законодавство під міжнародні стандарти.

Ключові слова: інформаційна безпека, кримінальний аналіз, правоохоронні органи, протидія злочинності, сучасні технології, штучний інтелект.

Yarovyi K. Artificial intelligence as a tool for crime prevention

The relevance of the article is determined by the need for a comparative legal study of issues related to the use of artificial intelligence by law enforcement agencies in crime prevention in Ukraine and various countries worldwide. The purpose of the article is to expand theoretical knowledge and systematize existing approaches to the possibilities of using artificial intelligence technologies by law enforcement agencies, with a focus on international experience in combating crime. Potential benefits and challenges associated with the use of artificial intelligence by law enforcement agencies in crime prevention are analysed. The foreign experience of using artificial intelligence in forensic activities and pre-trial investigations is examined. The author has formulated proposals for the consolidation of conceptual provisions regarding the mechanism of artificial intelligence utilization at both scientific and legislative levels. Various research methods, including terminological analysis, systemic-structural approach, formal-logical thinking, and comparative analysis, are employed in this work. The article emphasizes that from a legal perspective, artificial intelligence (AI) should be understood as a branch of science and technology whose purpose is to create computer systems and programs capable of analysing and processing data, drawing conclusions, performing tasks in an automated mode,

and interacting with the surrounding environment in a manner similar to human intelligence. The research results emphasize the necessity of defining the legal principles of the mechanism for using artificial intelligence in crime prevention, taking into account the practices of law enforcement agencies in European Union countries. The conclusion is drawn that the use of artificial intelligence in crime prevention will enable law enforcement agencies to more effectively predict, disclose, and investigate crimes. The positions outlined in the article will contribute to the rapid development of modern technologies, find new effective solutions to ensure the protection of citizens' fundamental rights and freedoms, and enable the adaptation of Ukrainian legislation to international standards.

Key words: information security, criminal analysis, law enforcement agencies, crime prevention, technologies, artificial intelligence.

Література

1. Ельшериф М. Правова природа та законність передбачення злочинів за допомогою штучного інтелекту. Арабський журнал судових наук і судової медицини, 3 (2), 2021. С. 341–359. DOI: 10.26735/NGSO4969.
2. Еззеддін Ю., Баєрл П. та Гібсон Г. Безпека, конфіденційність або те й інше: оцінка поглядів громадян щодо використання поліцією штучного інтелекту. Поліція та суспільство. 2023. DOI: 10.1080/10439463.2023.2211813.
3. Сачуліду А. Вихід за рамки «звичайних підозрюваних»: вважатися невинними в еру алгоритмів, великих даних і штучного інтелекту. Штучний інтелект і право. 2023. DOI: 10.1007/s10506-023-09347-w.
4. Трифонов Р., Наков О., Младенов В. Штучний інтелект у розвідці кіберзагроз. Міжнародна конференція з інтелектуальних та інноваційних обчислювальних програм. 2019. DOI: 10.1109/ICONIC.2018.8601235.
5. Табі К., Хевадж К., Баки С. та Укванду Е. Сучасні проблеми захисту

дітей: використання поліцією штучного інтелекту для захисту дітей в Інтернеті у Великобританії. 2023. DOI: 10.1007/978-3-031-09691-4_5.

6. Отман, М., Аль Хаммаді М. Використання штучного інтелекту в боротьбі зі злочинністю в ОАЕ: Критичний огляд. 2023. DOI: 10.1007/978-3-031-17746-0_29.

7. Ісмаїл Дж., Мухаммад М., Мосалі Н. Рейтинг пов'язаних з інноваціями факторів, що впливають на продуктивність штучного інтелекту. Міжнародний журнал інженерії та технологій сталого будівництва, 13 (4), 2022. С. 154–164. DOI: 10.30880/ijscet.2022.13.04.013.

8. Беккер С., Хойшкель М., Ріхтер С. та Лабудде Д. Штучний інтелект для комп'ютерного криміналістичного аналізу осіб, 36 (2), 2022. С. 171–180. DOI: 10.1007/s13218-022-00761-x.

9. Ганс-Комб, К. Автоматизоване правосуддя: проблеми, переваги та ризики використання штучного інтелекту та його алгоритмів для доступу до правосуддя та правоохоронних органів. 2022. DOI: 10.1007/978-3-031-15746-2_14.

10. Сидорчук Ю.М. Філософсько-правові проблеми використання штучного інтелекту. Право і суспільство. 2017. № 3. Частина 2. С. 16–19. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2017/3_2017/part_2/6.pdf.

11. Карпенко, Ю.В. Етичні принципи застосування штучного інтелекту в державному управлінні. Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. 2019. № 4. С. 93–97.

12. Кривіцький Ю.В. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ: науковий журнал. Київ: Національна академія внутрішніх справ, 2021. № 2 (119). 144 с.

13. Великанова М.М. Штучний інтелект: правові проблеми та ризики. Вісник Національної академії правових наук України. 2020. Вип. 27. № 4. С. 185–198. DOI: 10.37635/jnalsu.27(4).2020.185-198.

14. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні: розпоря-

дження Кабінету Міністрів України від 02.12.2020 № 1556-р // Кабінет Міністрів України: офіц. сайт. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npras/pro-shvalennya-konceptsiyi-rozvitku-shtuchnogo-intelektu-v-ukrayini-s21220> (дата звернення: 16.04.2024).

15. Юртаєва К.В. Використання технологій штучного інтелекту в реалізації стратегій «Predictive Policing»: можливості, проблеми та перспективи для України. Використання технологій штучного інтелекту в протидії злочинності: матеріали науково-практичного онлайн-семінару (м. Харків, 5 листопада 2020 р.). Харків: Право, 2020. С. 99–104.

16. Шенітько В.Ю. Роль професора М. В. Салтевського у формуванні методологічних засад криміналістики. Актуальні питання судової експертизи та криміналістики: збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 7–8 листопада 2017 р.). Харків, 2017. С. 32–35.

17. Юхно О.О. Генезис та проблемні питання використання сучасних технологій та штучного інтелекту в криміналістиці, експертній діяльності та досудовому слідстві. Теорія і практика судової експертизи та криміналістики. Випуск 3 (25). С. 40–59. DOI: 10.32353/khrije.3.2021.04.

18. Конвенція про кіберзлочинність, яку Україною ратифіковано 07.09.2005. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575#Text.

19. Князев С.М. Правове регулювання використання досягнень сучасної науки і техніки при розкритті злочинів / С. М. Князев, М. Л. Грибов. Використання можливостей штучного інтелекту у кримінальному провадженні: матеріали міжвідомчого науково-практичного круглого столу (м. Київ, 25 лютого 2021 р.). Київ: Національна академія внутрішніх справ, 2021. С. 14–17.

20. Радутний О.Є. Кримінальна відповідальність штучного інтелекту. Інформація і право. 2017 рік. № 2 (21). С. 124–132.

ТРИБУНА МОЛОДОГО ВЧЕНОГО

УДК 346.3

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v2.2024.10>

А. Кравчук,

аспірант

Інституту економіко-правових досліджень
імені В. К. Макутова Національної академії наук України

НАУКОВІ НАПРЯМИ ДОСЛІДЖЕННЯ УЧАСТІ КАБІНЕТУ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ У ГОСПОДАРЬКОМУ ПРОЦЕСІ

Постановка проблеми. Сучасний розвиток господарсько-правових досліджень охоплює значний спектр правового становища суб'єктів суспільних відносин, що здійснюють безпосередній вплив на економіку держави. Одним з таких суб'єктів є Кабінет Міністрів України, який у статусі вищого органу виконавчої влади формує напрями виконання законодавства України, у тому числі і у господарській сфері. Водночас діяльність Уряду спрямована також і на реалізацію політики у сфері захисту інтересів держави у господарсько-правових відносинах, коли держава виступає головним розпорядником величезного комплексу майна, безпосереднє використання якого здійснюється величезною кількістю суб'єктів господарювання як колективної, так і індивідуальної форми власності. Захист інтересів держави Урядом у сфері господарювання здійснюється на підставі спеціальних господарсько-правових властивостей даного державного органу. Водночас осмислення зазначеної проблематики серед українських і зарубіжних дослідників демонструє наявність значної кількості дискусійних аспектів, загалом, наявний науковий доробок засвідчує актуальність системати-

зації та аналізу з метою формування комплексного розуміння стану наукової розробки досліджуваної проблеми.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Останні дослідження концептуалізації участі Кабінету Міністрів України у господарському процесі представлені у роботах Я. Буряка, С. Грудницької, О. Драган, В. Коверзинева, І. Орлової, В. Парасюка, В. Січевлюка, О. Швердіної, Я. Хиль тощо. У напрацюваннях вказаних вчених досліджено підходи науковців різних періодів щодо розуміння участі органів державної влади і місцевого самоврядування у господарському процесі, осмислено обсяг повноважень та специфіку процесуальних статусів. Водночас у доступній автору науковій літературі не здійснено комплексного аналізу наукових підходів щодо участі у господарському процесі саме Кабінету Міністрів України з притаманними йому специфічними процесуальними характеристиками.

Метою статті є дослідження наукових підходів до вивчення проблем участі у господарському процесі Кабінету Міністрів України. Завданням даної наукової розвідки є характеристика наукових течій у дослідженні вчених щодо визначеної проблематики.

Виклад основного матеріалу.

Ідея поєднання приватно-правового та публічно-правового регулювання, в тому числі стосовно категорії правосуб'єктності органів державної влади у господарському процесі, почала розроблятися ще в радянській науці господарського права в 1920-ті–1930-ті роки. Зокрема, проводилася ідея правосуб'єктності органів державної влади. У 1940-ті роки була обґрунтована теорія оперативного управління, в рамках якої отримала визнання правосуб'єктність державних органів як господарських органів держави. Завдяки цьому були створені можливості гнучкого підходу до визначення обсягу суб'єктивних прав Уряду та його структур залежно від волі їх засновника (держави). Це дозволяло господарникам радянського періоду боротися за розширення господарської самостійності і прав органів державної влади у господарському процесі, домагаючись певних успіхів, вельми істотних в окремі періоди. У подальшому після переходу до ринку в тих умовах розгорнулися деструктивні процеси в результаті надмірної децентралізації, тому наука господарського права стала відстоювати необхідне і достатнє збагачення господарської правосуб'єктності органів державної влади публічно-правовими компонентами [1].

На сучасному етапі розвитку дослідницьких підходів до осмислення правосуб'єктності вищого органу виконавчої влади – Кабінету Міністрів України у господарському процесі фокус переважної більшості досліджень зміщений на користь висвітлення ознак Уряду як специфічного суб'єкту господарського права, наділеного відповідною галузеву правосуб'єктністю як одним із своїх атрибутів; спрямовані такі дослідження на ґрунтовний аналіз господарської компетенції цього ключового оператора публічної влади [2; 3].

Сучасні дослідження засвідчують, що предметом спеціалізованих науко-

вих пошуків галузевого рівня найчастіше є окрема абстрактна правосуб'єктність фізичної чи юридичної особи, позбавлена зв'язків із більш складними виявами цього правового явища. Зокрема, в доктрині господарського права доволі детально розроблені питання господарської компетенції органів місцевого самоврядування та державних органів. А інтегральна проекція, якою фіксувався б системний план складної правосуб'єктності Уряду як учасника відносин у сфері господарювання, в науці господарського права досліджена мало. Найбільш проблемною зоною, на погляд В. А. Січевлюка, є функціонування господарської деліктоздатності Кабміну – основного оператора публічної влади та публічної власності в Україні. У національному законодавстві питання реалізації господарської деліктоздатності Уряду і держави загалом з формальної сторони окреслені достатньо повно, однак реальне її функціонування (зі сторони покладання господарської відповідальності на державні органи і, таким чином, на державу загалом) в Україні забезпечується неналежно. О. Шeverдіна констатує, що проблема ствердження держави як деліктоздатного суб'єкта права відзначена в господарській доктрині [4]. Також вона продуктивно проаналізована в теорії права – як така, що, на погляд В. Щербини, властива взаємодії держави та особи загалом [5, с. 76], а її невіршення поряд з іншими наслідками, як слушно зазначають дослідники, провокує кризу легітимності влади [3, с. 19].

Представники науки господарського права, зокрема В. К. Мамутов, зазначають: «Особливими суб'єктами господарських відносин є держава та територіальні господарські системи – адміністративно-територіальні одиниці, від імені яких у якості безпосередніх учасників господарських правовідносин виступають їх органи». На підставі аналізу існуючих уявлень про державу як правового суб'єкта

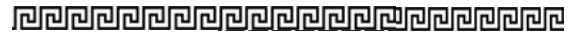
можна констатувати, що найбільш поширеними в науці є підходи, згідно з якими державу розглядають або як юридичну особу, або як особливий суб'єкт. Оскільки у вітчизняній юриспруденції юридичну особу сприймають цілком конкретно, а саме це поняття має цивільно-правові витоки, не слід включати в цю й без того надзвичайно об'ємну категорію ще й поняття «держава» [6].

Водночас, на наш погляд, таке твердження щодо держави як суб'єкта, потребує розмежування у контексті господарсько-правової суб'єктності окремих органів державної влади. На погляд дослідників, органи державної влади також в абсолютній більшості випадків мають статус осіб. Президент України є службовою особою, компетенція якої окреслена в розділі V Конституції України. Апарат Верховної Ради України, секретаріат Кабінету Міністрів України, міністерства та інші відомства законодавством України наділені статусом юридичних осіб публічного права. Однак відзначимо, що вищі колективні органи державної влади (Верховна Рада України та Кабінет Міністрів України) статусу юридичних осіб не мають [3, с. 16].

Вважаємо за потрібне підтримати твердження дослідників про те, що Кабінет Міністрів України, як вищий державний орган є специфічним суб'єктом господарського права. Такий орган характеризується деякими особливостями з погляду ознак суб'єктів господарського права. Так, зокрема, В. К. Мамутов та Г. Л. Знаменський зазначали, що, маючи майнову відокремленість, господарську компетенцію та самостійну майнову відповідальність, держава та її вищі органи водночас для участі в процесах господарювання не потребують спеціальної легітимації як суб'єкт господарювання, набуття якої-небудь особливої організаційно-правової форми, оскільки її статус уже закріплений чинним законодавством. Особливостями такого спеціального суб'єкта господарського

процесу також є: 1) в її компетенції переважає керівництво господарською діяльністю; 2) держава не потребує легітимації подібно до інших суб'єктів; 3) керівництво економікою здійснюється за допомогою актів юридичної сили", які видає Уряд та інші вищі органи влади [6].

Існує твердження вчених про те, що окрім господарської правосуб'єктності і господарської компетенції, Кабінет Міністрів України також наділений господарською деліктоздатністю. Так, Уряд є деліктоздатним в господарсько-правовому сенсі, оскільки на ньому лежить відповідальність за наслідки здійснення наданих йому народом суверенних повноважень, включаючи повноваження у сфері господарювання. Згідно зі ст. 56 Конституції України кожен має право на відшкодування за рахунок держави матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів вищої державної влади, їх посадових і службових осіб під час здійснення ними своїх повноважень. У галузі речових господарських правовідносин Кабмін наділено господарською деліктоздатністю речового змісту тією мірою, якою він здійснює відповідне володіння, користування та розпорядження об'єктами державної власності. Дослідники відзначають, що якщо правопорушення має наслідком майнові втрати потерпілого суб'єкта, то обов'язок стосовно відшкодування шкоди, спричиненої діями чи бездіяльністю Уряду, покладається на державу. Зокрема, згідно зі ст. 3 Закону України «Про гарантії держави щодо виконання судових рішень» виконання рішень суду про стягнення коштів, боржником за якими є державний орган, здійснюється Державною казначейською службою України в межах відповідних бюджетних призначень шляхом списання коштів із рахунків такого державного органу, а в разі відсутності в зазначеного державного органу відповідних призна-

чень – за рахунок коштів, передбачених за бюджетною програмою для забезпечення виконання рішень суду. Із метою компенсації збитків, завданих державному бюджету, держава Україна наділена правом зворотної вимоги (регресу) до винної службової особи в розмірі виплаченого відшкодування [3, с. 18–19].

Дослідники виділяють господарську правосуб'єктність Уряду у двох напрямках: безпосередньому та опосередкованому. Безпосередня участь – це діяльність Уряду, коли відповідно до ст. 4 Закону України «Про управління об'єктами державної власності» від 21.09.2006 р. № 185-V суб'єктами управління об'єктами державної власності виступає Кабінет Міністрів України, а опосередковано участь Уряду в господарській діяльності передбачає визначене коло суб'єктів, що можуть виступати від імені Кабміну. До таких утворень відносять центральні органи державної влади та державні підприємства, що утворені Урядом. Глава 8 ГК України визначає особливості правової діяльності державних унітарних та комунальних підприємств. У ст. 73 ГК України визначаються особливості поняття державного унітарного підприємства [7, с. 99].

У цьому контексті І. М. Орлова слушно наголошує, що особиста участь держави у внутрішньому господарському обороті здійснюється шляхом вступу в цей оборот органів вищих державної влади, що діють при цьому не як відокремлені юридичні особи, а як особливі представники держави. Цілком можливо, що держава буде представлена органом, який є водночас і юридичною особою. Однак остання якість не має значення для цих відносин, оскільки такий орган представляє державу загалом і зобов'язує саме її. Головне, що зазначений орган діє від імені держави у межах компетенції, встановленої актами, які визначають статус цих органів [8, с. 70].

Водночас опосередкована участь Кабінету Міністрів України, за твердженням Я. Буряка, здійснюється не тільки у господарському обороті, але має свою специфіку у господарському процесі. Зокрема, представництво у суді інтересів держави в особі Кабінету Міністрів України та Національного банку України може здійснюватися прокурором Генеральної прокуратури України або регіональної прокуратури виключно за письмовою вказівкою чи наказом Генерального прокурора або його першого заступника чи заступника відповідно до компетенції. Вказаний дослідник звертає увагу на той факт, що ст. 2 Господарського процесуального кодексу України передбачає, що прокурор, який звертається до господарського суду в інтересах держави, у позовній заяві самостійно визначає, у чому полягає порушення інтересів держави, та обґрунтовує необхідність їх захисту, а також вказує орган, уповноважений державою здійснювати відповідні функції у спірних відносинах [9, с. 380].

Потрібно зазначити, що дослідники виокремлюють специфіку опосередкованої участі Кабінету Міністрів України у господарському процесі за посередництвом прокурора виключно із апеляцією до представництва інтересів Уряду, відсутність якої може бути відмовою у задоволенні позову Уряду. Наприклад, рішенням господарського суду Львівської області від 19.04.2016 у справі № 5015/2804/12 відмовлено в задоволенні позову Першого заступника військового прокурора Західного регіону України в інтересах держави Кабінету Міністрів України в особі його органу, уповноваженого здійснювати відповідні функції у спірних відносинах позивача щодо господарських питань взаємодії із обласною державною адміністрацією. Однією з підстав для відмови в задоволенні позову слугувало те, що позов не був заявлений в інтересах Кабінету Міністрів України. І навпаки – першим

заступником прокурора Київської області в інтересах держави в особі Кабінету Міністрів України та Державного підприємства «Бориспільське лісове господарство» був заявлений позов до Київської обласної державної адміністрації, приватних підприємств про визнання недійсними розпоряджень, договорів оренди та витребування земельних ділянок [10, с. 28]. Варто також зазначити, що такі підходи вчених підтверджує і судова практика Великої Палати Верховного Суду, яка у своїх постановках засвідчує системну опосередкованість такої участі держави у господарському процесі посередництвом прокурора. Прикладом, постанова № 912/2385/18 від 26.05.2020 р. [11] демонструє участь прокурора у здійсненні представництва в суді законних інтересів держави у разі порушення або загрози порушення інтересів держави, яка виникла у наслідок господарських правовідносин державних органів із комерційними підприємствами щодо закупівель природного газу.

Отже, господарсько-процесуальна участь Кабінету Міністрів України у дослідженнях вчених характеризується наявністю опосередкованого предствництва. Наприклад, Г. Васильєв зазначає, що участь прокурора в господарському процесі в інтересах Кабміну пов'язана «... із зміцненням правопорядку, захисту державних і суспільних інтересів, із забезпеченням прав суб'єктів господарювання, а також важливістю справи» [12, с. 43]. Т. Степанова зауважує, що специфічність представництва прокурором у господарському судочинстві полягає в тому, що прокурор діє у випадку, коли порушені державні інтереси загалом [13, с. 12]. О. Драган, досліджуючи вплив європейських правових норм на діяльність прокурора під час захисту ним інтересів Уряду, доходить висновку, що така функція «...в сучасних умовах цілком обґрунтована та виправдана...» [14, с. 24].

Існує також твердження В. О. Коверзнева про іншу форму господарсько-процесуальної участі державних органів. Зокрема вказаний автор зазначає, що, окрім опосередкованої участі у господарському судочинстві, аналогічним чином господарсько-правову природу мають відносини, що складаються при здійсненні контролю і застосуванні адміністративно-господарських санкцій в різних сферах і галузях економіки, адже деякі державні органи здійснюють контроль за господарською діяльністю суб'єктів господарювання і застосовують санкції у відповідних сферах і галузях, що мають статус виконавчих органів і державних підприємств і займають відповідне положення в системі органів державної влади [15, с. 226–227].

Висновки. Таким чином, наукові напрями дослідження участі Кабінету Міністрів України у господарському процесі представлені двома основними течіями досліджень науковців, зокрема:

1) наукові дослідження у сфері господарської правосуб'єктності і господарської компетенції Уряду. Дані дослідження характеризуються дискусією у контексті розмежування понять правосуб'єктності і компетенції, проте необхідно констатувати той факт, що спільною ознакою у наукових розвідках є загальне визнання Кабінету Міністрів України у статусі спеціального суб'єкта господарського процесу, який характеризується відсутністю статусу юридичної особи та не потребує окремої легітимації у господарських правовідносинах;

2) наукові розробки у сфері господарської деліктоздатності Кабінету Міністрів України та суб'єктивності щодо господарського процесу. Дані дослідження відображають наукові розвідки у сфері форм господарсько-правової відповідальності Уряду, форм застосування опертивно-господарських санкцій і характеристиками опосередкованості у участі в господарському судочинстві.

Резюмуючи, слід констатувати факт малодослідженості особливостей участі Кабінету Міністрів України у господарському процесі, сучасна наука господарського права і процесу представляє аналіз даної проблематики у спорадичних і фрагментарних аспектах досліджень участі прокурора у захисті прав інтересів держави, теоретичних розробках особливостей правосуб'єктності тощо. Перспективою подальших досліджень виступає акцентований науковий аналіз правових джерел участі Кабінету Міністрів України у господарському процесі.

У статті досліджено особливості наукових підходів і напрямів щодо дослідження участі Кабінету Міністрів України у господарському процесі. Автором здійснено аналіз тверджень вчених у сфері господарського права і процесу щодо таких категорій, як правосуб'єктність Уряду у господарському процесі, господарська компетенція державних органів влади, деліктоздатність Кабінету Міністрів України. У результаті аналізу наукових досліджень з проблем особливостей участі Уряду у господарському процесі автором статті виділено дві основні течії наукових поглядів щодо поставленої проблеми. Першою течією визнані наукові розробки щодо господарської правосуб'єктності і господарської компетенції Кабінету Міністрів України. Автор статті резюмує, що у даній науковій течії присутні дискусійні аспекти щодо проблем розмежування понять правосуб'єктності і компетенції, водночас у статті показано, що спільною ознакою у наукових дослідженнях є характеристика статусу Кабінету Міністрів України як спеціального суб'єкта господарського процесу, який у себе уміщує відсутність статусу юридичної особи і легітимації у господарських правовідносинах. Друга наукова

течія представлена дослідженнями питань господарської деліктоздатності Кабінету Міністрів України, а також суб'єктивності даного вищого органу виконавчої влади у господарському процесі. Науковці даної течії присвятили свої дослідження науковим розробкам проблем форм господарсько-правової відповідальності Уряду, а також особливостей застосування оперативно-господарських санкцій і аналізу механізму опосередкованості у участі Уряду в господарському процесі. Автором резюмовано відсутність комплексних наукових досліджень проблем участі Кабінету Міністрів України у господарському процесі.

Ключові слова: Кабінет Міністрів України, державний інтерес, господарський процес, господарська правосуб'єктність, господарська компетенція.

Kravchuk A. Scientific directions of research of the participation of the Cabinet Of Ministers Of Ukraine in the economic process

The article examines the features of scientific approaches and directions for studying the participation of the Cabinet of Ministers of Ukraine in the economic process. The author analyzed the statements of scientists in the field of economic law and process in such categories as the legal personality of the government in the economic process, the economic competence of state authorities, the delinquency of the Cabinet of Ministers of Ukraine. As a result of the analysis of scientific research on the problems of the peculiarities of government participation in the economic process of the author's article, two main streams of scientific views on the problem posed are identified. The first trend is recognized as scientific developments on economic legal personality and economic competence of the Cabinet

of Ministers of Ukraine. The author of the article summarizes that in this scientific movement there are controversial aspects on the problems of differentiating the concepts of legal personality and competence, at the same time, the article shows that a common feature in scientific research is the characteristic of the status of the Cabinet of Ministers of Ukraine as a special subject of the economic process, which includes the absence of a legal status, persons and legitimation in economic legal relations. The second scientific trend is represented by studies of the issues of economic delinquency of the Cabinet of Ministers of Ukraine, as well as the subjectivation of this supreme executive body in the economic process. Scientists of this trend have devoted their research to the scientific development of the problems of forms of economic and legal responsibility of the government, as well as the peculiarities of the application of operational and economic sanctions and the analysis of the mechanism of mediation in the participation of the government in the economic process. The author summarized the lack of comprehensive scientific research on the problems of participation of the Cabinet of Ministers of Ukraine in the economic process.

Key words: Cabinet of Ministers of Ukraine, state interest, economic process, economic legal personality, economic competence.

Література

1. Грудницька С.М. Правовий статус об'єднань підприємств у промисловості: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.04. Донецьк, 1997. 24 с.
2. Захарченко А. Щодо участі органів державної влади та органів місцевого самоврядування у сфері господарювання. Правничий часопис Донецького університету. 2007. № 2 (18). С. 43–48.
3. Січевлюк В.А. Теоретичні та прикладні аспекти складної правосуб'єктно-

сті адміністративно-територіальних утворень і держав. Приватне та публічне право. 2019. № 2. С. 14–22.

4. Шевердіна О. Господарська компетенція органів місцевого самоврядування: правовий аналіз. Юридичний науковий електронний журнал. 2017. № 1. С. 57–60.

5. Щербина В. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування як учасники відносин у сфері господарювання. Вісник господарського судочинства. 2008. № 1. С. 111–117.

6. Андреева О.Б., Жорнокуй Ю.М., Гетманець О.П. Господарське право України: підручник. Харків. 2016. Ч. 1. 324 с.

7. Парасюк В.М., Хиль Я.І. Держава як учасник відносин у сфері господарювання. Держава та регіони. Серія: Право. 2019. № 3 (65). С. 98–102.

8. Орлова І. М. Участь держави в господарських зобов'язаннях. Держава та регіони. Серія Право. 2014. № 2. С. 66–73.

9. Буряк Я. «Інтереси держави» у господарському процесі: поняття та судова практика. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки. 2017. № 865. С. 379–386.

10. Буряк Я. Участь місцевих державних адміністрацій у господарському процесі: судова практика та проблемні питання. Господарське право і процес. № 10. 2016. С. 26–30.

11. Постанова Великої Палати Верховного Суду України № 912/2385/18 від 26.05.2020 р. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/90458902>

12. Васильєв Г. Представництво прокурором інтересів держави і господарюючих суб'єктів в арбітражі. Право України. 1997. № 9. С. 43–45.

13. Степанова Т. Проблеми подання позовних заяв та участі прокурорів у господарському судочинстві. Підприємництво, господарство і право. 2003. № 12. С. 12–15.

14. Драган О. Представництво інтересів громадянина та держави в суді в умовах європейської інтеграції. Науковий часопис Національної академії прокуратури України. 2016. № 1. С. 19–25.

15. Коверзнев В.О. Розмежування юрисдикції адміністративних і господарських судів України. Проблеми теорії та практики. Форум права. 2013. № 2. С. 223–229.

УДК 343.132:343.98

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v2.2024.11>**К. Ламах,**аспірант відділу аспірантури і докторантури
Національної академії Служби безпеки України

ДО ПИТАННЯ ПРО СУТНІСТЬ ТА ПРАВОМІРНІСТЬ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ ОСОБИ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ НЕГЛАСНИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ДІЙ

Постановка проблеми. Правова реформа вітчизняної кримінальної юстиції внесла і продовжує вносити зміни до усталеної системи кримінального процесуального законодавства. Це стосується усіх етапів кримінального провадження, в тому числі й стадії досудового розслідування, а особливо – у частині регламентації порядку збирання доказів, їх оцінки і використання в доказуванні. Важливе значення в цьому має введення до системи засобів отримання доказів органом досудового розслідування інституту негласних слідчих (розшукових) дій. Залишилися позаду заперечення і великі сумніви з боку науковців та практиків, які мали місце під час обговорення проекту чинного на сьогодні КПК і навіть після його прийняття та введення в дію стосовно правильності надання дозволу слідчому, прокурору використовувати в своїй практиці негласні методи роботи. Сьогодні вже майже ніхто не заперечує, що застосування негласних методів є цілком правомірним і не оскаржуваним й таким, що відповідає Європейській практиці кримінального судочинства способом збирання відомостей про фактичні дані стороною обвинувачення. Але це може мати місце лише за умов наявності системи процесуальних гарантій дотримання прав, свобод та законних інтересів осіб, щодо яких

здійснюється такий таємний процесуальний захід.

Стан дослідження проблеми.

Різноманітні аспекти підготовки, проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у доказуванні, процесуального статусу учасників такої негласної процесуальної діяльності, їхніх прав та обов'язків були й продовжують залишатися предметом жвавих наукових дискусій. Цим питанням приділили свою увагу багато хто з вітчизняних науковців, фахівців у галузі кримінального процесу, криміналістики, теорії оперативно-розшукової діяльності, зокрема: Л. Аркуша, М. Багрій, Б. Бараненко, О. Білічак, В. Галаган, І. Гора, В. Колесник, В. Луцик, В. Назаров, М. Погорецький, Д. Сергеева, С. Тагієв, В. Ходанович, М. Шумило та інші дослідники цих питань. Окремі з наукових розробок стали підставами для внесення змін та доповнень до певних норм глави 21 КПК і це на користь удосконаленню положень такого важливого процесуального інституту. Разом з тим, залишається низка не в повній мірі досліджених питань, які стосуються визначення сутності й встановлення правомірності втручання в сферу законних прав та інтересів особи під час проведення негласних процесуальних дій, створення та забезпечення гарантій дотримання

прав кожного з учасників негласної процесуальної діяльності та осіб, залучених до підготовки, проведення, фіксації результатів НСРД та надання негласної допомоги слідчому в реалізації завдань конкретної негласної процесуальної дії.

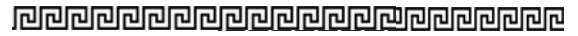
Метою статті виступає розкриття окремого аспекту питання щодо сутності та правомірності тимчасового обмеження конституційних прав особи та її законних інтересів під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій.

Виклад основного матеріалу. Держава не дає окремій конкретній людині певні права і свободи, а визначає їх для кожної людини і громадянина й гарантує дотримання відповідно до загально визнаних принципів та норм права. Тим самим створюються необхідні умови для максимальної повної реалізації законних прав і свобод людини і ніхто не повинен втручатися у сферу її прав та законних інтересів, обмежувати чи іншим чином порушувати їх крім випадків, прямо передбачених і дозволених законом. Конституція України містить положення, відповідно до яких «права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» (ст. 3) [1]. До того ж конституційні права особи не є вичерпними, але не можуть бути скасовані. Вони можуть бути доповнені при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів, проте не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод. Такі конституційні положення мають бути враховані в усіх вітчизняних законах та підзаконних актах і в КПК України також.

Особливої актуальності цей конституційний припис набуває у галузі кримінальних процесуальних відносин. Саме в їхніх межах виникають

та проявляються найбільш суттєві обмеження конституційних прав і свобод людини, а відносини особи та держави досить часто супроводжуються інтенсивним примусовим впливом та тимчасовими обмеженнями з боку останньої. Гарантії прав особи використовуються задля забезпечення можливості виключення чи принаймні мінімізації професійних помилок з боку органів досудового розслідування та правосуддя щодо громадян [2, с. 39]. Незаперечно важливе значення це має під час здійснення негласної процесуальної діяльності коли окремі з її учасників можуть не знати і навіть не здогадуватися про допущення випадків тимчасового обмеження їхніх законних прав та не висувають вимоги про їх відновлення.

Кримінальне процесуальне законодавство України не обмежується лише проголошенням прав учасників НСРД, а й приділяє особливу увагу особливостям реалізації конституційних прав при проведенні даних процесуальних дій. Реалізація прав конкретним учасником НСРД полягає передусім у дійсному користуванні благом, яке надається цим правом, у шансі перетворити його юридично закріплені можливості у фактичну поведінку для задоволення певних потреб та інтересів. Вітчизняний вчений І. Тітко окремо підкреслює, що забезпечення реалізації прав та законних інтересів відбувається насамперед за рахунок виконання державними органами тих обов'язків, які співвідносяться з відповідними правами інших учасників процесу та спрямовані на їх реалізацію [3, с. 132–133]. Для забезпечення належного рівня захисту та охорони своїх прав і законних інтересів відповідні учасники тієї або іншої НСРД повинні мати ефективні законні можливості та правові засоби, що спрямовані на забезпечення реалізації чи відновлення їхніх прав в разі допущення тимчасового обмеження або інших порушень. Гарантія є тим

самим механізмом, який підтверджує наявність прав та законних інтересів учасників НСРД, створює юридичні можливості для їх реалізації. Як слушно підкреслює С. Тарасюк, зміст гарантій не можна зводити лише до нормативного забезпечення реалізації і захисту прав та законних інтересів певної особи. Вони також пов'язані із закріпленням та регламентацією процесуально-організаційної роботи органу розслідування, прокурора та слідчого судді [4, с. 134].

Нормами чинного КПК України передбачено забезпечення належного дотримання прав особи в кримінальному провадженні, повага до її особистості, ставлення до неї як до особи, вина якої у вчиненні кримінального правопорушення ще не доведена, а також забезпечується неупередженість та об'єктивність досудового розслідування і судового розгляду, передбачено застосування належних правових процедур з рівними процесуальними можливостями сторони обвинувачення та сторони захисту. Відомий процесуаліст В. Назаров висловлює думку щодо юридичного аспекту прав людини в кримінальному провадженні й вбачає, що він полягає: по-перше, у взаємозв'язку прав людини і громадянина з обов'язками суб'єктів, які провадять досудове розслідування та здійснюють правосуддя згідно із законом; по-друге, — у чіткому розумінні вищезазначеними суб'єктами свого місця і місця особи, яка має та обстоює в кримінальному провадженні власні інтереси (підозрюваний, обвинувачений, підсудний, потерпілий), у розслідуванні кримінальної справи та під час судового розгляду; по-третє, у правовій захищеності кожної особи, яка має та обстоює в кримінальному провадженні власні інтереси чи сприяє кримінальному судочинству і здійсненню правосуддя [5, с. 17]. На нашу думку, це в повній мірі стосується прав не лише осіб, які обстоюють власні інтереси і якими можуть виступати підозрю-

ваний, обвинувачений, потерпілий, підсудний, виправданий, а й кожного з учасників кримінального провадження, безпосереднього учасника чи залученого до проведення й надання допомоги в проведенні окремої процесуальної дії й насамперед негласної, під час якої існують найбільші ризики порушення прав та інтересів людини й громадянина.

Конституційне право особи необхідно розуміти як інструмент її захисту від неправомірних дій органів розслідування, а тимчасове обмеження прав і свобод певної особи призначене для захисту суспільства, прав і свобод інших осіб від свавілля тих, хто користується власним правом і стверджуючи про його непорушність зазіхає на законні права та інтереси інших. Обмеження прав у цьому сенсі має таке саме природне походження, як і, власне, права та свободи. При проведенні НСРД тимчасові обмеження конституційних прав передусім мають спрямовуватися на встановлення розумного компромісу між суспільною необхідністю та інтересами власника права. Обмежувати конституційні права певних учасників кримінального провадження дозволено у виняткових випадках лише оперативним та слідчим підрозділам, прокурору, суду за умов прийняття рішення щодо проведення процесуально регламентованих дій у порядку, передбаченому КПК України, і лише в разі неможливості отримати та перевірити в інший спосіб необхідну для кримінального провадження доказову інформацію, зібрати докази для його правильного вирішення. Допустимість обмеження конституційних прав учасників НСРД в кримінальному провадженні зумовлена необхідністю на законодавчому рівні надати стороні обвинувачення та слідчому судді правильно застосувати процесуальні заходи тимчасового обмеження прав учасників певної НСРД.

Для того, щоб провести під час здійснення досудового розслідування

негласні процесуальні дії, які торкаються законних прав та інтересів особи, необхідно дотримуватися певних конституційних стандартів, із точки зору яких такі дії є виправданими і необхідними у демократичному суспільстві. Конституція України визначає засади правової держави, серед яких названо: повага до честі і гідності, недоторканість людини, рівність у гідності та правах, рівність перед законом (ст. 3, ст. 21, ст. 24); верховенство права (ч. 1 ст. 8); право на повагу до гідності (ст. 28); недоторканність житла (ст. 30); таємниця листування, телефонних розмов та іншої кореспонденції (ст. 31), заборона втручання в особисте і сімейне життя (ст. 32) [1]. Сутність конституційних гарантій зводиться до розуміння прав людини як непорушної сфери приватної автономії, яка має бути захищена від свавільного й невинного втручання та будь-яких утисків з боку держави, її органів та посадових осіб, а також третіх осіб. Ці стандарти мають велике теоретичне та практичне значення для ефективної оцінки правомірності обмеження прав і свобод людини під час проведення НСРД. Вони відповідають і міжнародному законодавству, міжнародній практиці кримінального судочинства та вимогам міжнародних судочинств, що визнані Україною.

Так, згідно з основними положеннями ст. 12 Загальної декларації прав людини 1948 р., ніхто не може зазнавати безпідставного втручання у його особисте (*англ.* – his privacy) і сімейне життя, безпідставного посягання на недоторканність житла, таємницю листування і кореспонденції або на честь і репутацію. Кожна людина має право на захист закону від такого втручання або таких посягань [6]. Ці положення знайшли підтвердження в ст. 17 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р., де проголошено, що: «Ніхто не повинен зазнавати свавільного чи незаконного втручання в його

особисте і сімейне життя, свавільних чи незаконних посягань на недоторканність його житла або таємницю кореспонденції чи незаконних посягань на честь і репутацію. Кожна людина має право на захист законом від такого втручання чи таких посягань» [7].

В ст. 8 Європейської Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. зазначене право сформульовано так: «Кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції. Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб» [8].

Разом з тим, такі конституційні права особи як недоторканність житла чи іншого володіння особи, невтручання в особисте і сімейне життя, непорушність права на приватне спілкування можуть бути тимчасово обмежені під час досудового розслідування. Ці обмеження в кримінальному провадженні вважаються допустимими лише за умов, якщо вони зумовлені публічним інтересом, а передбачена їх міра й тривалість такого обмеження необхідні та адекватні досягненню законних цілей і нагальних інтересів здійснення правосуддя. Конституційний Суд України у своєму рішенні від 1 червня 2016 р. № 2-рп/2016 в п. 2.1. зазначив, що «... обмеження щодо реалізації конституційних прав і свобод не можуть бути свавільними та несправедливими, вони мають установлювати виключно Конституцією і законами України, переслідувати легітимну мету, бути обумовленими суспільною необхідністю досягнення цієї

мети, пропорційними та обґрунтованими, у разі обмеження конституційного права або свободи законодавець зобов'язаний запровадити таке правове регулювання, яке дасть можливість оптимально досягти легітимної мети з мінімальним втручанням у реалізацію цього права або свободи і не порушувати сутнісний зміст такого права» [9].

В цьому аспекті ми погоджуємося з вітчизняним науковцем А. Гриньом в тому, що при дослідженні забезпечення конституційних гарантій прав людини у ході здійснення негласних слідчих (розшукових) дій слід виходити із доктрини верховенства права, поваги до прав людини та додержання вимог належної правової процедури. Такі вимоги ґрунтуються на прямій дії конституційних прав і свобод, зміст яких не може викривлюватися чи спотворюватися чинним законодавством і практикою його застосування, зокрема КПК України. У світлі запровадження в Україні інституту конституційної скарги створюється дієвий механізм контролю за додержання цих вимог при здійсненні кримінального провадження, зокрема в ході здійснення негласних слідчих дій. Водночас залишаються актуальними досвід Європейського суду з прав людини та зарубіжних конституційних судів при запровадженні високих стандартів захисту прав людини при здійсненні негласних слідчих дій. Предметом такого захисту є право на недоторканність особистого та сімейного життя, житла та іншого володіння особи, таємниця комунікацій особи, питання доступу до персональних даних особи та право вимоги особи знищити дані про неї у матеріалах досьє поліції або спецслужб [10, с. 46–47]. Саме з цих позицій проблема дотримання прав особи при проведенні НСРД розглядається нами як змістовна частина принципу верховенства права, яка розкривається в його конституційному концепті та конкретизується в системних при-

писах міжнародних правових актів і нормах вітчизняного кримінального процесуального права.

Права й обов'язки учасників та залучених до проведення негласної процесуальної діяльності осіб забезпечуються дотриманням загальних норм кримінального процесуального закону із врахуванням особливостей негласного характеру їхньої діяльності. Це стосується і слідчого чи працівника уповноваженого оперативного підрозділу як виконавців НСРД, і залучених ними спеціаліста або працівників оперативно-технічного підрозділу, і перекладача, і потерпілого та представників сторони захисту, і понятого, який вказується серед учасників кримінального провадження (п. 25 ч. 1 ст. 3 КПК) й участь якого в процесуальних діях є можливою, хоча саме розуміння й процесуальний статус, що передбачає права та обов'язки останнього не мають на сьогодні свого нормативного визначення.

Для того, щоб вести мову про дотримання або порушення прав особи під час здійснення кримінального провадження, треба враховувати її процесуальний статус, що включає як її права, так і обов'язки. Коло і сутність таких прав та обов'язків зумовлені саме процесуальною роллю особи, яку вона відіграє в проведенні конкретної НСРД. Досліджуючи й обговорюючи питання процесуального статусу учасників кримінального провадження, вітчизняні науковці в більшій мірі торкаються питань розуміння сутності й змісту такого статусу стосовно слідчого, прокурора, підозрюваного й обвинуваченого, потерпілого, експерта, слідчого судді, останнім часом – детектива. Але в меншій мірі в наукових публікаціях розкриваються питання процесуального статусу осіб, які залучаються слідчим, детективом, прокурором, оперативними працівниками, що виконують доручення слідчого або прокурора про проведення СРД або НСРД. Мова йде про таких учасни-

ків негласної процесуальної діяльності як спеціаліст, співробітник оперативно-технічного підрозділу, понятій, перекладач, представник організації, банківської установи тощо. Саме такі особи часто залучаються для створення умов, надання допомоги, забезпечення можливості проведення окремих процесуальних дій і стають їх учасниками, але їхній статус не привертає прискіпливої уваги науковців.

Варто брати до уваги, що визначений процесуальний статус особи визначає сутність і формує перелік прав та обов'язків відповідного учасника досудового розслідування, дотримання яких вказує на врахування законодавчих вимог щодо законності здійснення кримінальної процесуальної діяльності та забезпечення прав її учасників. Це стосується не лише безпосередніх учасників НСРД, а й осіб, що залучені для надання допомоги в їх проведенні. Тому вважаємо, що питання процесуального статусу, визначення прав та обов'язків залучених до проведення НСРД осіб є актуальними і перспективними для подальших поглиблених наукових досліджень.

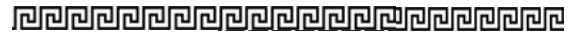
Висновки. Дотримання прав та законних інтересів особи під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій впливає на можливість використання отриманих результатів у доказуванні. Порушення таких вправ зумовлює визнання негласно отриманих доказів недопустимими. Тимчасове обмеження прав особи допустиме лише з дозволу слідчого судді і це слугує однією з важливих гарантій дотримання законності при проведенні НСРД. Таке тимчасове обмеження зумовлюється інтересами здійснення судового переслідування осіб, що вчинили чи обгрунтовано підозрюються у вчиненні кримінального правопорушення, передбачене Конституцією України, конкретними положеннями кримінального процесуального закону та визнається міжнародним законодавством і практикою

Європейського суду з прав людини.

Такі обмеження в кримінальному провадженні можуть бути допустимими лише за умов, якщо вони зумовлені публічним інтересом, а передбачена їх міра й тривалість застосування необхідні та адекватні досягненню законних цілей і справжніх інтересів здійснення правосуддя. Водночас для встановлення можливості, порядку, виду й меж тимчасового обмеження прав учасників кримінального провадження під час проведення негласних процесуальних дій кожна з таких осіб повинна мати встановлений законом процесуальний статус із визначенням в ньому не лише законних прав та інтересів, а й відповідальності особи в разі порушення нею покладених на такого учасника процесуальної дії обов'язків.

Не достатньо дослідженими і вартими на поглиблене вивчення науковцями й практиками вважаємо питання дотримання прав та інтересів осіб, залучених слідчим, прокурором чи за їх дорученням працівниками оперативних підрозділів для надання допомоги в проведенні НСРД та виконанні завданні із збирання й фіксації доказів.

Стаття присвячена розгляду проблемних питань реалізації положень процесуального інституту негласних процесуальних дій і тимчасового обмеження стороною обвинувачення прав та законних інтересів особи під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій (далі за текстом – НСРД). Теоретичне осмислення й практична реалізація нормативних положень процесуального інституту негласних слідчих (розшукових) дій продовжує викликати інтерес у науковців і практиків. Сьогодні досліджують різні аспекти цієї проблеми – доцільність надання кримінальним процесуальним засобам негласної форми, визначення суб'єктів прийняття рішення та

надання дозволу на проведення окремих НСРД, порядок надання доручення слідчим, прокурором уповноваженому оперативному підрозділу на проведення НСРД, процесуальний статус осіб, що проводять та беруть участь в проведенні таких дій, види й класифікація слідчих дій, їх співвідношення з однойменними та збіжними за виконуваними завданнями оперативно-розшуковими заходами тощо. Одним з важливих і широко обговорюваних питань є процесуальні гарантії та порядок забезпечення основних прав та інтересів людини й громадянина під час проведення й використання результатів НСРД, дотримання прав особи та можливості й порядок їх тимчасового обмеження під час досудового розслідування.

Кримінальне процесуальне провадження допускає випадки тимчасового обмеження прав особи, в тому числі під час збирання стороною обвинувачення доказів шляхом проведення негласних процесуальних дій. Проте такі дії не можуть порушувати конституційних прав людини і громадянина та виходити за межі дозволів, встановлених Конституцією України. Окрім того, кожне таке обмеження має бути зумовленим інтересами здійснюваного провадження й відповідати адекватності заходів із захисту суспільства та прав і законних інтересів інших осіб. Судовий порядок надання права слідчому, прокурору обмежувати права і вторгтися в сферу особистих інтересів людини слугує гарантією надійного захисту таких прав.

Важливе значення для забезпечення умов правомірності й правильності вчинення дій, що обмежують права особи має законодавче визначення процесуального статусу учасників негласної процесуальної діяльності, в тому числі

й осіб, залучених для надання допомоги в проведенні НСРД. Вказані питання не мають достатнього висвітлення в наукових джерелах і тому їх слід вважати актуальними та перспективними для наукової розвідки.

Ключові слова: кримінальне провадження, досудове розслідування, доказування, негласні процесуальні дії, негласні слідчі (розшукові) дії, права особи, процесуальний статус, обмеження основних прав особи.

Lamakh K. On the question of the essence and legality of limitation of the rights of a person during the conduct of confidential procedure actions

The article is devoted to consideration of problematic issues of implementation of the provisions of the procedural institute of secret procedural actions and temporary restriction by the prosecution of the rights and legitimate interests of a person during the conduct of secret investigative (search) actions (SISA). The theoretical understanding and practical implementation of the normative provisions of the procedural institute of covert investigative (search) actions continues to arouse the interest of scientists and practitioners. Today, various aspects of this problem are being investigated – the expediency of giving criminal procedural means an informal form, determining the subjects of decision-making and granting permission to conduct separate SISA, the procedure for issuing instructions to investigators, the procedural status of persons conducting and taking participation in the conduct of such actions, types and classification of investigative actions carried out in secret, their relationship with operative and investigative measures of the same name and similar in terms of tasks performed, etc. One of the important

and widely discussed issues is procedural guarantees and the procedure for ensuring the basic rights and interests of a person and citizen during the conduct and use of the results of the SISA, the observance of individual rights and the possibility and procedure for their temporary restriction during a pre-trial investigation.

Criminal procedural proceedings allow cases of temporary restriction of a person's rights, including during the collection of evidence by the prosecution by conducting secret procedural actions. However, such actions cannot violate the constitutional rights of a person and a citizen and go beyond the limits of the permissions established by the Constitution of Ukraine. In addition, each such restriction must be determined by the interests of the proceeding and correspond to the adequacy of measures to protect society and the rights and legitimate interests of other persons.

The legislative definition of the procedural status of participants in secret procedural activities, including persons involved in providing assistance in the conduct of SISA, is important for ensuring the conditions of legality and correctness of actions that limit the rights of a person. These issues are not sufficiently covered in scientific sources and therefore they should be considered relevant and promising for scientific research.

Key words: criminal proceedings, pre-trial investigation, proving, secret procedural actions, covert investigative (research) actions, individual rights, procedural status, restriction of fundamental rights of a person.

Література

1. Конституція України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141.
2. Циліорик І.І. Гарантії прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження під час проведення слідчих (розшукових) дій : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Львів, 2020. 256 с.
3. Тітко І.А. Нормативне забезпечення та практика реалізації приватного інтересу в кримінальному процесі України : монографія. Харків : Право, 2015. 448 с.
4. Тарасюк С.М. Теоретичні та практичні проблеми забезпечення конституційних прав особи при проведенні в її житлі чи іншому володінні слідчих (розшукових) дій. Київ : 7 БЦ, 2021. 228 с.
5. Назаров В.В. Обмеження конституційних прав людини в кримінальному провадженні : дис. ... д-ра юрид. наук. Дніпропетровськ, 2009. 451 с.
6. Загальна декларація прав людини, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р. URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
7. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, прийнятий ООН 16 грудня 1966 р. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995043>.
8. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, підписана державами-членами Ради Європи 04 листопада 1950 р. URL : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
9. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини від 1 червня 2016 р. № 2-рп/2016 щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення третього речення частини першої статті 13 Закону України «Про психіатричну допомогу» (справа про судовий контроль за госпіталізацією неієздатних осіб до психіатричного закладу). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-16#Text>.
10. Гринь А.А. Конституційні гарантії прав людини при здійсненні негласних слідчих дій: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Ужгород, 2018. 197 с.

УДК 341.9

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v2.2024.12>**І. Мудра,**

аспірантка

Науково-дослідного інституту приватного
права і підприємництва імені академіка

Ф.Г. Бурчака Національної академії правових наук України

ПРАВОВІ ЗАСОБИ ТА ІНСТРУМЕНТИ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ МІЖНАРОДНО-ПРОТИПРАВНИМИ ДІЯННЯМИ ДЕРЖАВ У СУЧАСНОМУ МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

Постановка проблеми. Законо- мірно впливаючи із принципу від- повідальності держав за вчинення міжнародно-протиправного діяння, зобов'язання з виплати репарацій (компенсації) також розглядаються у доктрині та ключових прецедентах як самостійна засада міжнародного права. У одному з рішень у справі про фабрику в Хожуві, Постійна палата міжнародного правосуддя дійшла висновку, що принципом між- народного права і навіть загальною концепцією права є те, що будь-яке порушення зобов'язань передбачає настання зобов'язання з відшкоду- вання. Суд також зазначив, що від- шкодування є неминучим наслідком у разі недотримання Женевської кон- венції, настільки, що передбачати це у нормах самої Конвенції немає необхідності; а також, що наявність принципу, який встановлює обов'я- зок відшкодування, є елементом позитивного міжнародного права [1]. Додатково у рішенні Міжнародного Суду ООН у справі про проект «Габ- чиково-Надьмарош» (1997 р.) Суд підкреслив, що *«загальноприйня- тою нормою міжнародного права є те, що потерпіла держава має право отримати компенсацію від держави, яка вчинила міжнарод- но-протиправне діяння, за завдану ним шкоду»* [2].

Разом з тим питання розмежу- вання різних правових засобів від- шкодування завданої шкоди вна- слідок міжнародно-протиправного діяння держави в силу застосування різних правових режимів та механі- мів притягнення останньої до відпо- відальності також не є однозначним. Хоча у багатьох джерелах поняття репарацій розглядається як загальний термін, що охоплює компенсацію та реституцію [3], практика міжнарод- них судових інстанцій та джерела «м'якого права» у сфері міжнародного права прав людини і міжнародного гуманітарного права, все ж вказують на певну відмінність у застосуванні цих термінів. Така різниця засно- вється на базовому механізмі відшко- дування шкоди, де репарації є радше інструментом відшкодування шкоди, завданої державою, яка вчинила між- народно-протиправне діяння, іншій державі на основі мирного договору або подібного інструменту, зокрема інституцій перехідного правосуддя.

Натомість механізм компенсацій більш наближений до приватно-пра- вових інститутів – їх присудження здійснюється за рішеннями спеці- альних компенсаційних комісій або трибуналів, а виплата спрямовується не лише постраждалій державі, але й безпосередньо фізичним та юридич- ним особам (національним та інозем-

ним), які стали жертвами порушень міжнародних зобов'язань у сфері прав людини, міжнародного гуманітарного права, вчинення щодо них міжнародно-протиправних діянь загалом, у тому числі ведення агресивної війни, незаконної окупації території тощо. Разом з тим використання поняття репарацій як «парасолькового» терміну для позначення усіх форм відшкодування завданої шкоди, включно з компенсацією, реституцією та сатисфакцією не є та не вважається нами неправильним у найбільш загальному сенсі вживання відповідних категорій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика загальних засад міжнародного права загалом та їх прояву в інституті міжнародної відповідальності держав не є новою для зарубіжної та української наукової думки. У різні часі цим питанням присвячували свої роботи такі автори та авторки як С. С. Андрейченко, М. М. Антонович, М. К. Басіюні, С. Бессон, Ю. Ю. Блажевич, В. Г. Буткевич, К. А. Важна, В. А. Василенко, А. В. Войціховський, Т. А. Грабович, Б. Грілфрат, В. Н. Денисов, С. М. Задорожна, А. Заяс, І. В. Касинюк, Р. Колб, А. О. Кориневич, В. І. Король, О. І. Мисак, І. С. О. Нуруллаєв, А. Пелле, В. Д. Примак, Н. В. Пронюк, Г. П. Циверенко, Б. Ченг, О. Г. Широкова-Мурараш, М. Н. Шоу та інших. При цьому безумовно актуальність обраної тематики дослідження потребує актуалізації найважливіших її вимірів, одним з яких є теоретико-прикладний аналіз.

Метою статті є встановлення та розмежування правових режимів застосування основоположних механізмів та правових засобів (інструментів) відшкодування шкоди, завданої внаслідок міжнародно-протиправних діянь. Окрема увага приділятиметься перспективам їх застосування в умовах притягнення Російської Федерації до міжнародної відповідально-

сті у зв'язку із її повномасштабною збройною агресією проти України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Базові засади відшкодування збитків, завданих у зв'язку з порушенням державою норм МГП дозволяє розкрити звернення до Основних принципів та керівних положень ООН, що стосуються права на правовий захист і відшкодування збитку для жертв грубих порушень міжнародних норм в галузі прав людини та серйозних порушень міжнародного гуманітарного права від 16 грудня 2005 року (далі – Основні принципи ООН) [4]. Відповідно до ст. 3(d) останніх зобов'язання považати, забезпечувати повагу та здійснювати міжнародні норми в галузі прав людини та міжнародного гуманітарного права, як це передбачено відповідними зведенням норм, включає, зокрема, обов'язок надавати жертвам ефективні засоби правового захисту, включаючи відшкодування збитків. Безпосередньо механізмам відшкодування завданої шкоди присвячено положення Розділу IX Основних принципів ООН. Пункт 15 цього Розділу передбачає, що *«відповідне, реальне та швидке відшкодування шкоди покликане сприяти досягненню справедливості шляхом відновлення потерпілого в його правах, зневажених внаслідок грубих порушень міжнародних норм у галузі прав людини або серйозних порушень міжнародного гуманітарного права. Відшкодування має бути пропорційним ступеню тяжкості порушень та завданих збитків. Відповідно до своїх національних законів та міжнародно-правових зобов'язань держава повинна забезпечувати відшкодування збитків постраждалим від дій або бездіяльності, які можуть бути присвоєні державі і які є грубими порушеннями міжнародних норм у галузі прав людини або серйозними порушеннями міжнародного гуманітарного права»* [4].

Як бачимо, додатково до порушення міжнародних зобов'язань у вказаних сферах та атрибуції поведінки державі як елементів міжнародно-протиправного діяння, Основні принципи ООН ставлять відшкодування завданої нею шкоди у залежність від ступеню тяжкості та завданих збитків, пов'язуючи їх принципом пропорційності (співрозмірності), з яким корелює принцип надання ефективного відшкодування (п. 18). Разом з тим аналізований документ «м'якого права» вказує, що держави повинні прагнути як до створення національних механізмів для відшкодування шкоди, якщо сторона, яка несе відповідальність не має можливості або не бажає виконувати відповідні зобов'язання, так і до забезпечення виконання рішень своїх національних судів про відшкодування шкоди, винесених щодо приватних чи юридичних осіб, які несуть відповідальність за завдані збитки, і забезпечення виконання судових рішень інших держав, що мають силу рішень про відшкодування збитків відповідно до свого національного законодавства та своїх міжнародно-правових зобов'язань. Для досягнення цієї мети держави мають передбачити у своєму національному законодавстві ефективні механізми виконання судових рішень щодо відшкодування збитків.

Згідно з п. 18 повне та ефективне відшкодування шкоди включає такі форми: реституцію, компенсацію, реабілітацію, сатисфакцію і гарантії неповторення того, що сталося, зміст та вимоги до яких встановлено наступними положеннями Основних принципів ООН. Компенсація розглядається як відшкодування за будь-який збиток, що піддається економічній оцінці, в установленому порядку і пропорційно серйозності порушення та обставинам кожного випадку, що є результатом таких самих порушень, охоплюючи відшкодування за: а) фізичну або психічну шкоду; б) втрачені можливості, у тому числі

в галузі працевлаштування, освіти та отримання соціальних пільг; с) матеріальні збитки та втрачену вигоду, у тому числі втрату можливості заробітку; d) моральні збитки; e) витрати на правову чи експертну допомогу, ліки та медичне обслуговування, а також на послуги психологічних та соціальних служб.

У свою чергу при реституції слід, наскільки можливо, відновити початкове становище жертви, яке існувало до скоєння грубих порушень міжнародних норм у сфері прав людини чи серйозних порушень міжнародного гуманітарного права. Реституція включає відповідно: відновлення свободи, користування правами людини, документів, що засвідчують особу, сімейного життя та громадянства, повернення на колишнє місце проживання, відновлення на роботі та повернення майна [4]. Інші форми ефективного відшкодування шкоди згідно з Основними принципами ООН (реабілітація, сатисфакція, гарантії неповторення порушення) безпосередньо не пов'язані із механізмами грошової або майнової компенсації, хоча, безперечно, і охоплюють весь спектр дій, що повинні бути вчинені державою-порушницею для усунення наслідків своїх протиправних діянь та відновлення міжнародного правопорядку.

Покладення обов'язку з повного відшкодування шкоди, завданого міжнародно-протиправним діянням на відповідальну державу, поруч із припиненням такого діяння та гарантуванням його неповторення передбачається й ст. 30 та ст. 31 Статей КМП, де шкода включає будь-який збиток, матеріальний або моральний, завданий міжнародно-протиправним діянням держави. Детальніше ці питання врегульовуються у Главі II Частини другої Статей КМП, відповідно до положень якої повне відшкодування шкоди, завданої міжнародно-протиправним діянням, здійснюється у формі реституції, ком-

пенсації та сатисфакції, окремо або у їх поєднанні.

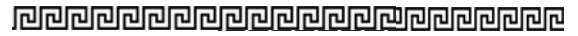
Компенсація, відповідно до ст. 36 проекту Статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння, розроблених у результаті роботи Комісії міжнародного права ООН та прийнятих до відома Генеральною Асамблеєю ООН резолюцією 56/83 12 грудня 2001 року (далі – Статті КМП або Проект) [5], спрямована на відшкодування завданої шкоди у тій мірі, наскільки вона не відшкодовується реституцією (відновленням положення, яке існувало до вчинення протиправного діяння – ст. 35), та охоплює будь-яку обчислювану у фінансовому виразі шкоду, включно з упущеною вигодою, наскільки вона є встановленою. У офіційному коментарі до Статей КМП з цього приводу відзначається, що відсилка до обчислення шкоди у фінансовому виразі дозволяє розмежувати компенсацію та сатисфакцію як форми відшкодування, маючи на меті виключити компенсацію за те, що іноді називають «моральною шкодою» державі, тобто образою чи шкодою, спричиненою порушенням прав, які не пов'язані із фактичною шкодою, завданою майну чи особам, і, відповідно, це є предметом сатисфакції, яка розглядається у ст. 37 Проекту [5].

Таким чином уже помітна суттєва відмінність у розумінні компенсації як форми відшкодування завданої шкоди у Основних принципах ООН та Статтях КМП. У першому з них компенсація охоплює такі категорії як психічна шкода та моральні збитки, а у другому – лише ті збитки, що можуть бути виражені у грошовій формі, тобто обчислені фінансово. При цьому варто пам'ятати, що Основні принципи ООН стосуються відшкодування збитків, пов'язаних із грубими порушеннями міжнародних норм в галузі прав людини та серйозних порушень міжнародного гуманітарного права, а Статті КМП оперують

лише поняттям міжнародно-протиправного діяння – порушенням державою взятих на себе міжнародних зобов'язань перед іншою державою або групою держав (ст. 42 Проекту). Безперечно, такі зобов'язання охоплюють визначені у Основних принципах ООН сфери МГП та міжнародного права прав людини, проте дещо відмінні саме цілі закріплюваних у згаданих документах механізмів відшкодування шкоди.

Основні принципи ООН мають на меті забезпечити повне відшкодування шкоди, завданої постраждалим особам у зв'язку з порушенням державами міжнародних норм у визначених ними сферах, Статті КМП ж визначають нові позитивні зобов'язання держав у зв'язку з недотриманням або порушенням взятих на себе міжнародних зобов'язань. Можливо навіть стверджувати, що Основні принципи ООН засновуються на цінності людського життя та правах людини як таких, тоді як Статті КМП, окрім цього, оперують більш широкими категоріями справедливості та необхідності відновлення міжнародного правопорядку до *status quo*. Відповідно різниться і підхід до відшкодування моральної шкоди: Основні принципи ООН включають її в обсяг компенсації, а Статті КМП відносять до сатисфакції як форми відшкодування, що передбачає визнання порушення, висловлення співчуття, офіційне вибачення або іншу відповідну форму (ч. 2 ст. 37 Проекту).

Варто враховувати, втім, що обидва документи лише встановлюють керівні принципи та не мають імперативного характеру, хоча і відображають усталені у міжнародному праві підходи, проте конкретні засади та порядок відшкодування шкоди у конкретній ситуації вчинення міжнародно-протиправного діяння встановлюються *ad hoc*. До прикладу, до категорії «С» позовів, які розглядалися UNCC – індивідуальних претензій про відшкодування збитків на

суму до 100 000 доларів США, належали 21 вид збитків, у тому числі ті, що стосувалися виїзду з Кувейту чи Іраку; травми; душевного болю і страждань; втрати особистого майна; втрати банківських рахунків, акцій та інших цінних паперів; втрати прибутку; втрати нерухомого майна; та збитків індивідуального бізнесу [6].

Заслужують на увагу й напрацьовані протягом останнього століття засадничі підходи у питаннях співвідношення реституції, компенсації та сатисфакції як інструментів, що окремо або у сукупності повинні гарантувати реалізацію принципу повного відшкодування (репарації) завданих міжнародно-протиправними діями збитків і шкоди загалом. Так, засновуючись на логіці Статей КМП реституція є первинним способом відшкодування, передбачаючи відновлення положення, яке існувало до вчинення міжнародно-протиправного діяння, якщо та у тій мірі, в якій реституція: а) не є матеріально неможливою; б) не тягне за собою тягар, що є повністю непропорційним вигоді від отримання реституції замість компенсації (ст. 35 Проекту). У наукових джерелах відзначається, що реституція може набувати форми матеріального відновлення («*restitutio in integrum*»), зокрема повернення території, осіб, майна, або нематеріального відновлення («*restitutio in pristinum*»), зокрема зміни юридичної ситуації [7, с. 35].

Далі, згідно зі ст. 36 та ст. 37 Статей КМП компенсація застосовується настільки, наскільки завдана шкода не охоплюється реституцією, а сатисфакція – у ситуації, коли шкода не може бути відшкодована реституцією або компенсацією. При цьому, як наголошується у коментарі до Статей КМП, реституція, незважаючи на її першочергову роль як правового принципу, часто недоступна або невідповідна ситуації. Вона може бути частково або повністю виключена або на основі винятків, викладе-

них у ст. 35, або тому, що потерпіла держава віддає перевагу компенсації, або з інших причин. Також, навіть якщо реституція здійснюється, її може бути недостатньо для забезпечення повного відшкодування.

Роль компенсації полягає в тому, щоб заповнити будь-які прогалини, щоб забезпечити повне відшкодування завданої шкоди, до обсягу якої у практиці судів та міжнародних трибуналів традиційно відносяться: (i) компенсація капітальної вартості (*capital value*); (ii) компенсація втраченого прибутку; та (iii) побічні витрати. Відповідно, компенсація здійснюється за шкоду, яка підлягає фінансовій оцінці, охоплюючи як шкоду, яку зазнала сама держава (її власність чи персонал, або стосуючись витрат, розумно понесених для відшкодування або пом'якшення шкоди, спричиненої міжнародно-протиправним діянням), так і шкоду, завдану громадянам, будь то фізичні особи чи компанії, від імені яких держава вимагає компенсації в рамках дипломатичного захисту [5].

Наведені тези дозволяють висунути про взаємозалежність та взаємопов'язаність відповідно, визначених у Статтях КМП головних правових засобів відшкодування завданої міжнародно-протиправним діянням шкоди у формах реституції, компенсації та сатисфакції. Вони застосовуються не як окремі правові механізми, а як принципово поєднані досягненням єдиної мети інструменти. Такою метою є забезпечення повного та справедливого відшкодування завданої порушенням державою міжнародних зобов'язань шкоди, з урахуванням форм її вираження та ефективності для досягнення цієї цілі кожного з цих інструментів за послідовністю «реституція – компенсація – сатисфакція», звернення до яких також ставиться в залежність від типу завданих збитків, можливості їх фінансово обрахування тощо.

Також, за твердженням Дж. Х. Олдріча, в частині шкоди, що підлягає відшкодуванню і принципів її оцінки, які будуть застосовуватися при кількісному визначенні, слід завжди брати до уваги, зміст конкретних основних зобов'язань, оцінку поведінки сторін і, в більш загальному плані, їх зацікавленість у досягненні справедливого та прийнятного результату [8, с. 242]. На цьому ж наголошує і Т. А. Грабович, підкреслюючи, що *«для відшкодування відповідальною державою заподіяної міжнародно-протиправним діянням шкоди, що має на меті ліквідувати наслідки такого діяння, може бути необхідним застосування як окремих форм відшкодування (реституції, компенсації, сатисфакції), так і сукупності таких форм, що встановлюється в кожному випадку, виходячи із сутності первинного міжнародно-правового зобов'язання, порушеного міжнародно-протиправним діянням, обсягу заподіяної шкоди, інтересів потерпілої держави й вимог розумності й справедливості»* [7, с. 35].

Висновки. Отже, зобов'язання з відшкодування завданої державою шкоди у зв'язку з порушенням попередньо взятих на себе зобов'язань, зокрема у сферах захисту прав людини, міжнародного гуманітарного права, загальних принципів міжнародного права, конвенційного та звичаєвого, є одним зі стовпів сучасного світового правопорядку. Настаючи внаслідок вчинення міжнародно-протиправного діяння таке зобов'язання може набувати різних форм: репарацій та контрибуцій, про що держави домовляються у мирному договорі, за допомогою механізмів перехідного правосуддя, комісій з правди та примирення (наприклад, подібне колективне врегулювання відбулось на Потсдамській конференції 1945 р. та у Паризьких мирних договорах 1947 р. [9, с. 319]), або через інститути реституції, компенсації, сатисфакції, реабілітації тощо, які реалізуються

здебільшого через діяльність національних та міжнародних судів, арбітражів та, особливо, спеціальних комісій та трибуналів, які створюються *ad hoc* і тому найповніше здатні відображати специфіку конкретного міжнародно-протиправного діяння (діянь) і пов'язаної із ним політико-правової, економічної і соціальної ситуації. Реалізація означених механізмів відбувається із дотриманням додаткових принципів, у тому числі повного або ефективного відшкодування завданої шкоди, принципу пропорційності відшкодування, залежно від ступеню тяжкості та завданих збитків.

Враховуючи, що досягнення домовленості стосовно виплати репарації та/або контрибуції як інструментів відшкодування завданої державою-агресором шкоди, реалізується здебільшого у тексті мирного договору, за нинішнього політичного керівництва Російської Федерації такий сценарій видається малоімовірним з раніше озвучених у різних джерелах та зрозумілих причин. Тому більш реалістичною та відповідною ми розглядаємо можливість звернення до інших механізмів крізь призму роботи майбутньої спеціальної міжнародної комісії, а саме та насамперед компенсації завданих збитків (реальних втрат та упущеної вигоди зокрема) із потенційним зверненням до реституції (де це можливо) та сатисфакції (де це необхідно).

Ефективне поєднання цих правових інструментів відшкодування шкоди, завданої міжнародно-протиправними діяннями Російської Федерації у зв'язку з розпочатою та продовжуваною збройною агресією безперечно буде залежати від низки факторів: інституційної структури та процесуального регламенту роботи міжнародної спеціальної комісії, категорій скарг, які розглядатимуться та вирішуватимуться у рамках її діяльності, джерел фінансування виплати компенсацій та їх обсягів та ін. Ці та інші аспекти розглядатимуться нами далі у наступних дослідженнях.

Стаття присвячена встановленню та розмежуванню правових режимів застосування основоположних механізмів та правових засобів (інструментів) відшкодування шкоди, завданої внаслідок міжнародно-протиправних діянь. Особливу увагу приділяється перспективам їх застосування в умовах притягнення Російської Федерації до міжнародної відповідальності у зв'язку із її повномасштабною збройною агресією проти України. Резюмується, що ефективне поєднання цих правових інструментів відшкодування шкоди буде залежати від низки факторів, насамперед інституційної структури та процесуального регламенту роботи новоствореної міжнародної спеціальної комісії.

Крім цього, автором аналізуються напрацьовані у міжнародній практиці протягом останнього століття засадничі підходи у питаннях співвідношення реституції, компенсації та сатисфакції як інструментів, що окремо або у сукупності повинні гарантувати реалізацію принципу повного відшкодування (репарації) завданих міжнародно-протиправними діяннями збитків і шкоди загалом.

На основі цього у статті зроблено висновок, що досягнення домовленості стосовно виплати репарації та/або контрибуції як інструментів відшкодування завданої державою-агресором шкоди, реалізується здебільшого у тексті мирного договору. За нинішнього політичного керівництва Російської Федерації такий сценарій видається малоймовірним. Тому найбільш реалістичним та відповідним сучасному стану речей є механізм звернення до інших інструментів відшкодування шкоди крізь призму роботи спеціальної міжнародної комісії, які дозволять забезпечити реальне відшкодування шкоди, завданої державою-агресором та

забезпечити її компенсацію за рахунок активів Російської Федерації особам, які постраждали.

Ключові слова: міжнародний правопорядок, компенсація, міжнародна відповідальність держав, репарації, міжнародне право, контрибуції, міжнародно-протиправне діяння.

Mudra I. Legal means and instruments of compensation for damage caused by internationally wrongful acts of states in modern international law

The article is devoted to establishing and distinguishing the legal regimes for the application of fundamental mechanisms and legal means (instruments) of compensation for damage caused as a result of internationally wrongful acts. Particular attention is paid to the prospects of their application in the context of bringing the Russian Federation to international responsibility in connection with its full-scale armed aggression against Ukraine. It is summarized that the obligation to compensate the damage caused by the state in connection with the violation of previously assumed obligations, in particular in the areas of protection of human rights, international humanitarian law, general principles of international law, conventional and customary, is one of the pillars of modern world legal order.

Taking into account that reaching an agreement on the payment of reparations and/or contributions as instruments of compensation for the damage caused by the aggressor state, is implemented mostly in the text of the peace treaty, under the current political leadership of the Russian Federation, such a scenario seems unlikely from what was previously voiced in various sources and are generally understood reasons. Therefore, we consider it more realistic and appropriate to

turn to other mechanisms through the prism of the work of the future special international commission, namely, and first of all, compensation for damages (real losses and lost profits in particular) with potential recourse to restitution (where possible) and satisfaction (where it is necessary). The effective combination of these legal instruments for compensation for damage caused by the internationally wrongful acts of the Russian Federation in connection with the initiated and continued armed aggression will undoubtedly depend on a number of factors: the institutional structure and procedural regulations of such international special commission, the categories of complaints that will be considered and resolved in within the framework of its activities, sources of funding for the payment of compensations and their volumes, etc.

Key words: international legal order, compensation, international responsibility of states, reparations, international law, contributions, internationally wrongful acts.

Література

1. *Factory at Chorzyw (Claim for Indemnity). (Merits). Judgment – 13 September 1928. PCIJ Series A. No 17.* URL: https://www.icj-cij.org/public/files/permanent-court-of-international-justice/serie_A/A_17/54_Usine_de-Chorzow_Fond_Arret.pdf.

2. *Case Concerning Gabčnikovo-Nagymaros Project (Hungary/Slovakia). Judgment of 25 September 1997. International Court of Justice.* URL: <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/92/092-19970925-JUD-01-00-EN.pdf>.

3. *Репарація, компенсація, реституція. Українське законодавство і міжнародна практика. Аналітична записка.* URL: http://epl.org.ua/wp-content/uploads/2022/05/Znachennya-i-spiivvidnoshennya-ponyat-reparatsiyi_fin.pdf.

4. *Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law: resolution / adopted by the General Assembly. A/RES/60/147. 16 December 2005.* URL: <https://digitallibrary.un.org/record/563157?ln=en>.

5. *Draft articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, with commentaries, 2001.* URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_6_2001.pdf.

6. *UNCC. United Nations Compensation Commission. The Claims. Category C.* URL: <https://uncc.ch/category-c>.

7. *Грабович Т. А. «Restitutio in integrum» та «restitutio in pristinum» у доктрині та практиці права міжнародно-правової відповідальності. Право та державне управління. 2020. № 4. С. 31–36.*

8. *Aldrich G. H. The Jurisprudence of the Iran-United States Claims Tribunal.* Clarendon Press, 1996. 608 p.

9. *Мельцер Н. Міжнародне гуманітарне право. Загальний курс: Довідкове видання. Женева: Міжнародний Комітет Червоного Хреста, 2020. 396 с.*

О. Пономарьов,

аспірант кафедри менеджменту та адміністрування
Національного університету «Чернігівська політехніка»

ОСОБЛИВОСТІ ВІДОБРАЖЕННЯ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ ЩОДО ПОВОДЖЕННЯ ІЗ УВ'ЯЗНЕНИМИ В СУЧАСНІЙ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧІЙ ПОЛІТИЦІ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Кримінально-виконавча політика України розвивалася протягом багатьох років, і, як і раніше, вона продовжує приділяти особливу увагу врегулюванню на законодавчому рівні та вдосконаленню процесу виконання покарань. Як зазначає В.В. Василевич, кримінально-виконавча політика є невід'ємною частиною кримінальної політики країни, відіграє важливу роль і має високу цінність у кримінальній політиці України, адже кримінально-виконавча політика у концентрованому вигляді містить завдання, принципи, стратегію, основні напрямки, форми та методи контролю держави за злочинністю [1, с. 218]. Кримінально-виконавча політика покликана забезпечувати відновлення соціальної справедливості, проводити роботу з виконання покарань щодо осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, та реалізовувати заходи щодо подальшого процесу їх ресоціалізації. Саме тому ефективна реалізація правильно побудованої кримінально-виконавчої політики країни має дуже важливе значення, так само як і діяльність Міністерства юстиції, яке покликане здійснювати проведення цієї політики.

Оцінку стану літератури. Автором проведено аналіз змісту досліджень таких сучасних вчених-пенітенціаристів як Є. Ю. Бараш,

І. Г. Богатирьов, В. В. Василевич, О. М. Джужа, А. О. Галай, А. П. Гель, О. І. Іваньков, О. Г. Колб, Н. В. Коломієць, Є. І. Огородник, М. С. Пузирев, Г. О. Радов, А. Х. Степанюк, І. С. Яковець та ін., які розробили основи теорії та принципи сучасного кримінально-виконавчого права, розглянули різні аспекти використання міжнародних стандартів поведіння із ув'язненими у кримінально-виконавчій політиці нашої держави. Разом з тим аналіз цих робіт стосовно співвідношення кримінально-виконавчого законодавства з міжнародно-правовими актами свідчить про те, що ці розробки багато в чому застаріли, носять фрагментарний характер. Майже немає досліджень, які б містили комплексний аналіз імплементації міжнародних стандартів поведінки з засудженими в їх сучасній редакції, наприклад, Європейських пенітенціарних правил, переглянутих та доповнених 1 липня 2020 р. [2], до кримінально-виконавчої політики України.

Мета. Метою статті є виявлення ступеня впливу системи міжнародно-правових стандартів поведінки із засудженими на стан та зміну кримінально-виконавчої політики в сучасних умовах.

Завдання поданого матеріалу з обраної проблеми. Завдання

дослідження впливають із поставленої мети. До них належать: визначення співвідношення принципів кримінально-виконавчої політики та міжнародних стандартів поведіння з засудженими; розгляд чинників, які впливають кримінально-виконавчу політику в сучасних умовах; проблеми реалізації міжнародно-правових стандартів поведіння із засудженими у кримінально-виконавчій політиці.

Виклад основного матеріалу.

Кримінально-виконавча політика знаходить свій вираз у принципах відповідної галузі права. Система принципів кримінально-виконавчого права відображає, передусім, принципи поведіння з засудженими, закріплені у міжнародних правових актах. Більшість міжнародних рекомендацій з питань виконання покарання та поведіння з засудженими реалізовано у вітчизняному законодавстві. Наприклад, галузевий принцип раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки вперше був названий у кримінально-виконавчому кодексі України (далі – КВК України). Раціональне застосування примусових заходів, підстави, порядок та умови застосування до засуджених заходів стягнення закріплені в нормах, що встановлюють їх відповідальність (статті 9, 1311, 132-137 КВК України) [3]. Законодавча регламентація цих заходів ґрунтується на вимогах міжнародних стандартів поведіння із засудженими. У Мінімальних стандартних правилах у відношенні поведіння з ув'язненими (Правилах Мандели) 2015 р. (далі – Правила Мандели) вказується, що «ув'язнення та інші заходи, що ізолюють осіб від навколишнього світу, завдають їм страждання вже через те, що вони забирають у цих осіб право самовизначення, оскільки вони позбавляють їх свободи. Тому, за винятком окремих випадків, ... , тюремна система не повинна посилювати страждання, що

впливають із цього положення. (правило 3) [4]. Кримінально-виконавче законодавство повинно прагнути розвивати та закріплювати названі та інші норми міжнародних стандартів, тому що «вони повинні, ..., викликати до життя постійне прагнення подолання практичних труднощів, що стоять на шляху до їх здійснення, оскільки загалом і в цілому вони відображають ті мінімальні умови, які Організація Об'єднаних Націй вважає за прийнятні..» [4]. Принцип міжнародного права про прагнення звести режим позбавлення волі до мінімуму різниці між життям у виправній установі та життям на волі знайшов своє відображення у ч. 2 ст. 102 КВК України, де вказано, що «режим у колоніях має зводити до мінімуму різницю між умовами життя в колонії і на свободі, що повинно сприяти підвищенню відповідальності засуджених за свою поведінку і усвідомленню людської гідності» [3].

Також вважається доволі ефективним використання принципу підходу до управління тюрмами (установами виконання покарань) з позиції прав людини. У цьому випадку принципи кримінально-виконавчої політики можуть бути доповнені низкою принципів, що впливають із міжнародних стандартів щодо поведіння із ув'язненими: тюрми повинні розглядатися як частина громадянського суспільства, а не як елементи військової структури; їх співробітники повинні сприйматися як шановні та професійно підготовлені державні службовці; тюрми мають бути відкриті для перевірки та моніторингу з боку суспільства; тюрми мають функціонувати у контексті стандартів з прав людини; тюремне ув'язнення повинно використовуватися лише у випадках, коли жодні інші санкції виявляються не дієвими [2]. Таким чином, кримінально-виконавча політика має власну специфічну систему принципів, реалізація яких у кримінально-виконавчому праві має свої

особливості, що визначаються рівнем залученості міжнародних стандартів щодо поводження з засудженими до національного законодавства, загальним станом боротьби зі злочинністю, психолого-фізіологічними характеристиками засуджених, наявною системою покарань; системою установ та органів, що виконують покарання тощо. До цих принципів І.С. Михалко відносить наступні: принцип мінімальності правових обмежень прав і свобод засуджених; принцип економії кримінальної репресії; принцип пріоритетного розвитку заохочувальної політики над репресивною; принцип ресоціалізації й адаптації засуджених, що відбули покарання; принцип пріоритету заходів соціально-педагогічної корекції особи засуджених; принцип вдосконалення виховної й оперативно-розшукової роботи із засудженими; принцип підвищення відкритості кримінально-виконавчої системи та націленість її на співпрацю з громадянським суспільством; принцип вдосконалення інститутів прогресивної системи відбування покарання [5, с. 72]. Вважаємо доцільною точку зору С. Л. Недова, який вважає, що «така пропозиція щодо чіткої деталізації та структурування системи принципів кримінально-виконавчої політики... є вичерпною та повністю відповідає сучасним європейським реаліям і намаганням Української держави, кореспондується також із правовою та загальнодержавною політикою України» [6, с. 447].

Слід підкреслити, що кримінально-виконавчу політику визначає комплекс факторів, серед яких, крім вимог міжнародних стандартів щодо поводження із ув'язненими, слід зазначити наступні: соціально-політичний та економічний стан суспільства; пануючі у ньому моральні цінності та правові уявлення; структуру та динаміку злочинності в країні; діяльність міжнародних неурядових організацій; розвиток фундаментальних суспільних наук; наявна система покарань.

Як підкреслює Н. С. Медведкова, в умовах військової агресії важливою складовою національної безпеки є соціальна безпека, а саме – соціальна безпека людини. Її основними складовими є безпека життя та здоров'я, безпека соціального захисту, безпека честі і гідності, гуманітарна та психологічна безпека [7, с. 47]. Поглиблення соціально-економічного розподілу населення на бідних і багатих, воюючих та «ухилянтів» призводить до посилення соціальної безвиході та дезорієнтації, насамперед серед молоді. Війна, розпочата росією проти України, створює додаткові загрози у соціальній сфері, які безумовно ведуть до зростання рівня злочинності, внаслідок цього посилюється каральна політика та збільшується кількість засуджених (за рахунок військовополонених та «коллаборантів»), які відбувають покарання у виправних установах. Підвищення концентрації у місцях позбавлення волі осіб, засуджених за тяжкі та особливо тяжкі злочини у гуманітарній сфері, також призводить до загострення проблем кримінально-виконавчої політики.

В Україні активно втілюється в життя низка важливих європейських документів щодо забезпечення прав ув'язнених: Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, 1987 р. [8]; Європейські пенітенціарні правила у редакції 2020 р. [2]; Європейська конвенція про видачу правопорушників, 1957 р. [9] та багато інших.

Слід підкреслити, що реалізація міжнародних стандартів щодо поводження із ув'язненими в Україні здійснюється за трьома напрямками: а) за допомогою формування відповідної кримінально-виконавчої політики; б) через удосконалення національного кримінального законодавства; в) у практичній діяльності органів та установ, що виконують покарання. З моменту здобуття незалежності у 1991 р. Україна активно інтегрувалася у світове

співтовариство. У зв'язку з цим і правове регулювання процесу виконання кримінальних покарань зазнало суттєвих змін, спрямованих на реальне втілення принципу гуманізму у поведженні з засудженими. Засудженим до позбавлення волі гарантувалися свобода совісті та віросповідання (абз. 10 ч. 1 ст. 8 КВК України); запроваджувалися норми, які забезпечили їхнє право на особисту безпеку (ст. 10 КВК України); надавалась можливість користуватись платними медичними послугами (абз. 6 ч. 1 ст. 8 КВК України); здійснювати листування з особами, які знаходяться за межами колоній, вести з ними телефонні розмови, у тому числі у мережах рухомого (мобільного) зв'язку, користуватися глобальною мережею Інтернет (абз. 7 ч. 1 ст. 107 КВК України); було скасоване дисциплінарне стягнення у виді позбавлення чергового побачення; зняті обмеження на отримання посилок або передач та на листування (ст. 112, 113 КВК України [3]).

16 грудня 2022 р. Розпорядженням Кабінету Міністрів України № 1153-р була схвалена «Стратегія реформування пенітенціарної системи на період до 2026 р.» (далі – Стратегія) та був затверджений «Операційний план її реалізації у 2022–2024 рр.» У Стратегії зазначалось зокрема, що система кримінальної юстиції та наявний механізм ресоціалізації засуджених потребують удосконалення з врахуванням руйнівних наслідків широкомасштабної військової агресії Російської Федерації проти України; ...органи державної влади повинні створити в пенітенціарних установах такий режим і умови, що не перевищують мінімальний рівень страждань, який особа може зазнавати під час відбуття покарання; ...умови тримання у багатьох слідчих ізоляторах та установах виконання покарань не задовольняють базові потреби засуджених та осіб, взятих під варту, і прирівнюються Європейським судом з прав людини до катувань, що усклад-

нює досягнення завдань виправлення та ресоціалізації засуджених, зменшення кількості повторних злочинів і надзвичайних подій; Європейським судом з прав людини неодноразово зверталась увага, зокрема, на неповноту слідчих ізоляторів, недостатню кількість та низьку якість продуктів харчування, неналежну медичну допомогу, нестачу денного світла та свіжого повітря, невинуваті режимні обмеження; умови позбавлення волі, особливості середовища засуджених та осіб, взятих під варту, потребують створення додаткових гарантій захисту людини в місцях позбавлення волі, у тому числі з урахуванням воєнних викликів [10].

Основна мета Стратегії, як зазначив чинний міністр юстиції Д. Малюська, – запровадження комплексних довгострокових змін у пенітенціарній системі, визначення основних напрямів її розвитку відповідно до стандартів Ради Європи, створення гуманістичної системи виконання кримінальних покарань, що гарантуватиме безпеку суспільства та забезпечуватиме соціальну адаптацію засуджених та осіб, узятих під варту [11].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Існують вимоги та рекомендації міжнародних стандартів, застосування яких потребує певного часу та значних матеріальних засобів, наприклад розробка науково обґрунтованої класифікації засуджених та апробація програм диференційованого виховного впливу на них; одиночне розміщення засуджених у окремих кімнатах (камерах) уночі; забезпечення права звільнених на ефективну соціальну та матеріальну підтримку після звільнення; забезпечення відбування покарання за місцем проживання; будівництво нових та реконструкції старих місць утримання під вартою та установ виконання покарань тощо.

Для ефективного використання вимог міжнародних стандартів щодо поводження із ув'язненими в сучас-

ній кримінально-виконавчій політиці України у найближчій перспективі слід виконати наступні заходи: виключити таке поведження із засудженими, що принижує їх людську гідність; забезпечити засуджених гідною і оплачуваною працею; забезпечити ефективний захист засуджених від негативного впливу лідерів кримінального середовища; забезпечити діяльність персоналу органів та установ виконання покарань тільки на засадах законності; надавати реальну та ефективну соціально-реабілітаційну допомогу особам, звільненим від відбування покарання тощо.

Останній захід є виключно важливим, тому що саме він убезпечує суспільство від негативних наслідків рецидивної злочинності осіб, які звільняються з місць позбавлення волі. Соціально-реабілітаційна допомога засудженим до позбавлення волі та звільненим від покарання пов'язана з проявом гуманізму до таких осіб і з попередженням з їх боку нових кримінальних правопорушень. Відповідно до міжнародних стандартів щодо поведження з ув'язненими цими питаннями займаються соціальні працівники, які відповідають за підтримку контактів засуджених із зовнішнім світом та їх покращення. У тюрмах розвинених країн цим працівникам відводиться провідне місце в організації процесу реабілітації засуджених, що повинно запроваджуватись і в національній кримінально-виконавчій системі, забезпечивши їх взаємодію із співробітниками офісів пробації та установ виконання покарань. Як вважає І. С. Яковець, виконання покарання в умовах відкритого суспільства є більш ефективним порівняно з тюремним ув'язненням та веде в подальшому до більш високого рівня безпеки в суспільстві, ... попереджає рецидивну злочинність та сприяє створенню більш сприятливого суспільства для всіх громадян [12, с. 365]. Для соціальної адаптації звільнених з установ виконання покарань необхідно, зокрема, створити

у всіх регіонах дієві центри соціальної адаптації таких осіб, розрахованих на необхідну кількість клієнтів і забезпечених фахівцями необхідної компетенції; ввести у практику квотування на підприємствах робочих місць для таких осіб з урахуванням їх наявної спеціальності та кваліфікації тощо.

У діяльності органів та установ, які виконують покарання, є ще багато прогалин, пов'язаних із практичним застосуванням міжнародних стандартів щодо поведження із ув'язненими. Проблеми з їх вирішенням обумовлені відсутністю необхідних економічних та соціальних умов, а шляхи їх вирішення повинні бути економічно і політично обґрунтованими у процесі реалізації кримінально-виконавчої політики України.

У статті досліджено зміст суттєвих змін, що зазнало за останні роки кримінально-виконавче право України, і які свідчать про прагнення привести порядок та умови тримання під вартою, виконання і відбування покарань у відповідність до загально визнаних норм міжнародного права. Розглянуто наслідки вступу України до Ради Європи в 1995 р., що постало важливою передумовою для реформування кримінально-виконавчої системи. Доведено, що прийняття нашою країною низки юридичних зобов'язань, зокрема ратифікації у 1997 р. Верховною Радою України Європейської конвенції про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поведженню чи покаранню, у 1998 р. – Європейської конвенції про видачу правопорушників, прийняття у 2001 р. Кримінального кодексу України, у 2003 р. – Кримінально-виконавчого кодексу України, у 2011 р. – Закону України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк», у 2015 р. – Закону України «Про пробацію», привело національне законодавство у відповідність до загаль-

ноприйнятих європейських норм і стандартів щодо поводження із ув'язненими та засудженими за рахунок внесення суттєвих змін до кримінального та кримінально-виконавчого законодавства. Обґрунтовано тезу про те, що положення цих законів спрямовані на суттєву лібералізацію та коригування кримінальної політики нашої держави. Визначено, що передача у 2017 р. органів та установ виконання покарань до ведення Міністерства юстиції України, створення Департаменту з питань виконання кримінальних покарань, державних установ «Центр пробачії», «Центр охорони здоров'я Державної кримінально-виконавчої служби України», «Генеральна дирекція Державної кримінально-виконавчої служби України» та міжрегіональних управлінь з питань виконання кримінальних покарань Міністерства юстиції стало одним із найбільш значущих заходів, покликаних забезпечити більш високі гарантії дотримання законності та прав людини. Встановлено, що одним з найбільш значущих для кримінально-виконавчої системи завдань у 2024 р. постає запровадження нових видів покарань, зокрема пробачійного нагляду, передбаченого Законом України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань».

Ключові слова: Рада Європи, міжнародні стандарти щодо поводження із ув'язненими, державна політика у сфері виконання кримінальних покарань, кримінально-виконавче право, засуджені.

Ponomaryov O. Features of mapping international standards of treatment of prisoners into modern penal policy in Ukraine

This article examines the content of the essential changes that the criminal law of Ukraine has undergone in

recent years. They testify to the desire to bring the order and conditions of detention, execution and serving of the sentenced in accordance with the generally recognized norms of international law. The consequences of Ukraine's accession to the Council of Europe in 1995, which was an important prerequisite for reforming the penal system, are considered. It has been proven that our country has adopted a number of legal obligations, in particular the ratification in 1997 by the Verkhovna Rada of Ukraine of the European Convention on the Prevention of Torture or Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, in 1998 of the European Convention on the Extradition of Offenders, adopted in 2001. of the Criminal Code of Ukraine, in 2003 – the Criminal and Executive Code of Ukraine, in 2011 – the Law of Ukraine "On social adaptation of persons serving or serving a sentence in the form of restriction of freedom or deprivation of freedom for a certain period", in 2015 – the Law Ukraine "On Probation", brought the national legislation in line with generally accepted European norms and standards for the treatment of prisoners and convicts. This became possible due to significant changes in criminal and criminal enforcement legislation. The thesis that these changes are aimed at significant liberalization and correction of the criminal policy of our state is substantiated. It was determined that the transfer in 2017 of the bodies and institutions for the execution of sentences to the Ministry of Justice of Ukraine, the creation of the Department for the Execution of Criminal Sentences, the state-instituted "Probation Center", "Health Center of the State Penitentiary Service of Ukraine", "General Directorate of the State Penitentiary Service" executive service of Ukraine" and the interregional department for the execution of criminal orders of the Ministry of Justice became one of the

most significant measures designed to provide higher guarantees of compliance with the law and human rights. It has been established that one of the most significant tasks for the criminal justice system in 2024 is the introduction of new types of punishment, in particular, probation supervision, provided for by the Law of Ukraine "On Amendments to the Criminal, Criminal Procedural Code of Ukraine and other legislative acts of Ukraine for the improvement of types criminally punished".

Key words: Council of Europe, international standards for the treatment of prisoners, state policy in the field of execution of criminal penalties, penal law, convicts.

Література

1. Василевич В.В. Кримінально-виконавча політика України: стан і тенденції. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО. 2023. Випуск 75: частина 3. С. 216–220.
2. Recommendation Rec (2006) 2-rev of the Committee of Ministers to member States on the European Prison Rules. Adopted by the Committee of Ministers on 11 January 2006, at the 952nd meeting of the Ministers' Deputies and revised and amended by the Committee of Ministers on 1 July 2020 at the 1380th meeting of the Ministers Deputies. URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016809ee581 (дата звернення: 12.03.2024).
3. Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон України від 11.07.2003 р. № 1129-IV. Дата оновлення: 28.03.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text> (дата звернення: 21.04.2024).
4. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй щодо поводження з ув'язненими (Правила Нельсона Манделі): Резолюція Генеральної Асамблеї 70/175, додаток, ухвалений 17 грудня 2015 р. URL: https://www.upodc.org/documents/justice-and-prison-reform/Nelson_Mandela_Rules-R-ebook.pdf (дата звернення: 14.01.2022).
5. Михалко І.С. Поняття примусу у кримінально-виконавчому праві. Право і безпека. 2010. № 3. С. 156–161.
6. Недов С.Л. Принципи кримінально-виконавчої політики України. Юридичний науковий електронний журнал. 2021. № 10. С. 447–449.
7. Медведкова Н.С. Зарубіжні практики розвитку смарт-сіті у забезпеченні соціальної безпеки людини в умовах криз. Соціальна безпека людини в умовах війни: сутність, особливості та шляхи забезпечення: матеріали круглого столу 28-30 червня 2023 р. / за заг. ред. проф. З.С. Варналія, Київ-Одеса : Знання України. 2023. 89 с.
8. Про ратифікацію Європейської конвенції про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, 1987 р., : Закон України від 24 січня 1997 р., N 33/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/33/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 21.04.2024).
9. Про ратифікацію Європейської конвенції про видачу правопорушників, 1957 р., Додаткового протоколу 1975 р., та Другого додаткового протоколу 1978 р., до Конвенції: Закон України від 16 січня 1998 р. N 43/98-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/43/98-%D0%B2%D1%80/conv#Text> (дата звернення: 21.04.2024).
10. Про схвалення Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 р. та затвердження операційного плану її реалізації у 2022-2024 рр.: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.12.2022 р. № 1153-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153-2022-%D1%80/conv#Text> (дата звернення: 11.04.2024).
11. Денис Малюська: Стратегія реформування пенітенціарної системи – як «дороговказ» до створення ефективної системи виконання кримінальних покарань. Міністерство юстиції України, опубліковано 21.12.2021 р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/denis-malyuska-strategiya-reformuvannya-penitenciarnoi-sistemi-yak-dorogovkaz-do-stvorennya-efektivnoyi-sistemi-vikonannya-kriminalnih-pokaran> (дата звернення: 14.03.2024).
12. Яковець І.С. Досвід виконання кримінальних покарань Королівства Норвегія та доцільність його впровадження в Україні. Держава і право. Юридичні і політичні науки. 2013. Вип. 60. С. 362–368.

М. Тороп,

аспірант кафедри теорії держави і права,
конституційного права та державного управління
Дніпровського національного університету
імені Олеся Гончара

ЩОДО ТРАКТУВАННЯ СУТНОСТІ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ ПРИХИЛЬНИКІВ ПОЗИТИВІСТСЬКОЇ ПАРАДИГМИ СЕРЕДИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОРІЧЧЯ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Останні глобальні цивілізаційні зміни у світі змушують замислитися над таким питанням, як відтворення основного принципу права – справедливості, який, також, можна вважати і системоутворюючим принципом юридичної відповідальності, як результату використання негативної юридичної відповідальності. Не можна не погодитися з думкою, що юридична відповідальність є одним з видів соціальної відповідальності. Внаслідок цього вона є динамічним правовим явищем, яке залежить від змін соціальних відносин. Взагалі, необхідно відзначити, що юридична відповідальність, як самостійний правовий інститут, відрізняється одночасно і стабільним, і динамічним характером. Стабільність проявляється в тому, що юридична відповідальність є складовим елементом логічної структури норми права, тому, поки існує право, буде існувати і юридична відповідальність. Динамізм проявляється в тому, що юридична відповідальність корелюється із станом розвитку суспільства. Тому, зміна цивілізаційних засад суспільної свідомості і розуміння (або навпаки, нерозуміння) невідворотності юридичної відповідальності потребує постійного дослідження сутності цього явища.

Серед українських науковців, які в своїх працях досліджують сутність юридичної відповідальності треба відзначити Н. М. Оніщенко, Н. М. Пархоменко, І. А. Безклубий, С. В. Бобровник, Н. В. Іванчук, С. О. Сінегіна, Л. І. Каленіченко, А. А. Козловського та інших.

Але, на жаль, хоча в науці вважається це питання дискусійним, досліджень з теми природи, сутності юридичної відповідальності, як важливої складової правового життя суспільства недостатньо.

Метою статті в цьому випадку є аналіз поглядів правознавців-прихильників позитивістської парадигми наукового пізнання, що сформувалася в науковому юридичному середовищі в Україні в середині ХІХ – початку ХХ сторіччя.

Виклад основного матеріалу. Автори, що розробляють загально-теоретичні засади поняття «юридична відповідальність» та її сутності умовно можуть бути об'єднані у дві групи: 1) ті, які розуміють юридичну відповідальність у контексті теорії державного (державно-правового) примусу; 2) ті, які розглядають юридичну відповідальність у контексті теорії правовідносин [1, с. 347].

М. Бліхар виділяє три підходи до розуміння поняття юридичної відпові-

дальності: 1) прихильників так званої «негативної» юридичної відповідальності, які пов'язують юридичну відповідальність лише зі скоєнням правопорушення; 2) прибічників позитивної юридичної відповідальності, які ґрунтують свою позицію на тому, що юридична відповідальність орієнтована не лише на минулу, але й на сьогодишню та майбутню поведінку суб'єкта правовідносин; 3) науковців, які розглядають юридичну відповідальність не тільки як негативну (ретроспективну) і позитивну (перспективну), але як цілісне правове явище з різними формами реалізації [2, с. 162].

Автор погоджується з цією класифікацією, але вважає за доцільне, для відображення історії становлення поглядів на сутність юридичної відповідальності додати ще один підхід – науковців, які розглядають юридичну відповідальність як елемент логічної структури норми права і невід'ємний результат її застосування без поділу на позитивну чи негативну.

А. Осауленко визначає юридичну відповідальність через категорію «правовідносин»: «ретроспективна юридична відповідальність в публічному праві – це взяті в динаміці правові відносини між правопорушником (чи особою, яка обвинувачується у вчиненні правопорушення) і державними органами. Виникнення, розвиток, здійснення, припинення юридичної відповідальності тотожні динаміці правових відносин, які виникають, розвиваються, припиняються тільки й виключно на підставі приписів правових норм як нормативної основи юридичної відповідальності» [3, с. 8–9].

Автор вважає, що саме такий підхід характерний для представників юридико-позитивістської парадигми, що сформувалася в середині XIX сторіччя в країнах Західної Європи, і яка не була обійдена увагою українських правознавців.

В першу чергу, потрібно відзначити той момент, що позитивісти не

відокремлювали інститут юридичної відповідальності і не надавали повної класифікації її видів. Це характерно як для прихильників юридичного позитивізму, так і для правознавців, що сповідували соціальну природу права, і для тих, хто вже розробляв комплексний підхід до дослідження права і юридичної відповідальності, як важливого результату правозастосування.

Ще одним цікавим моментом можна відзначити підхід до розуміння правопорушення та юридичної відповідальності як дихотомії – право-неправо. Такий підхід найбільш повно відображений у наукових доробках відомого українського правознавця М. Ранненкампа. У 1868 році в Києві була видана його праця «Нариси юридичної енциклопедії». Саме в ній вченим була розглянута сутність правопорушення і співіснування сфери права і так званого неправа: «...порушенням права в юридичному сенсі може бути тільки дія, більш менш усвідомлена, волі людини. Неправо протирічить праву, знищує його дійсність, і тому сумісне буття його з правом неможливе. Право, як необхідна умова співіснування, має володіти засобами для свого захисту і відновлення. Ці засоби полягають у розгляді спорів і сутичок, і за необхідності, у використуванні примусу, сили проти винуватців неправа, і представляються у різних видах, залежно від організації і ступеня культури держави» [4, с. 168].

У більш пізньому виданні «Юридичної енциклопедії» (1913 рік) це визначення було уточнене: «...порушенням права в юридичному сенсі може бути тільки дія, невиконання, недогляд, що відбулися залежно від більш чи менш усвідомленої волі людини» [5, с. 196].

Також у цьому виданні було визначено види, точніше сфери, правопорушень – приватне чи цивільне право, кримінальне і поліцейське. Автоматично це можна екстраполювати

і на види юридичної відповідальності (хоча цей термін М. Ранненкампом не використовувався).

Також для дослідників історії права може бути цікавим розгляд науковцем дискусійного питання розмежування неправу цивільного і кримінального. З цього приводу ним було надано огляд різноманітних підходів до вирішення цієї проблеми, особливо німецьких правознавців. Але, на думку М. Ранненкампа, всі вони недостатньо повно відобразили всю складність цього питання. Він запропонував своє бачення цього розмежування, відштовхуючись від взаємозв'язку прав і порушення цих прав, хоча і це не надавало повного розмежування кримінальної і цивільної відповідальності, бо, як визнав автор, право – це явище динамічне і предмет кримінального і цивільного правопорушення може бути спільним: «Різниця між приватними і державними правами також не може слугувати точною межею між неправом кримінальним і цивільним, тому що ця сама різниця піддається змінам; і при цьому майже кожне право може бути предметом неправди кримінальної і цивільної: присвоєння чужої речі може бути неправом кримінальним або приватним, виходячи з способу їх вчинення [4, с. 171].

На думку М. Ранненкампа, намагання криміналістів надати точне визначення поняття «злочин» або визначити системоутворюючий принцип для всіх видів злочинів видалися невдалими або неповними. На відміну від філософського розуміння сутності злочину, практичний підхід виявився більш дієвим в цьому випадку, тому що надав можливість хоча в загальному вигляді, але все ж таки надати визначення терміну «злочин», як дії, що карається по закону, забороненої законом під страхом покарання. І в такому визначенні науковець знайшов недоліки, а саме: для того, щоб дія була визначена злочинною вона повинна бути злочинною сама

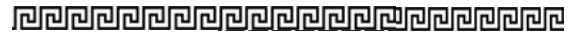
по собі. А для того, щоб це встановити, необхідно визначити загальні якості злочинних дій, що є доволі складним процесом. На це впливає ще й той фактор, що поняття «злочин» не є раз і назавжди визначеним, воно змінюється відповідно до того чи іншого історичного періоду, і «історія показує нам, що уявлення про злочинність у найвищому ступені різні і доволі часто протиріччять один одному».

І з таким підходом науковця можливо погодитися в загальному вигляді, бо історична дійсність показує зміни у розумінні як сутності злочинності, так і зміни розуміння такого основного принципу відповідальності, як справедливість.

Проаналізувавши різноманітні підходи до трактування сутності правопорушення – як порушення обов'язку по відношенню до суспільства чи індивіда, як ухилення індивідуальної волі від загальноновизнаної волі, як посягання на чийсь право – М. Ранненкамп зупинився на наступному визначенні: «Кримінальні порушення називаються злочинами, під якими необхідно розуміти дії або недогляди, заборонені правом під страхом покарання» [5, с. 198]. Для розрізнення правопорушення цивільного і кримінального науковець ввів критерій покарання – неправу кримінальну є все те, що підлягає кримінальному переслідуванню і покаранню, неправу приватне – все те, що дає привід для подання позову і приватного стягнення. Як бачимо, таке визначення викликає багато запитань, тому що носить доволі загальний характер і взятий за основу критерій класифікації односторонній, який не відображає повноти цих протиправних дій.

Положення виправляє надання правознавцем пояснення своєї позиції, які є також доволі спірними, але, все ж таки, прояснюють позицію М. Ранненкампа:

1. Неправо цивільне складається з дій, що вчиняються під видом права

і під захистом права. Щодо кримінального неправа, то до нього зараховуються порушення прав приватних осіб і суспільства в цілому, що визнаються державою особливо важливими і необхідними для спокійного буття суспільства.

2. Правосуддя по приватним справам задовольняється зовнішньою законністю, не розглядає спонукання правопорушника до протиправних дій, вирішує спір за невідомими зовнішніми даними. Щодо кримінальних злочинів, то вони вчиняються усвідомлено, тому правосуддя приділяє багато уваги особі винуватого і досліджує його понукання і душевний стан.

3. Неправо приватне проявляється головним чином у сфері майновій і тому стягнення направлено переважно на майно. Тільки у виключних випадках призначається особисте затримання винуватого.

4. В результаті кримінальних злочинів порушуються загальносуспільні інтереси, що підточує основи держави, і тому вона зобов'язана переслідувати злочинця навіть без скарг зацікавлених потерпілих окремих осіб або цілого суспільства (за деякими виключеннями).

Щодо неправа поліцейського, то воно складається в більшості випадків з дій, що надають можливість правопорушень, які можуть перерости у злочини, чомусь небезпечні, і тому заборонені. Але, на думку правознавця, «неправо поліцейське з'явилося пізніше і цивільного, і кримінального неправа, і тільки небагато дій мають значення дійсних правопорушень. І, внаслідок того, що тут немає спору про право, ні злої волі винної особи, а явище знаходить свій прояв тільки у недоліку необхідної уваги, недбалості по відношенню до важливих інтересів суспільства, тому поліцейські покарання не мають значення покарання у сенсі кримінального покарання. Воно складається з легких арештів, штрафів, доган, і мають

на меті порушити увагу необережних осіб, примусити їх в подальшому запобігати шкідливих дій, що можуть слугувати приводом для злочину» [4, с. 190].

Заслугує на увагу визначення М. Ранненкампом терміну «покарання». На його думку покарання може використовуватися тільки по відношенню до кримінальних правопорушень, тому що вони зачіпають найважливіші інтереси суспільства і держава повинна захищати як інтереси суспільства, так і інтереси держави, тому що злочин підриває головні підвалини спільного гуртожитку. Також ним було відзначено головний принцип пропорційності покарання і вини. Хоча цей принцип існував ще за часів Стародавнього Риму, Ранненкамп дещо додав до розуміння цього співвідношення, що знайшло свій розвиток і закріплення в подальшому для формування сучасного підходу до жорсткості покарання: покарання повинно бути пропорційно вині, але не в матеріальному сенсі, а в моральному. Чітке встановлення відповідності покарання ступеню винуватості «є справа важка і недосяжна для людського правосуддя; навіть приблизна істина вироку може бути досягнута тільки спільними зусиллями законодавства і суду. Перше визначає норми злочинів і покарань; другий досліджує даний випадок у всій його індивідуальності, як у відношенні до особи злочинця, так і фактів самого злочину, і, за необхідності, збільшує або зменшує покарання у межах, наданих законом» [4, с. 184].

Треба також відзначити деяке протиріччя в розумінні науковцем сутності і призначення покарання. З одного боку визначається, що покарання – це міра страждання злочинця, з іншого боку – це захід, що направлений на виправлення злочинця. Виправлення через страждання носить не юридичний характер, а скоріше релігійний, де закріплено положення, що людина морально зро-

стає у процесі обмежень і страждань.

Тож, треба відзначити деяку розмитість позицій М. Ранненкампа щодо видів юридичної відповідальності, але сутність цивільно-правової і кримінальної відповідальності ним відкрита доволі повно і точно, що створює підвалини для сучасного розуміння цього правового явища.

Інший відомий теоретик та історик права, який трохи пізніше, наприкінці XIX сторіччя, досліджував природу «неправомірних проступків» Ф. Тарановський (якого, умовно, можна віднести до прихильників комплексного підходу до дослідження права, бо в його підходах можна виділити і позиції, що притаманні юридичному позитивізму, так і прояви соціологічної юриспруденції) відзначав, що по відношенню до права кожна особа знаходиться у подвійній ролі: як суб'єкт обов'язку і як суб'єкт домагання. Тобто, в кожному неправомірному проступку проявляється завжди невиконання обов'язку. «Внаслідок двостороннього характеру юридичної норми будь-який неправомірний проступок є не тільки невиконанням обов'язку, але і порушенням чогось суб'єктивного права. Неправомірний проступок суб'єкта обов'язку порушує суб'єктивне право активної сторони юридичного відношення, тому що не надає задоволення правомірному домагання», – відзначав він [6, с. 283]. Виділяючи суб'єктивну та об'єктивну сторони правопорушення Ф. Тарановський розглядав різні реакції на порушення тієї чи іншої сторони. Реакція на суб'єктивну сторону правопорушення міститься у відплаті правопорушнику. Відплата проявляється у поєднанні невігідних наслідків для правопорушника з самим правопорушенням. Це, на думку правознавця, і є санкція. І залежно від виду санкції Ф. Тарановський пропонував розрізняти юридичні норми досконалі, менш досконалі, більш досконалі і недосконалі. Такого поділу не зустрічається ні у одного

науковця, чим є цінним для розуміння підвалин формування сучасних поглядів на види юридичних санкцій. І це надає можливість розуміти види юридичної відповідальності, які наступають в результаті порушення того чи іншого виду санкцій. Що характерно, правознавець так само, як і М. Ранненкампа, не використовує термін юридична відповідальність. Пояснюється це, скоріш за все, іншим баченням місця юридичної відповідальності в процесі реалізації норми права, а саме – це не самостійний елемент процесу реалізації права.

Досконаліми нормами правознавець називав такі, що не можуть бути порушені. Це значить, що дії, які вчиняються всупереч приписам санкції не призводять до результату, на який сподівається порушник. Тобто, санкція цих норм проявляється у визнанні юридичної недійсності дій, що були зроблені в обхід або порушенням норми. Для прикладу надавалися норми, які встановлювали особливий (кріпосний або іпотечний) порядок набуття права земельної власності.

Менш досконаліми називаються ті норми права, при порушенні яких відповідний юридичний ефект досягається, але правопорушник підпадає під покарання. Наприклад, одруження без дозволу керівництва визнається дійсним, але правопорушник зазнає покарання.

Більш досконаліми визначаються норми права, порушення яких не тільки не надає юридичного забезпечення тієї мети, яку переслідує правопорушник, а й тягне за собою покарання правопорушника. Такими нормами визначаються, ті що забороняють крадіжки. Той, хто вкрав, не тільки не набуває права власності на вкрадену річ, а й піддається покаранню.

Норми, які взагалі не мають санкцію у своїй структурі, вважалися Ф. Тарановським недосконаліми. Як раз норми у сучасному розумінні конституційного права науковець

відносить до цього виду норм права, а також норми міжнародного права. Відсутність в них юридичної санкції пояснюється відсутністю вищого органу, який би мав можливість примусово застосовувати до правопорушника невідгідні наслідки. Ці недосконалі норми забезпечуються у своєму виконанні моральною і соціальною санкцією. Що розуміється під цими санкціями? Це непокірність владі, революція, війна, розрив міжнародних відносин [6, с. 287–288].

Тобто, тільки ті норми права, порушення яких тягне за собою покарання, вважаються науковцем найбільш досконалими. І саме такі найбільш досконалі норми відносяться до кримінального права. Зауважуючи, що серед різного роду юридичних санкцій особливе місце належить покаранню, Ф. Тарановський не поділяє санкції за різними галузями права, а виділяє ступінь їх досконалості, а внаслідок цього, не виділяються різні види юридичної відповідальності.

Тож, можна констатувати той факт, що погляди М. Ранненкампа і Ф. Тарановського на природу юридичної відповідальності майже повністю співпадають, за деякими виключеннями. Ф. Тарановський визначає покарання як примусове втручання в сферу правових благ правопорушника. Покарання містить в собі позбавлення як особистих благ, так і майнових: обмеження чи позбавлення дієздатності, позбавлення свободи, смертна кара, конфіскація майна, грошовий штраф. Покарання, яке тягне за собою покарання правопорушника, науковець відносить до злочинів. На відміну від них правопорушення цивільні не підлягають покаранню і тягнуть за собою санкції іншого, не карального характеру, а головним чином, винагороду потерпілого за нанесену шкоду і збитки.

Як бачимо, сучасне розуміння покарання і трактування його змісту розглянутими авторами, різняться між собою. Вони не виділяли різно-

манітні види юридичної відповідальності, бо, на їх думку, зміст терміну «покарання» вміщає в собі позбавлення фізичного і морального характеру і це притаманно тільки покаранню в кримінальному праві. Що стосується інших видів санкцій, то вони направлені на відновлення втрачених благ морального і майнового характеру і не призводять до фізичних страждань-обмежень для правопорушника.

Також необхідно відзначити і той момент, що Ф. Тарановський виділив як особливий вид норми, що регулюють сферу володарювання, відзначивши в структурі таких норм відсутність санкцій і назвавши їх недосконалими (схоже, з деяким жалем).

Подібно до М. Ранненкампа Ф. Тарановський також досліджував питання розмежування правопорушень кримінального і цивільного характеру, і дійшов висновку, що ця межа постійно рухається залежно від рівня розвитку культури і тому майже неможливо надати вичерпне визначення матеріального критерія, в силу якого правопорушення переходить в розряд кримінального і буде обкладатися покаранням.

Для висвітлення різноманітних підходів до трактування сутності юридичної відповідальності прихильниками позитивістської парадигми необхідно звернутися до доробків науковців-прихильників соціологічного напрямку. Найбільш відомим в цьому напрямі автором є М. Гредескул. В своїй праці «Процесуальне право. Лекції» він розглянув порушення права через призму матеріального і процесуального права, відзначаючи, що, якщо за порушення норми передбачається покарання, то цю функцію бере на себе держава. Внаслідок цього, за його думкою, виникають декілька порядків норм права: первинні – це матеріальне право, вторинні – це процесуальне право, третинні – норми, що регулюють відбудову покарання. Така структура

характерна для кримінального права, чого не можна сказати про цивільне, яке представляє з себе «автономне право» приватне. Знову ж таки науковець звертався саме до кримінального права, вважаючи, що саме в цій сфері наявні покарання, в той час, як у цивільному праві відповідальність носить в більшості випадків, майновий характер. Такий розгляд видів норм права витікає з розуміння Н. Гредескулом санкції, як складового елемента норми права. Він вважає, що санкція не співмірна з двома іншими складовими норми права – гіпотезою і диспозицією: «Між тим, як гіпотеза і диспозиція – це, так би мовити, дві половини однієї і тієї ж норми, про санкцію цього сказати не можна. Її потрібно розуміти у сенсі поєднання декількох норм, тобто, в сенсі відношення одних норм до інших...те, що називається санкцією, це власно, окрема норма, що знаходиться у тісному зв'язку з іншою нормою. Як бачимо, санкція – це щось не зовсім співмірне з гіпотезою і диспозицією» [7, с. 268].

Не розглядаючи взагалі юридичну відповідальність, тим не менш правознавець розглядав теоретичні питання порушення права і характеристики особи, яка вчиняє такі дії. Навіть термін «правопорушення» не трактується, а тільки порушення норми права, навіть тільки санкції.

Висновки. Треба відзначити, що наукові доробки представників позитивістської парадигми права в Україні в середині XIX – початку XX сторіччя щодо сутності і видів юридичної відповідальності зробили значний внесок у формування сучасного розуміння цього правового явища.

Незалежно від того, до якого саме напрямку позитивістської школи відносились названі автори – до юридичного чи соціологічного – вони не розглядали юридичну відповідальність, як самостійний інститут права. Юридичну відповідальність розглядали в рамках реалізації права, як логічне

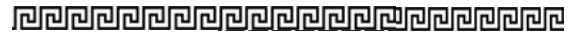
продовження норми права, застосування санкції.

Покарання авторами розглядалось тільки в рамках кримінальної відповідальності, як міру особистих страждань правопорушення, позбавлення визначеної кількості благ. Щодо інших видів юридичної відповідальності, то М. Ранненкамф виділяв кримінальні, цивільні і поліцейські правопорушення (умовно види правопорушень тягнуть за собою визначений вид відповідальності), Ф. Тарановський – кримінальні і цивільні, хоча в іншій праці він додає і політичні правопорушення. Тут потрібно зауважити, що цей поділ надавався відповідно до видів санкцій за критерієм досконалості. М. Гредескул також надає види правопорушень залежно від ступеня досконалості санкції норми, але, при цьому, він ще і розглянув ступінь відповідальності правопорушника – позбавлення блага, страждання, покарання.

Дослідження становлення інституту юридичної відповідальності надає можливість динамічно реагувати на зміни суспільних відносин і розуміння принципу справедливості для збереження суспільної і державної рівноваги.

У статті досліджуються трактовки сутності і видів юридичної відповідальності в наукових доробках правознавців – прихильників позитивістської парадигми в середині XIX – початку XX сторіччя в Україні. Сучасні міркування стосуються важливих аспектів юридичної відповідальності, особливо в контексті її стабільності і динамізму у змінних умовах глобального порушення прав людини, суспільства, держав. Справедливість та юридична відповідальність тісно пов'язані, оскільки остання виступає як інструмент досягнення справедливості у будь-якій правовій системі.

Зміна цивілізаційних засад суспільної свідомості дійсно впливає

на сприйняття і роль юридичної відповідальності. Це відображає необхідність постійного аналізу та адаптації правових норм до сучасних викликів.

Однак, важливо зберігати баланс між стабільністю і динамізмом юридичної відповідальності. Стабільність забезпечує надійність правової системи, а динамізм дозволяє відповідати сучасним умовам правової системи і потребам суспільства.

Проаналізувавши різноманітні підходи до трактування сутності юридичної відповідальності, автор дійшов висновку, що, незалежно від того, до якого юридико-позитивістського напрямку не відносились відомі теоретики та історики права М. Ранненкампф, Ф. Тарановський, М. Гредескул, їх об'єднують деякі спільні положення. По-перше, вони не розглядали юридичну відповідальність як самостійний правовий інститут, що притаманно багатьом галузям права. По-друге, вони вважали, що покарання використовується тільки кримінальному праві, в інших галузях це реалізація санкції, як складової норми права. В-третьє, вони розглядали покарання як міру страждання правопорушника, а інші види юридичної відповідальності – як позбавлення правопорушника соціального блага.

Ключові слова: юридична відповідальність, юридичний позитивізм, позитивізм соціологічного напрямку, покарання, кримінальна відповідальність.

Torop M. Regarding the interpretation of the essence of legal responsibility in the scientific heritage of supporters of the positivist paradigm of the mid – 19th – early 20th centuries in Ukraine

The study of the establishment of the institution of legal responsibility provides an opportunity to

dynamically respond to changes in social relations and to understand the principle of justice for the preservation of social and state balance. The article examines interpretations of the essence and types of legal responsibility in the scientific works of jurists – supporters of the positivist paradigm in the middle of the 19th – early 20th centuries in Ukraine. Modern considerations relate to important aspects of legal responsibility, especially in the context of its stability and dynamism in the changing conditions of global violations of human rights, society, and states. Justice and legal responsibility are closely related, as the latter acts as a tool for achieving justice in any legal system. The change in the civilizational foundations of public consciousness really affects the perception and role of legal responsibility. This reflects the need for constant analysis and adaptation of legal norms to modern challenges. However, it is important to maintain a balance between stability and dynamism of legal responsibility. Stability ensures the reliability of the legal system, and dynamism allows to meet the modern conditions of the legal system and the needs of society. Having analyzed various approaches to the interpretation of the essence of legal responsibility, the author concluded that, regardless of which legal and positivist direction M. Rannenkaampf, F. Taranovsky, and M. Gredeskul belonged to, the famous legal theorists and historians, they are united by some common position. First, they did not consider legal responsibility as an independent legal institution, which is inherent in many branches of law. Secondly, they believed that punishment is used only in criminal law, in other areas it is the implementation of a sanction as a component of the legal norm. Thirdly, they viewed punishment as a measure of the offender's suffering,

and other types of legal responsibility as depriving the offender of a social good.

Key words: legal responsibility, legal positivism, sociological positivism, punishment, criminal responsibility.

Література

1. Безклубий І.А., Бобровник С.В., Гриценко І.С. *Відповідальність у праві: філософія, історія, теорія* : монографія / за заг. ред. І.А. Безклубого. Київ, 2014. 448 с.
2. Бліхар М. *Сутність юридичної відповідальності в правовій доктрині України*. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Юридичні науки». 2020. Т. 7. № 4(28), С. 161–168. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnuplurn_2020_7_4_26 (дата звернення 16.04.2024 р.)
3. Осауленко А. О. *Нормативна конструкція ретроспективної юридичної відповідальності в публічному праві сучасної України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень»* / А. О. Осауленко; Київ. нац. ун-т внутр. справ. Київ, 2007. 18 с.
4. Ранненкамф Н. *Очерки юридической энциклопедии*. Киев, 1868. 316 с.
5. Ранненкамф Н. *Юридическая энциклопедия*. Изд-е четвертое. Киев, 1913. 294 с.
6. Тарановский Ф.В. *Учебник энциклопедии права*. Типография К. Матиссена. 1917. 534 с.
7. Гредескул Н. А. *Общая теория права. Лекции, читанные в С. Петербургском Политехническом Институте на первом курсе Экономического отделения в 1908–09 году*. Санкт-Петербург: Литогр. И. Трофимова, 1909. 317 с.

НОТАТКИ